

VITRINA

FORMA, ODTIS ČASA, PREOBRAZBA
FORMA, AZ IDŐ LENYOMATA, ÁTALAKULÁS

2024

Izdajatelj in založnik • Kiadó:

Občina Lendava •

Lendva Község

Za izdajatelja • Felelős kiadó:

Janez Magyar

Urednica • Szerkesztő:

Tanja Šimonka

Sourednica • Társzszerkesztő:

Aleksandra Sarjaš

Prevajanje • Fordítás:

Jolanda Harmat Császár

(madžarski in slovenski jezik •
magyar és szlovén nyelv)

Lektoriranje • Lektorálás:

Livija Horvat

(slovenski jezik • szlovén nyelv)

Bence Sárossy

(madžarski jezik • magyar nyelv)

Slikovno gradivo • Képanyag:

Izdajatelj, avtorji tekstov

in navedeni viri. • A kiadó,

a szerzők és a feltüntetett

források.

Na naslovnici • A címdalalon:

Ob 100. obletnici lendavske
dežnikarne je Galerija - Muzej
Lendava organizirala 3. zimsko
mednarodno likovno kolonijo,
na kateri so umetniki ustvarjali
na dežnike. Nastala dela so del
stalne razstave v Muzeju me-
ščanstva, tiskarstva in dežnikar-
stva, nekateri so bili odkupljeni.

Avtor dežnika na naslovnici:

Dubravko Baumgartner, 2008.

Last: Tanja Šimonka •

A Lendvai Galéria-Múzeum a
lendvai ernyőgyár 100. évfor-
dulója alkalmából szervezte
meg a 3. téli nemzetközi mű-
vésztelepet, amelyen a részt-
vevők esernyőkön hozták létre
alkotásaikat. A művek a lendvai
Polgárosodás, Nyomdászat és
Ernyőgyártás Múzeuma állandó
tárlatának részét képezik,
néhány alkotást megvásároltak.
A címdalalon látható esernyő
szerzője: Dubravko Baumgart-
ner, 2008. Tulajdonos: Tanja
Šimonka

Oblikovanje • Grafikai tervezés:

Peter Orban

Tiskarna • Nyomda:

DigiFot d.o.o.

Naklada • Példányszám:

300

Leto izida • Megjelenés éve:

2024

občina **LENDAVA**
LENDAVA község

Kepéné Bihar Mária - Lendvai Kepe Zoltán

V začetku je bil sončnik **4**
Kezdetben volt a napernyő **10**

Robert Recek

Metamorfoze mesta **15**
A város metamorfózisai **19**

Tanja Šimonka

Dekle brez klavirja je kot plemič brez konja **22**
Olyan egy lány zongora nélkül, mint a nemesember ló nélkül **28**

Jelka Pšajd, Pomurski muzej Murska Sobota

Stenski prti: dediščina, rokodelska spretnost, kič in umetnost **32**
Falvédők: örökség, kézművesség, giccs és művészet **34**

Franc Koren

Sveta trojica v šestih slikah **36**
A Szentháromság hat képben **41**

Tanja Šimonka

Kabineti čudes **45**
Csodakamrák **49**

Valerija Vörös Kalmar

Kamnosek – med obrtjo in umetnostjo **51**
A kőfaragó – ipar és művészet között **55**

Tanja Šimonka

Prostori spokoja, spominov in lepote **59**
A nyugalom, az emlékezés és a szépség terei **59**

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

719(497.4Lendava)(082)

VITRINA 2024 : forma, odtis časa, preobrazba = forma, az idő lenyomata, átalakulás /
[urednica Tanja Šimonka, sourednica Aleksandra Sarjaš ; prevajanje Jolanda Harmat Császár
; slikovno gradivo izdajatelj, avtorji tekstov in navedeni viri]. - Lendava : Občina = Lendva :
Község, 2024

ISBN 978-961-93752-7-3

COBISS.SI-ID 201225475

www.lendava.si

Spoštovani občani, obiskovalci in ljubitelji kulturne dediščine!

Z veseljem vam predstavljam novo številko publikacije Vitrina, ki je posvečena bogati kulturno-zgodovinski dediščini našega prelepega mesta Lendave. Naše mesto ni le kraj z izjemno preteklostjo, ampak tudi prostor prepleta različnih kultur in običajev, ki skupaj ustvarjajo edinstveno in neponovljivo identiteto Lendave.

Lendava se s svojo bogato preteklostjo ponša s številnimi biseri, ki so jih skozi stoletja ustvarili naši predniki. Ti spomeniki in predmeti niso le pričevalci preteklosti, ampak tudi vir navdiha za prihodnje generacije. Ta dediščina nas spominja na pomembnost ohranjanja in spoštovanja kulturnih vrednot, ki so nam bile zaupane.

Kulturna dediščina Lendave vključuje veličastne zgradbe, cerkve različnih veroizpovedi in druge stavbe, ki pričajo o bogati in raznoliki zgodovini našega mesta. A ne le poslopja, vsak kotiček Lendave ter stari predali in omare skrivajo svoje zgodbe, nosijo svoje duše. Pomembno je, da te zgodbe ohranimo žive in jih prenašamo na prihodnje rodove, še posebej tiste, ki morda niso vedno v središču pozornosti.

Prizadevamo si, da bi tudi z izidom Vitrine obudili zanimanje za našo dediščino ter spodbudili k njenemu odkrivanju, občudovanju in ohranjanju, predvsem pa prispevali k večjemu zavedanju o pomembnosti varovanja le-te.

Drage bralke, dragi bralci, vabim vas, da se poglobite v članke publikacije in odkrijete bogastvo, ki se skriva v njihovih vsebinah. Naj vam ta publikacija služi kot vodnik in navdihi pri raziskovanju in odkrivanju vseh skritih zakladov, ki jih ponuja naše mesto.

Janez Magyar,
župan Občine Lendava

Tisztelt polgárok és a kulturális örökség iránt érdeklődő látogatók!

Örömmel mutatom be önöknek a Vitrin című kiadvány legújabb számát, amelyet gyönyörű városunk, Lendva, gazdag kulturális és történelmi örökségének szentelünk. Városunk figyelemre méltó múlttal rendelkezik, egy olyan hely, amelynek a különböző kultúrák és hagyományok összefonódása egyedi és megismételhetetlen identitást ad.

A gazdag múltú Lendva városa számos gyöngyszemmel büszkélkedhet, amelyeket a felmenőink az évszázadok során alkottak. Ezek a műemlékek és alkotások nemcsak a múltról tanúskodnak, hanem a jövő nemzedékek számára az ihlet forrását is jelentik. Az örökségünk arra is emlékeztet bennünket, mennyire fontos a ránk bízott kulturális értékek megőrzése és tiszteletben tartása.

Lendva kulturális örökségéhez csodálatos épületek, különböző felekezetű templomok és számos más épület tartozik, amelyek városunk gazdag és változatos történelméről tanúskodnak. De nem csak az épületek, Lendva minden szeglete, a régi fiókok és komódok is történeteket rejtenek, lelkük van. Fontos, hogy ezeket a történeteket, különösen azokat, amelyek ritkábban kerülnek reflektorfénybe, életben tartsuk és továbbadjuk a jövő nemzedékeknek.

A Vitrin kiadásával az a célunk, hogy felkeltsük az örökségünk iránti érdeklődést, és arra ösztönözzünk mindenkit, hogy fedezze fel, csodálja és őrizze meg, mindenekelőtt pedig óvja meg ezeket az értékeket.

Kedves Olvasóink, arra hívom önöket, hogy mélyedjenek el a kiadvány cikkeiben, és fedezzék fel a bennük rejlő gazdagságot. Legyen ez a kiadvány útmutató és inspiráció önöknek, hogy felfedezzék városunk és környékének rejtett kincseit.

Magyar Janez,
Lendva Község polgármestere

V začetku je bil sončnik

Svilene sončnike in okrasne dežnike uporabljajo v Aziji že več kot dva tisoč let. Najprej so veljali za privilegij vladarjev in visokih dostojanstvenikov. Simbolizirali so kraljestvo in moč vladarja. Med sprehodom izven palače so sluge nad glavami vladarjev in dostojanstvenikov držale sončnik, ki jih je ščitil pred pripekajočim soncem. Danes splošno znani zložljivi dežnik se je pojavil mnogo kasneje, in sicer na Kitajskem med 4. in 6. stoletjem. Tudi kitajska pismenka, ki ga opisuje, je podobna sončniku oziroma dežniku. Svileni ali iz naoljenega papirja narejeni sončniki, pritrjeni na ogrodje iz bambusa, so se čez Korejo kmalu razširili na Japonsko in v Perzijo, po svilni poti pa so zašli tudi na zahod.

Začetek uporabe sončnika pa ne sovпада z 2400 let staro azijsko dediščino dežnika. Najstarejše doslej odkrite slikovne upodobitve, ki nedvoumno nakazujejo na uporabo sončnika, so 4000 let stare stenske poslikave iz Teb, nastale v 2. tisočletju pred našim štetjem, ki prikazujejo staroegipčansko kočijo, opremljeno s sončnikom. Nastanek prekrasnega alabastrnega reliefa v Ninivah z upodobitvijo asirskega kralja Šalmaneserja III. (859–824 pr. n. št.) datira v leto 850 pred našim štetjem. Nekaj stoletij kasneje, okoli 5. stoletja pred našim štetjem, je na vratih palače

Asirski kralj Ašurnasirpal II. s sončnikom. Asirija, Kalhu (Nimrud), 875–860 pr. n. št. • II. Assurnasirpal asszír király napernyővel. Asszíría, Kalhu (Nimrud), Kr. e. 875–860.

(British Museum, London. Wikimedia Commons)

Prizor s sončnikom na rimskem oltarju. Italija, Rim, Dioklecijanove terme, 1. stoletje. Római oltár napernyős jelenettel. Olaszország, Róma, Diocletianus termái, 1. század. (<https://imperiumromanum.pl/en/curiosities/umbrella-in-roman-times/>)

perzijskega kralja Kserksa I. Velikega (485–465 pr. n. št.) v Perzepolisu nastal relief, na katerem je tudi sončnik, ki se v konstrukciji in delovanju ne razlikuje veliko od osnovnih značilnosti današnjega sončnika ali dežnika.

Upodobitve sončnikov v Evropi poznamo že iz obdobja antične Grčije in Rimskega cesarstva. V svojem rojstnem kraju je prvotna naloga sončnika bila zaščita pred pripekajočim soncem. Nekaj tisočletij kasneje pa je iznajdljiv človek, ki ga je k temu prisililo deževno evropsko podnebje, z minimalnimi spremembami, predvsem pa z izbiro primernih materialov izdelal današnji dežnik.

Ženski sončniki in moški dežniki

Ogrodja prvih dežnikov, izdelana iz ribje kosti, bambusa ali lesa, so se od sončnikov razlikovala po tem, da so jih na začetku – zaradi boljše vodotesnosti – prekrivali s kožo, ta pa je zahtevala masivnejšo, močnejšo konstrukcijo. Razlika se je izrazito občutila pri teži dežnika, zaradi česar so kožo kmalu zamenjale lahke, a namenu primerne, z oljem in voskom impregnirane svilene oziroma druge, na gosto tkane tkanine na tanjših lesenih, kasneje pa že na kovinskih ogrodjih.

Dežnik je postal udoben in uporaben, toda v Evropi so bili sprva precej nezaupljivi. Ščasoma je vendarle postal priljubljen, za kar gre zahvala predvsem Angležu Jonasu Hanwayu (1712–1786), popotniku in trgovcu s perzijskim blagom iz meglenega in

Jonas Hanway (1712-1786) s svojim dežnikom na ulicah Londona. Kamnotisk, 1907.
Jonas Hanway (1712-1786) az esernyőjével London utcáin. Kőnyomat, 1907.

deževnega Londona. Zaradi njega je Velika Britanija postala zahodna trdnjava dežnikarske mode. Hanway je pri uveljavljanju dežnika imel kar veliko dela, saj so se londonski kočijaži, ki so v deževnih dneh veliko zaslužili, močno – tudi organizirano – upirali proti priljubljenosti praktične, zlozljive reči, ki je človeka odlično obvarovala pred dežjem. Dežnik je prišel v modo po tridesetih letih vztrajnih in velikokrat zasmehovanih londonskih sprehodov Jonasa Hanwaya v družbi svojega dežnika.

Kmalu zatem je dežnik tudi drugod po Evropi postal priljubljen, še posebej sončnik, ki je v naslednjem stoletju postal nujen dodatek ženske meščanske garderobe. Ta vrtljiva reč, to imenitno sredstvo za znakovno govorico je odlično ščitilo pred vročim soncem, prav tako se je pod njim dalo prefinjeno skriti ali zakriti. V slabem vremenu nas priljubljeni dežnik še danes varuje pred dežjem, ne glede na to, ali smo ga kupili poceni ali za zajetno vsoto denarja, ali je črn ali pisan, ali ima preprost ali razkošen ročaj.

Novodobni sončniki in dežniki na slikah in umetniških stvaritvah

Prednike današnjih dežnikov in sončnikov so uporabljali že v davni preteklosti kot zaščito pred vremenskimi nevšečnostmi, sprva so to nalogo najbrž opravljali listi palme, ki so si jih ljudje držali nad glavo, da bi se zaščitili pred soncem, kasneje pa so to vlogo prevzele ročne pahljače. Sončnik je najverjetneje začel svojo osvajalsko pot na Bližnjem vzhodu, na

Kitajskem in Japonskem, kjer so ga uporabljali na vozovih kot senčnik, sončnik in dežnik. Na starodavnih upodobitvah so tudi evropski srednjeveški vladarji in visoki dostojanstveniki prikazani pod zaščitnimi sončniki okrogle ali štirioglate oblike. Svojo novodobno renesanso dežnik dolguje predvsem angleški modi in francoskemu razsvetljenstvu. Modni zgodovinski viri dokazujejo, da se je z zmanjšanjem obsega ženskih baročnih in rokoko oblačil povečala vloga modnih dodatkov, s tem pa tudi sončnika. Ženske so sončnike uporabljale tudi kot sprehajalne palice in za zakrivanje obraza. O vsem tem pričajo tudi strani madžarskih časopisov iz tega obdobja, saj so v prilogah dame različnih starosti velikokrat prikazane s sončnikom v roki. V Evropi se je uporaba dežnika med moškimi razširila v drugi polovici 18. stoletja, najprej v Angliji, nato postopoma še drugod po celini.

V Evropi, na Kitajskem in Japonskem je v 18. stoletju postalo upodabljanje likov s sončniki in z dežniki na umetniških delih vse pogostejše, na Madžarskem pa je to značilno za drugo polovico 19. stoletja. Mihály Munkácsy in njegovi učenci so na prelomu stoletja naslikali več slik s to tematiko, prav tako Simon Hollósy, László Mednyánszky, Bertalan Karlovsky in še nekateri slikarji iz Nagybánye, na primer Károly Ferenczy, čigar slika z naslovom Oktober – Slikar s sončnikom spada med najpomembnejša dela na temo senčnikov oz. dežnikov. Tudi kasneje se na nekaterih izjemnih delih slikarjev iz madžarskega Prekodonavja, kot so János Tornyai, József Rippl-Rónai in Béla Iványi Grünwald vse pogostejše pojavlja motiv sončnika ali dežnika.

Zala- egerszegi törvényszék	1904. december 7. 5218. sz. 17/1	»Hungária« hazai ernaőgyár Alsólendván, Wortmann Béla és társa	Főtelep Alsólendva	Ezen közkereseti társaság 1904. évi szeptember hó 27-én alakult. Tagjai: Wortmann Béla és Wort- mann Benő ernaőgyárosok, alsólendvai lakosok, kik a társaság czégét »Hun- gária Hazai Ernaőgyár Alsólendván« szavak előnyomása és Wortmann Béla és társa előírása mellett, mindketten külön-külön jogosítottak jegyezni.	IX/265/1904
-----------------------------------	---	--	-----------------------	--	-------------

Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. Ministerium.

Nyomatott a Pesti könyvnyomda-résztvénytársaságnál.

Uradna objava ustanovitve dolnjelendavske dežnikarne Hungária leta 1904.

Az alsólendvai Hungária ernaőgyár hivatalos bejegyzése 1904-ben.

(Központi Értesítő, Budapest, 15. december 1904/1904. december 15.)

Nekoč so dele dežnikov izdelovali v malih roko-
delskih delavnicah, sestavljali pa so jih specializirani
rokodelci po naročilu trgovcev. Prevleka za dežnik je
bila najpogostejše iz nemške ali francoske svile oziro-
ma tekstila, ogrodje pa je bilo izdelano iz ribje kosti
ali bambusa. Na Madžarskem je pomenila epohalno
spremembo leta 1904 v Dolnji Lendavi ustanovljena
dežnikarna Hungária Hazai Ernaőgyár, ki je bila dru-
ga dežnikarna v državi. Sončniki in dežniki so bili v
lendavski tovarni izdelani iz tankih jeklenih paličic,
prevleke pa iz bombažnega in svilenega materiala.
Lendavska dežnikarna je bila tako uspešna, da se je
dve leti kasneje preoblikovala v delniško družbo in
njeni izdelki so bili znani širom po svetu.

Pomeščanjenje Lendave

Lendava (pred letom 1952: Dolnja Lendava) je bila
skozi zgodovino zaradi ugodnega geografskega po-
ložaja in naravnih pogojev vedno »stičišče svetov« in
središče širšega območja. Tu se je stoletja uspešno
prepletala in zanimivo povezovala madžarska, židov-
ska, slovenska, nemška, hrvaška in romska kultura.
Lendavo kot mesto na zahodu Madžarske omenjajo
že srednjeveški viri, status mesta je ohranila vse
do danes.

Do sredine 19. stoletja je Dolnja Lendava svoj
vsakdan živela kot podeželsko mestece, šele takrat
se je začela urbanizirati in razvijati. Začetek pome-
ščanjenja se je odvijal po scenariju, tipičnem za
srednjeevropski prostor tistega obdobja. Leta 1849
je Dolnja Lendava postala središče enega največjih
okrajev v županiji Zala, nakar je dobila okrajni urad
in okrajno sodišče, zemljiško knjigo ter notariat. Ra-
zen tega so se v obdobju dualizma začele razvijati
različne veje obrti in industrije, ki so cvetele vse do
konca prve svetovne vojne. V mestu so obratovali
znamenita dežnikarna, parni mlini, opekarne, šiviljske
delavnice, pomembno gospodarsko vlogo pa je imel
tudi živinski sejem. Z razvojem obrti in industrije se
je razvilo tudi bančništvo s posojilnico. Zahvaljujoč
temu je bila leta 1872 ustanovljena meščanska
šola, leta 1873 prva hranilnica, od leta 1890 pa se je

***Lendavska dežnikarna je bila
tako uspešna, da se je dve leti
kasneje preoblikovala v delniško
družbo in njeni izdelki so bili
znani širom po svetu.***

gospodarsko in trgovsko življenje Dolnje Lendave
s svetom povežalo še z železnico. Dolnja Lendava
je poleg Nagykanizse in Čakovca postala najpo-
membnejše obrtno in trgovsko središče jugozahodne
zalske pokrajine.

Gospodarski razvoj je pritegnil veliko prebival-
stva. V mesto so se začeli priseljevati uradniki, učitelji,
trgovci, rokodelci in izobraženci. Začele so se zasebne
in javne gradnje, vsled česar se je spremenila tudi
podoba mesta: ob vznožju lendavskega gradu so
se zvrstile impozantne stavbe uradov, nadstropne
meščanske hiše, vile in trgovine. Ustanovila so se
nova podjetja, ustanove in društva, ki so se pril-
agodila zahtevam življenjskega sloga meščanstva in
izobražencev. Meščani in gostje so obiskovali kazino,
kavarne, slaščičarne in impozanten hotel Krona. Cve-
telo je kulturno življenje, redno so prirejali gledališke
predstave, od leta 1889 do julija 1919 je v mestu izha-
jal tednik v madžarskem jeziku. Do predvečera prve
svetovne vojne se je v Lendavi že razvila svojevrstna
meščanska kultura. Za to večnacionalno tolerantno
meščansko skupnost je bila značilna raznovrstnost,
pestrost, sožitje in soodnosnost.

Dežnikarna »Hungária Hazai Ernaőgyár« v Dolnji Lendavi

Dežnikarna v Dolnji Lendavi je nastala iz šivalnice
Béle in Benőja Wortmanna, uradno 27. septembra
leta 1904 v zgradbi, ki je stala na dvorišču Dolnje-
lendavske hranilnice. Druga najstarejša dežnikarna v
Kraljevini Ogrski z uradnim imenom »Hungária Hazai
Ernaőgyár Alsólendván, Wortmann Béla és társa« je

Zgradba dežnikarne Hungária v Kolodvorski ulici v Dolnji Lendavi. Razglednica, med letoma 1907 in 1909.
A Hungária Hazai Ernyőgyár épülete Alsólendván. Képeslap, 1907 és 1909 között.

bila tako uspešna, da se je že čez poldrugo leto oziroma 27. maja 1906 preoblikovala v delniško družbo. Prvi člani uprave so bili: predstavnik Dolnjelendavske hranilnice in blagajnik Adolf Csukics, zdravnik dr. József Brünner, najemodajalec Adolf Büchler, lekar nar Nándor Fuss, trgovec Lipót Freyer, trgovec Mór Grósz, okrajni zdravnik dr. Fábián Józsa, odvetnik Elek Karabélyos, blagajnik hranilnice József Kotschy, glavni knjigovodja hranilnice Emil Pollák, trgovec Benő Wortmann, trgovec Lipót Weisz, odvetnik dr. Adolf Wollák (vsi iz Dolnje Lendave), trgovec in trgovec Béla Weisz iz Beltinec ter na podlagi pooblastil uprave delniške družbe pristojna za registracijo družbe Béla Wortmann in József Gróf.

Leta 1907 so zaključili gradnjo nove impozantne tovarniške zgradbe na robu zahodnega dela takratnega mesta. Gradnjo objekta v secesijskem slogu je realiziral arhitekt italijanskega rodu, Tamás Morandini iz Zalaegerszega. Vrhnja stropna konstrukcija dolnjelendavske dežnikarne je bila iz železobetona, kar je takrat veljalo za revolucionarno rešitev, vendar se ni izkazala za trajno, ker je prepuščala vodo. Čez nekaj let so morali dekorativni secesijski zatrep porušiti in zgraditi klasično strešno konstrukcijo.

V začetku leta 1910 je v lendavski dežnikarni bilo zaposlenih v povprečju 30–40 delavcev, njihovi izdelki pa so bili iskani na trgu. V tem obdobju so dnevno izdelali 270–350 dežnikov. Leta 1912 se je nominalna vrednost delnic družbe znižala za 30 %, s prvo svetovno vojno se je pojavilo pomanjkanje proizvodnega materiala za izdelavo dežnikov, zmanjšalo se je tudi povpraševanje, vsled česar je proizvodnja močno upadla. V tem obdobju so bili v dežnikarni prisiljeni izdelovati druge izdelke, predvsem oblačila in obutev. Leta 1917 sta bila direktorja podjetja Nándor F. Fuss in Ármin Wortmann, leta 1918 je tovarno vodil Ernő Reitter, leta 1919 pa Szigfried Spiegel. To so bila zadnja leta monarhije.

Lendavsko dežnikarstvo v obdobju med obema svetovnima vojnama

Po končani prvi svetovni vojni so se prebivalci Lendave in okolice znašli v popolnoma novih okoliščinah. Na podlagi trianonskih odločitev so Lendavo in okolico priključili k novonastali državni formaciji,

Časopisni oglas lendavske dežnikarne INDIP v zagrebškem Vjesniku v 1970-ih letih.
A lendvai INDIP ernyőgyár újsághirdetése a zágrábi Vjesnik-ben az 1970-es években.

h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je leta 1929 preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo in je obstajala do leta 1941. V obdobju med obema svetovnjima vojnama so se spremenile tako politične kot gospodarske razmere.

Zaradi novih okoliščin je bilo smotrno spremeniti tudi naziv dolnjelendavske dežnikarne iz Hungária Hazai Ernyőgyár Rt. v Tovarno dežnikov. Leta 1923 so ponovno začeli s proizvodnjo dežnikov, povpraševanje po izdelkih je vse bolj naraščalo. Okoli leta 1920 je bilo v tovarni zaposlenih približno 40 delavcev, v jesenskem obdobju pa so uvedli celo nočno izmeno.

Zaradi velikega povpraševanja sta Béla Eppinger in Lajos Blau leta 1925 v mestu ustanovila konkurenčno družbo z imenom Industrija dežnikov Jadran. V tovarni, kjer je bilo zaposlenih okrog 30 delavcev, so dnevno izdelali 120–140 dežnikov, vendar sta recesija, ki se je pojavila v tretjem desetletju 20. stoletja, in gospodarska strategija večje konkurenčne tovarne »Jadran« spravi na kolena, zato se je leta 1933 preusmeril v šivanje oblačil, ostali material za proizvodnjo dežnikov pa so prodali nekdanji tovarni Hungária. Dolnjelendavsko podjetje Jadran je bilo iz registra družb uradno izbrisano leta 1938.

Pri tehničnem razvoju lendavske dežnikarne je igralo pomembno vlogo leto 1935, ko so lastniki pričeli z velikopotezno modernizacijo. Obrat dežnikarne so na eni strani opremili z električnimi stroji, na drugi strani pa so v okviru tovarne uredili nov oddelek

pletilstva, ki je s 44 zaposlenimi začel obratovati leta 1936. Leta 1937 je v Zagrebu začelo delovati hčerinsko podjetje lendavske dežnikarne, ki je bilo tudi logistično središče za Hrvaško in ostale jugoslovanske pokrajine.

Naselja v okolici Lendave so 16. aprila 1941, ko so madžarske vojaške enote vkorakale v mesto, ponovno priključili k Madžarski. To je trajalo štiri leta. Med drugo svetovno vojno je podjetje ponovno prevzelo prvotno ime, Hungária Hazai Ernyőgyár Rt. Septembra 1941 so za člana uprave imenovali grofa Miklósa Batthyányja in dr. Ferenc Hajósa. Po sklepu lastnikov so za cilj delniške družbe določili proizvodnjo in prodajo vseh vrst dežnikov in pletenin ter proizvodnjo čevljev in spodnjega perila.

Lendavsko dežnikarstvo po letu 1945

Po končani drugi svetovni vojni so sklepi 2. dunajske arbitraže izgubili veljavnost, vsled česar so tudi v okolici Lendave ponovno vzpostavili trianonske meje. V t.i. »novi Jugoslaviji« je nastal enostrankarski komunistični sistem, tovarne pa so nacionalizirali.

Zadnja skupščina dežnikarne Hungária Ernyőgyár Rt. je bila 17. marca 1945, toda v tem obdobju skorajda že ni bilo proizvodnje. S približevanjem fronte so stroje in obstoječo mehanizacijo dežnikarne odpeljali v bližnja skladišča. Spomladi leta 1945 so

zgradbo tovarne popolnoma izropali. Nova komunistična oblast je nekaj časa zgradbo tovarne uporabljala kot zapor, nato jo je predala rafineriji »Nafta«. Pletilne stroje so odpeljali v Ljubljano, v tovarno tekstila Angora, s stroji dežnikarne pa so 20. junija 1947 v pritličju današnje zgradbe na Glavni ulici 52 ponovno zagnali proizvodnjo dežnikov. V Okrajni dežnikarni Dolnja Lendava je 18 nekdanjih delavcev dnevno izdelalo okrog 30 dežnikov. Leta 1955 so obrat ponovno preimenovali, in sicer je bilo novo ime Tovarna dežnikov heroja Štefana Kovarča, program pa so razširili v proizvodnjo vseh vrst dežnikov. Leta 1956 so v obratu lendavske Mehanike pričeli s proizvodnjo sestavnih delov za dežnike, leta 1959 se je dežnikarna preselila v nove prostore. Vse to je dalo velik zamah podjetju, saj je naslednje leto imelo že 189 zaposlenih delavcev, ki so letno izdelali več kot 160.000 dežnikov. To leto se je podjetje razširilo z oddelkom pletilstva in prevzelo novo ime – Indip oziroma Industrija dežnikov in pletenin. Od leta 1959 so se izdelki len-

davske dežnikarne pojavili na tujih trgih, med drugim na Poljskem, v Etiopiji, v Albaniji, v Sovjetski zvezi, na Nizozemskem, v Kanadi, v Združenih državah Amerike, na Češkoslovaškem, v Angliji in Franciji. Indip je leta 1966 imel že 400 zaposlenih, v pletilstvu so izdelali 32 tisoč kilogramov tekstilij in okrog 560 tisoč dežnikov.

Težave lendavske dežnikarne so se pojavile v 80-ih letih 20. stoletja z vse večjim pojavom blaga iz Daljnega vzhoda. Tudi jugoslovanska gospodarska in politična kriza, vsled česar je leta 1991 nastala samostojna Republika Slovenija, sta negativno vplivali nanjo. Razmere na trgu so dežnikarno Indip v Lendavi spravili na kolena in leta 2001 dokončno zaprli. Podjetje, ustanovljeno leta 1904, ni doživelo 100. obletnice, proizvodnja dežnikov v Lendavi pa je prenehala.

Znački lendavske dežnikarne INDIP iz leta 1976.
A lendvai INDIP ernyőgyár jelvényei 1976-ból.

Objekt lendavske dežnikarne INDIP v industrijski coni v 1990-ih letih.
A lendvai INDIP ernyőgyár épülete az ipari zónában az 1990-es években.
(Lendava nekoč-Lendva a múltban, <https://www.facebook.com/photo/>)

Kezdetben volt a napernyő

Ázsiában a selyem nap- és díszernyőket már több mint kétezer éve használják. Eleinte az uralkodók és a főméltóságok kiváltságának számítottak, amelyek a királyságot és az uralkodó hatalmát jelképezték. Amikor az uralkodók a palotán kívül tartózkodtak, a szolgák napernyőt tartottak a fejük fölé, hogy megvédjék őket a tűző naptól. A ma ismert összecsukható ernyő jóval később, Kínában jelent meg a 4. és 6. század között. Az ernyőt jelentő kínai írásjegy hasonlít is ehhez a hasznos tárgyhoz. A bambuszvázra erősített selyemmel vagy olajozott papírral borított napernyők Koreán keresztül Japánban is elterjedtek, valamint eljutottak Perzsiába, majd a selyemút mentén Nyugatra.

A napernyő használatának kezdete azonban nem esik egybe az esernyő 2400 éves ázsiai hódításának kezdetével. Az eddig feltárt legrégebbi, egyértelműen napernyő használatára utaló képi ábrázolás egy Kr. e. 2. évezred tájékán készült thébai falfestmény, amelyen napernyővel ellátott óegyiptomi kocsis látható. A III. Salmanesz asszír király (Kr. e. 859-824) ninivei palotája alabástrom reliefjének gyönyörű ábrázolása pedig Kr. e. 850 körülre tehető. Néhány száz évvel később, Kr. e. 5. század tájékán készült I. Xerxész (485-465 Kr. e.) perszepoliszi palotája kapujának domborműve, amelyen egy olyan ernyő látható, amely nem sokban különbözhetett a mintegy 2400 évvel később, Európában közismertté vált ernyőktől.

Ernyőábrázolások az ókori Görögország és a Római Birodalom időszakából is ismertek. Szülőhelyén az ernyő eredeti funkciója a tűző nap elleni védelem volt. Néhány évezreddel később azonban a találékony ember, akit a csapadékos európai éghajlat kényszerített erre, minimális változtatásokkal és a megfelelő anyagok kiválasztásával elkészítette a mai esernyőt.

Női napernyők és férfi esernyők

A kezdetleges esernyő halcsont, bambusz, illetve fa váza leginkább abban különbözött a napernyők vázától, hogy a vízállóságot biztosító bőrborítás miatt lényegesen masszívabb és erősebb szerkezetű volt. Ez a különbség egyértelműen érezhető volt az esernyő súlyában, ezért a bőrt rövidesen könnyebb, olajjal vagy viasszal impregnált selymek vagy sűrű szövésű textíliák váltották fel, egyre karcsúbb, faváz, később pedig fémküllös szerkezeteken.

Bár az esernyő használata könnyebb lett, az európai emberek kezdetben mégis idegenkedve fogadták az újdonságot. Hogy viszonylag rövid idő alatt mégis közkedvelté vált, abban nagy szerepe volt a ködös, csapadékos Londonban élő utazónak és perzsa áruval kereskedő Jonas Hanwaynak (1712-1786). Neki köszönhető, hogy Nagy-Britannia

Ernyős harci szekér bronzból. Kína, Csin dinasztia, Kr. e. 210.
Bojnikok és lovak bronzból. Kínai, Csin dinasztia, Kr. e. 210.
(Museum of the Terracotta Warriors and Horses of Qin Shi Huang, Wikimedia Commons)

Az újkori ernyők képeken és művészeti alkotásokon

Az ősidők óta használatos, az időjárás viszonyosságai ellen védő ernyők elődei valószínűleg a napernyőként a fej fölé tartott legyezőpálma és a kézi legyező lehettek. Az ernyő elsősorban Közel-Kelet, Kína és Japán területéről indult világhódító útjára és vált használatossá kocs-ernyő, napernyő és esernyő formájában. Európában a középkor uralkodói és főméltóságai kör- vagy négyszögletes alakú védőer-

nyők az esernyő divatjának nyugati fellegvára lett. Nem volt könnyű dolga, mert az esős idő alkalmával jól kereső londoni kocsik bevételkiesésétől tartottak a praktikus, kinyitható és összecsuksukható, esőtől megvédő szerkezet elterjedése láttán. Szervezkedtek is az esernyő használata ellen, de Jonas Hanway harminc éven keresztül, következetesen az esernyője társaságában megtett londoni sétái mégis divatba hozták az ernyőt.

Röviddel ezután Európa-szerte, főképp a polgársághoz tartozó hölgyek öltözködésének nélkülözhetetlen kiegészítője lett a pörgethető és jelbeszédre is kiválóan alkalmas eszköz, amely a fehérsépet a tűző napsütés ellen védte, vagy éppen a vizslató szemek elől bújtatta. A 19. században a nők körében közkedvelt polgári divatcikké vált a napernyő. Az esernyő pedig annak köszönheti világhódító útját, hogy borult időben mindannyiunkat megóv az esőtől függetlenül attól, hogy olcsón vagy sok pénzért vettük, fekete vagy cifra a színe, egyszerű vagy értékes fogantyúja van.

Két nő esernyővel és napernyővel. Honművész, Pest, 1839, 30.
Ženski z dežnikom in sončnikom. Madžarski časopis Honművész, Pešta, 1839, 30.
(https://adt.arcanum.com/hu/view/Honmuvesz_1839_2/?pg=65&layout=s)

nyők alatt láthatók korabeli ábrázolásokon. Az ernyő újkori reneszánszát elsősorban az angol divatnak és a francia felvilágosodásnak köszönheti. Divattörténeti források szerint, ahogy csökkent a barokk és a rokokó női ruházat körterjedelme, úgy növekedett az öltözködési kiegészítők, így a napernyő szerepe is. Az ernyők sétatálcaként és az arc szemérmes eltakarására is szolgáltak. Minderről tanúskodnak a magyarországi sajtó korabeli lapjai is, amelyeknek mellékletei a hölgyeket koruktól függetlenül gyakran ernyővel a kezükben mutatják. Európában a férfiak körében a 18. század második felétől kezdődően terjedt el az esernyő használata, először Angliában, majd fokozatosan a kontinens többi országában.

A 18. században Európában, Kínában és Japánban egyre gyakoribbá vált az ernyős alakok ábrázolása a képzőművészeti alkotásokon, míg Magyarországon ez inkább a 19. század második felére jellemző. Munkácsy Mihály, valamint tanítványai a századforduló időszakában több ilyen témájú képet festettek, akárcsak Hollósy Simon, Mednyánszky László, Karlovsky Bertalan és több nagybányai festő, így Ferenczy Károly is, akinek az Október – Festő napernyővel című képét a téma legkiemelkedőbb alkotásai közé sorolják. A későbbiekben a Dunántúlon alkotó művészek, így Tornyai János, Rippl-Rónai József és Iványi Grünwald Béla egy-egy kiemelkedő művén találkozhatunk az ernyők térhódításával.

Egykoron az ernyők több kis kézműves szakműhelyben készültek, összeállításukat pedig a ke-

reskedők végeztek el szakiparosokkal. Az ernyők áthúzata leginkább német és francia selyem és más textiláru volt, a rózsájuk halcsontból vagy bambusz-
ból készült. Hazánkban korszakos változás jelentett az Alsólendván 1904-ben létrejött Hungária Hazai Ernyőgyár, amely Magyarország második ernyőgyára volt. A lendvai gyár ernyői már vékony acélrudacs-
kákból álltak, áthúzatuk pedig pamut- és selyem-
szövetből. A lendvai ernyőgyár annyira sikeres volt, hogy két év múlva már részvénytársasággá alakult át, termékeit pedig messze földön keresték.

Lendva polgárosodása

Lendva (1952 előtt: Alsólendva) történelme folyamán kedvező földrajzi helyzetének, domborzati viszonyainak köszönhetően mindig is „világok találkozásának” helyszíne és a környező terület központja volt. A magyar, a zsidó, a szlovén, a német, a horvát és a cigány kultúra évszázadokon keresztül megtermékenyítően hatott itt egymásra. Lendvát már a középkori források városként említik és városi rangját napjainkig meg is őrizte.

Alsólendva a 19. század közepéig falusias kisvárosként élte mindennapjait, urbanizálódni, fejlődni igazán ekkor kezdett. A polgárosodás korszakára jellemző fejlődése az adott korban tipikusnak is mondható közép-európai forgatókönyv szerint ment végbe. 1849-ben Alsólendva lett a központja az egyik legnagyobb Zala vármegyei járásnak, amelynek következtében járásbírószéket, telekkönyvi-, közjegyzői és főszolgabírói hivatalt kapott. Emellett a dualista korszakban fejlődésnek indult a térségben számos iparág, amelyek felfutását csak az első világháború törte meg. Neves ernyőgyár, gőzmalmok, téglagyárak, varrodák létesültek, de fontos gazdasági szerepe volt

az állatvásárnak is. Az ipar fejlődése magával hozta a bank- és a hitelszervezet kiépülését. Mindennek köszönhetően a városban 1872-ben polgári iskola létesült, 1873-ban az első takarékpénztár, 1890-től pedig vasútvonal kapcsolta Alsólendvát a világ gazdasági és kereskedelmi vérkeringésébe. Nagykanizsa és Csáktornya mellett Alsólendva a dél-zalai térség legfontosabb ipari és kereskedelmi centrumává vált.

Lendva (1952 előtt: Alsólendva) történelme folyamán kedvező földrajzi helyzetének, domborzati viszonyainak köszönhetően mindig is „világok találkozásának” helyszíne és a környező terület központja volt.

A gazdasági fejlődés jelentős népességet is idevonzott. Nagyszámú hivatalnok, tanító, kereskedő, kézműves és értelmiségi költözött a városba. Magán- és középítkezések indultak, amelyek következtében a város arculata is megváltozott: impozáns hivatali épületek, emeletes polgárházak, villák és üzletek sorakoztak a várdomb tövében. A polgári és értelmiségi életmód igényeihez igazodó új épületek, intézmények, egyesületek létesültek és erősödtek meg. Kaszinó, kávéházak, cukrászdák és az impozáns Korona Szálló várta a polgárokat és a vendégeket. Virágzott a kulturális élet, rendszeres színelőadásokat tartottak, 1889-től 1919 júliusáig pedig folyamatosan hetilap jelent meg a városban. Az első világháború előestéjére Lendván már sajátos polgári kultúra fejlődött ki. Különbözőség és sokszínűség, de együttélés és kölcsönhatás is jellemezte ezt a soknemzetiségű, toleráns polgári közeget.

Az alsólendvai Hungária Hazai Ernyőgyár

Az alsólendvai ernyőgyár Wortmann Béla és Benő varrodájából alakult ki, és hivatalosan 1904. szeptember 27-én nyílt meg az Alsó-Lendvai Takarékpénztár udvarában álló épületben, Magyarország második ernyőgyaraként. A „Hungária Hazai Ernyőgyár Alsólendván, Wortmann Béla és társa” névre bejegyzett cég annyira sikeres kezdeményezésnek bizonyult, hogy másfél év után, azaz 1906. május 27-én már részvénytársasággá alakult át. Az első igazgatósági tagok a következők voltak: „az alsólendvai takarékpénztár képviselőjében Csukics Adolf pénztáros, dr. Brünner József orvos, Büchler Adolf bérlő, Fuss Nándor gyógyszerész, Freyer Lipót kereskedő, Grósz Mór kereskedő, dr. Józsa Fábán járásorvos, Karabélyos Elek ügyvéd, Kotschy József tkp. pénztáros, Pollák Emil tkp. főkönyvelő, Wortmann Benő kereskedő, Weisz Lipót kereskedő, dr. Wollák Adolf ügyvéd alsólendvai és Weisz Béla

kereskedő bellatincai lakosok, valamint a részvénytársaság igazgatósága által a cégjegyzésére jogosított tisztviselők, Wortmann Béla és Gróf József”

1907-re megépült az impozáns új gyárpépület az akkori város nyugati szélén. A szecessziós jegyeket viselő épület Morandini Tamás olasz származású, zalaegerszegi építész vállalkozásában készült. Az alsólendvai ernyőgyár épületénél alkalmazott, akkor még forradalmian újnak számító vasbeton födémszerkezet azonban nem bizonyult tartós megoldásnak, mert áteresztette a vizet. Néhány év múltán a mutatós szecessziós oromfalat le kellett bontani, helyébe pedig hagyományos tetőszerkezet került. Az 1910-es évek legelején a lendvai ernyőgyárban átlagosan 30-40 dolgozó munkálkodott, termékei pedig kelendők voltak a piacon. Ebben az időszakban 270-350 ernyőt gyártottak naponta. 1912-ben azonban a gyár részvényeinek névértéke mintegy 30%-kal csökkent, az 1. világháború beálltával pedig az ernyők gyártásához szükséges anyagok hiánya, valamint a kereslet csökkenése révén vészesen visszaesett a termelés. Ekkor az ernyőgyárban egyéb termékek, így például ruházat és cipők gyártására kényszerültek áttérni. A Monarchia utolsó éveiben, azaz 1917-ben Fuss F. Nándor és Wortmann Ármin voltak a cégvezetők, 1918-ban Reitter Ernő, majd 1919-ben Spiegel Szigfried.

A lendvai ernyőgyártás a két világháború közötti időszakban

Az első világháború után teljesen új körülmények közé került a Lendva-vidéki lakosság. A trianoni döntések révén Lendva-vidéket egy új államalakulathoz csatolták, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, amelyet 1929-ben átneveztek Jugoszláv Királysággá,

és amely 1941-ig létezett. Ebben a két világháború közötti időszakban nem csak a politikai, de a gazdasági körülmények is jelentősen megváltoztak.

Az új viszonyok között az alsólendvai Hungária Hazai Ernyőgyár Rt. nevét is célszerű volt szlovén nyelvre változtatni, így „Tovarna dežnikov” névre keresztelték át. 1923-ra újra beindult az ernyőgyártás, a termékei iránti kereslet pedig egyre nőtt. Az 1920-as években mintegy 40 munkást alkalmazott a gyár, az őszi időszakban pedig éjjeli műszakot is bevezettek. Valószínű, hogy éppen a nagy kereslet idézte elő egy másik, konkurens üzem létrehozását Alsólendván, az „Industrija dežnikov Jadran” nevű ernyőgyárát, amelyet Eppinger Béla és Blau Lajos alapítottak 1925-ben. Ez utóbbi ernyőgyár mintegy 30 munkása napi 120-140 ernyőt készített. A 20. század harmadik évtizedében bekövetkezett recesszió és a nagyobb múltú helyi konkurens gyár gazdasági stratégiája viszont térdre kényszerítette a „Jadran”-t. Így az 1933-ban átállt ruhaneműk varrására, az ernyőgyártáshoz szükséges megmaradt készletét pedig az egykori „Hungária” vásárolta meg. Az alsólendvai „Jadran” cég hivatalosan 1938-ban szűnt meg.

A lendvai ernyőgyár műszaki fejlesztésében az 1935. év igen fontosnak bizonyult. Ekkor ugyanis nagyszabású korszerűsítésbe kezdtek a tulajdonosok. Egyrészt, az ernyőgyár üzemét elektromos gépekkel szerelték fel. Másrészt, a gyáron belül nyitottak egy új üzemet, a kötődét, amely 1936-ban kezdett üzemelni mintegy 44 foglalkoztatottal. Továbbá 1937-ben a lendvai ernyőgyár leányvállalata is megnyitotta kapuját Zágrábban, amely egyben a horvátországi és a többi jugoszláviai területek elosztóközpontjaként működött.

Az elcsatolt Lendva-vidéki települések 1941. április 16-án, amikor a magyar katonai egységek bevonultak Alsólendvára, ismét visszakerültek Magyarországhoz. Ám mindez csak négy évig tartott. A második világháború időszaka alatt a cég újra felvette eredeti nevét, a Hungária Hazai Ernyőgyár Rt-t, 1941 szeptemberében pedig az igazgatóság tagjaivá gróf Batthyány Miklóst és Dr. Hajós Ferencet választották. Ahogyan a tulajdonosok meghatározták, a részvénytársaság célja az ernyők és kötött áruk mindennemű előállítására és forgalomba hozatala volt, valamint cipő és fehérnemű üzemi gyártása.

A lendvai ernyőgyártás 1945 után

A 2. világháború után a 2. bécsi döntés érvényét veszítette, így visszaállították a trianoni határt Lendva-vidéken is. Az ún. „új Jugoszláviában” kommunista egypártrendszer alakult ki, az üzemeket pedig államosították.

A Hungária Ernyőgyár Rt. utolsó közgyűlését 1945. március 17-én tartották. Ám ebben az időszakban már termelés alig folyt, sőt, a front közeledtével az ernyőgyár gépeit és meglévő készleteit a környéken raktározták. 1945 tavaszán a gyár épületét teljesen

Zalaegerszegi törvényszék	1906. augusztus 28. 4030. sz. 36/1	Hungária hazai ernyőgyár részvénytársaság	Ezen részvénytársaság az 1906. évi május hó 27-én megtartott alakuló közgyűlés által elfogadott alapszabályok szerint keletkezett. A vállalat tárgya: ernyők minden nemének mint magyar iparterméknek előállítására és forgalomba hozatala. Alapítók: 250.000 korona, felosztva 1250 darab egyenként 200 korona névértékű névre szóló részvényre, a melyből 10% a részvénytársaság megalakulása előtt, 20% az alakuló közgyűlés után 3 nap alatt és 70% az igazgatóság által megállapítandó időben lesz befizetendő. A részvénytársaság tartama: határozatlan idő. A cégjegyzés akként történik, hogy a részvénytársaság írott vagy nyomtatott csege alá vagy két igazgatósági tag, vagy egy igazgatósági tag és egy az igazgatóságtól cégjegyzéssel megbízott tisztviselő saját bejegyzett aláírását jegyzi. A részvénytársaság határozatait a Budapestben megjelenő »Magyar Kereskedők Lapja« című lapban teendő közzé. Az igazgatóság legalább tizenkét s legfeljebb tizenhat tagból áll. Az alapítók által kinevezett s az 1906. évi május hó 27-én megtartott közgyűlés által megválasztott igazgatósági tagok a következők: az alsólendvai takarékpénztár képviselőiben Csukics Adolf pénztáros, dr. Brünner József orvos, Büchler Adolf befűző, Fuss Nándor gyógyszerész, Freyer Lipót kereskedő, Gröss Mór kereskedő, dr. Józsa Fábrián járásorvos, Karabélyos Elek ügyvéd, Kotschy József tpk. pénztáros, Pollák Emil tpk. főkönyvelő, Wortmann Benő kereskedő, Weiss Béla kereskedő, dr. Wollák Adolf ügyvéd alsólendvai és Weiss Béla kereskedő bellatincai lakosok, valamint a részvénytársaság igazgatósága által a cégjegyzésére jogosított tisztviselők, Wortmann Béla és Gróf József. Okmánytári szám: 89.
---------------------------	------------------------------------	---	---

Az egykori Hungária ernyőgyár épülete Lendván 2008-ban. Zgradb nekdanje dežnikarne Hungária v Lendavi leta 2008.

(Fotó - Foto: Lendvai Kepe Zoltán, 2008)

kifosztották. Az új kommunista hatalom egy rövid időre a gyár épületéből fogdát alakított ki, majd átadta azt a „Nafta” kőolajfinomító cég használatára. A kötőde gépeit Ljubljanába szállították az „Angora” textilgyár szükségleteire, az ernyőgyár gépeiből pedig a Fő utca 52. számú épület alagsorában 1947. június 20-án újraindították az ernyőgyártást. Az „Okrajna dežnikarna” névre keresztelt üzem 18 egykori szakmunkása napi mintegy 30 esernyőt tudott gyártani. 1955-ben az üzemet újra átnevezték, ezúttal „Tovarna dežnikov heroj Štefan Kovač”-ra, programját pedig többféle ernyő gyártásával bővítették. 1956-ban a lendvai „Mehanika” üzemében az ernyőkhöz szükséges alkatrészeket kezdték gyártani, 1959-ben pedig az ernyőkészítő műhely új helyiségekbe költözött. Mindez hatalmas lendületet adott a cégnek, hiszen a következő évben immár 189 munkást alkalmazott, akik évi több mint 160.000 ernyőt gyártottak le. Ebben az évben a cég kötődével is bővült, egyben pedig az „INDIP” nevet, azaz „Industrija dežnikov in pletenin” vette fel. 1959-től kezdődően a külföldi piacon is megjelentek a lendvai ernyőgyár termékei, egyebek között Lengyelországban, Etiópiában, Albániában, Szovjetunióban, Hollandiában, Kanadában, USA-ban, Csehszlovákiában, Angliában és Franciaországban. Az INDIP-nek 1966-ban immár 400 alkalmazottja volt, a kötődében 32 ezer kg ruhaneműt gyártottak és mintegy 560 ezer darab ernyőt.

A lendvai ernyőgyártás nehézségei az 1980-as években kezdődtek a távol-keleti áruk mind erőteljesebb megjelenésével a világpiacon. Negatív kihatással volt rá a jugoszláv gazdasági, majd politikai válság is, aminek következményeként 1991-ben létrejött az önálló Szlovén Köztársaság. A piaci viszonyok térdre kényszerítették a lendvai INDIP ernyőgyárat, amelyet 2001-ben felszámoltak. Az 1904-ben alapított cég nem érte meg a 100 éves évfordulóját, az ernyőgyártás pedig Lendván megszűnt.

Részlet az állandó kiállításból a lendvai Polgárosodás múzeumában. Detajl iz stalne razstave v Muzeju meščanstva v Lendavi. (A lendvai Galéria-Múzeum archívuma • arhiv Galerije-Muzeja Lendava)

Irodalom

- LENDVAI KEPE Zoltán (szerk.): *Meščanstvo, tiskarstvo in dežnikarstvo Lendave. Lendva polgárosodása, nyomdászata és ernyőgyártása. Lyndvamuseum 2. Lendva-Lendva, 2008.*
- Budapesti Közlöny, 1941. 8. 30. Budapest, 4.
- Központi Értesítő, 1904. 5. 15. Budapest. 1817.
- Központi Értesítő, 1906. 9. 6. Budapest. 1564.
- Magyar Paizs, 1904. 5. 26. Zalaegerszeg. 3.
- Nagy »Magyar Compass«, 1942-1943/2. Budapest, 455.
- Népújság, 1986. 8. 29. Murska Sobota. 3.
- Zalai Összetartás, 1945. 2. 24. Zalaegerszeg. 3.
- <https://www.lookandlearn.com/blog/23616/hanways-umbrella-gave-protection-in-the-wet-british-weather/> (12. 4. 2024)

Metamorfoze mesta

Mesta nastajajo na strateških točkah v prostoru zaradi naravnih, geografskih, včasih političnih razlogov. Lendava je nastala na terasi ob vznožju osamelca – goric, blizu reke Mure. V rimskih časih naj bi bil tu Halicanum, kasneje so ga »odkrili« na lokaciji Martina na Muri. Tudi v Dolgi vasi so bili najdeni ostanki naselje iz tega obdobja in eden od rimskih spomenikov naj bi bil vzidan v grad v Murski Soboti.

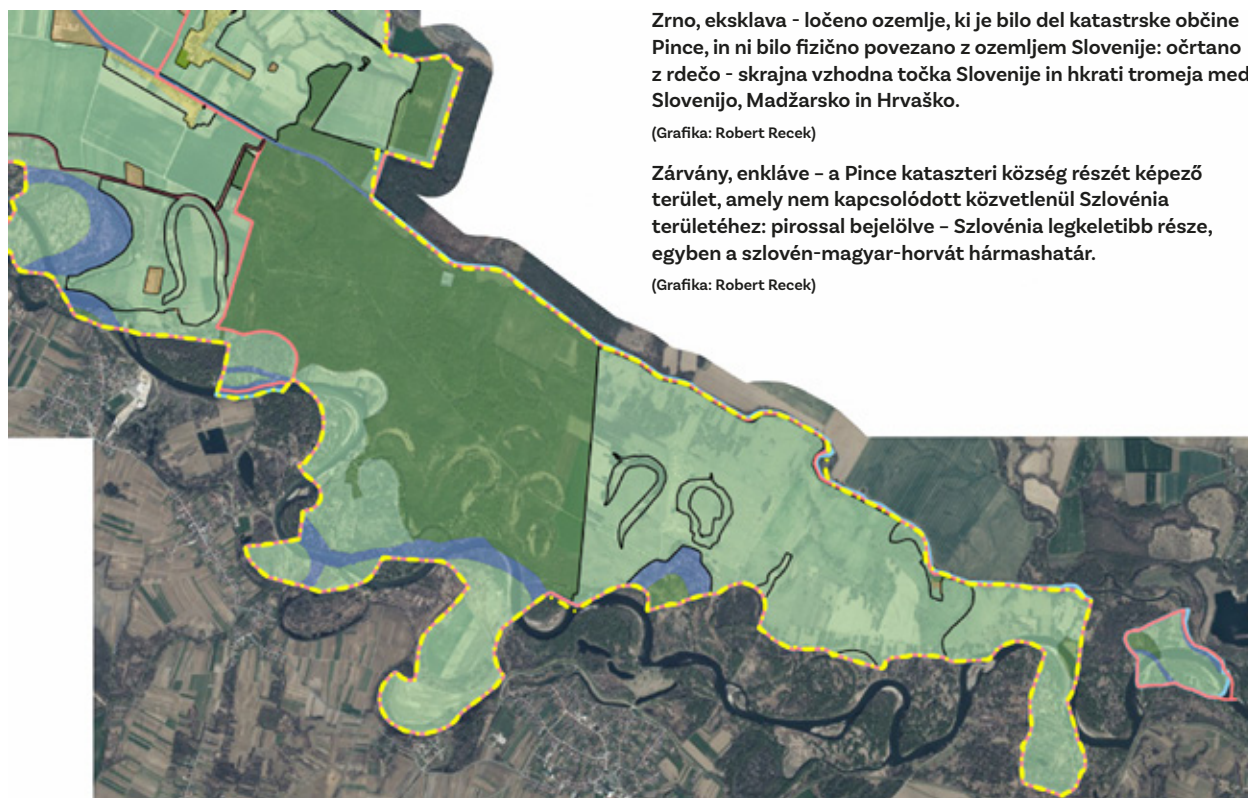
Še danes se ob mestu križata evropska cestna koridorja vzhod-zahod in sever-jug. Prvi koridor je v naravi avtocesta Murska Sobota–Lendava–Nagykanizsa, koridor od severa protu jugu pa je v naravi hitra cesta Dolga vas–Rédics v smeri Murskega Središča in Čakovca. Z izgradnjo obvoznice mimo Murskega Središča in s povezavo z avtocesto in hitro cesto bo avtocestni križ zaključen.

V zgodovini je pomen Lendave kot urbanega središča nihal. Največjo moč je mesto imelo v času Bánfyev, tudi zaradi velikosti območja, ki je spadalo pod njihovo mestno upravo. Do Turnišča kot verskega središča je vodila cesta, ob kateri je nastalo naselje Bán-uta, kar v prevodu pomeni »Banfijeva cesta«. Várás – Turnišče je izgubilo pomen zaradi Turkov in takrat je Lendava postala mesto. Po delitvi dediščine Bánfyjev je nastala grofija Beltinci, ki je zmanjšala uradno mestno območje na zahodu praktično do današnjih občinskih meja, na Hotizi imamo kamen treh grofij, do kamor je segala zmanjšana grofija Lendava.

Prva svetovna vojna je mesto odrezala od zaledja na vzhodu, po drugi svetovni vojni je Lendava ostala ob železni zavesi, geostrateško podobno kot Trst. Na Madžarskem je zaradi nove meje strateško zrasel Lenti. Na jugu čez reko Muro je nastalo nekakšno predmestje – Mursko Središče, ki je danes mesto, po številu prebivalcev večje od Lendave. Socializem je Lendavo upravno dodatno zmanjšal. Meja med Mursko Soboto in Lendavo je do leta 1945 potekala po mejah župnij, kar pomeni, da sta župniji Beltinci in Bogojina spadali pod županijo Zala, torej Lendavo, tudi gradbeno dovoljenje za Plečnikovo cerkev je bilo izdano v Dolnji Lendavi.

Po nastanku Slovenije in občin je od socialistične Lendave ostalo le 49 % območja. Z arbitražo je mesto izgubilo še zrno, nekaj otokov in zemljišč na južni strani Mure in tako ostalo domala brez obrežja Mure. Poleg tega je bilo odvzeto igrišče na Kapci, napolitanke, Petdinarka in še kaj, mestu pa se je priključilo Mirišče.

Mesta utripajo zaradi ljudi, ki v mestu ali z mestom živijo in nanj gravitirajo. Kljub nižji statistiki je Lendava v primerjavi z Lentijem in Murskim Središčem bolj mestna, kar se pripisuje zgodovini in strateški legi. V primerjavi teh treh mest je Lendava zaradi odprtih meja na nek način v centru manjšega somestja, kar je velik potencial, ki zahteva sodelovanje in medsebojno dopolnjevanje.

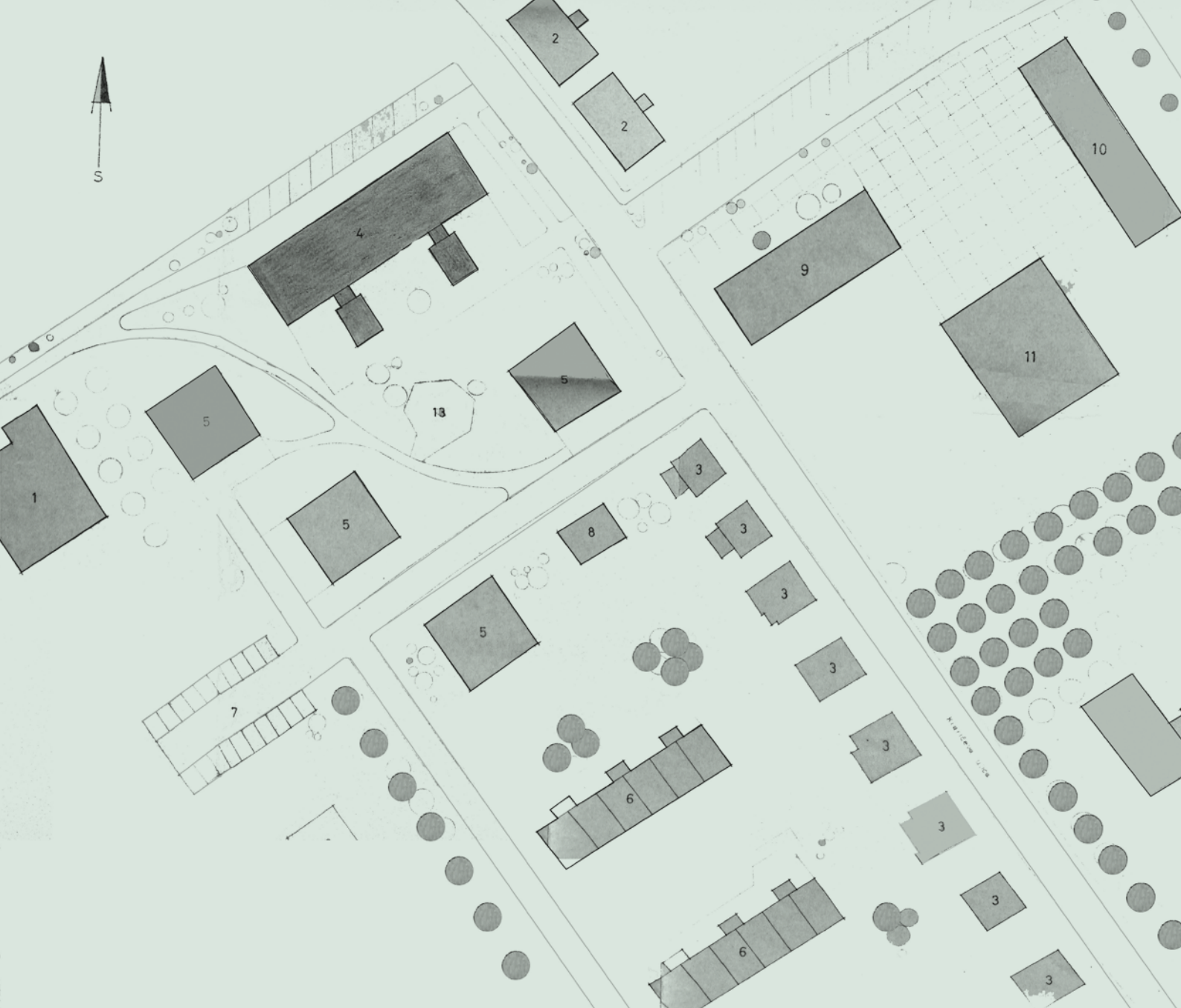

Zrno, eksklava - ločeno ozemlje, ki je bilo del katastrske občine Pince, in ni bilo fizično povezano z ozemljem Slovenije: očrtano z rdečo - skrajna vzhodna točka Slovenije in hkrati tromeja med Slovenijo, Madžarsko in Hrvaško.

(Grafika: Robert Recek)

Zárvány, enkláve - a Pince kataszteri község részét képező terület, amely nem kapcsolódott közvetlenül Szlovénia területéhez: pirossal bejelölve - Szlovénia legkeletibb része, egyben a szlovén-magyar-horvát hármashatár.

(Grafika: Robert Recek)

Gospodarstvo je bilo vedno paradni konj območja. Lendavska Glavna ulica je zrasla na trgovini, gostinstvu in obrti. V prejšnji državi sta na ustrezno odmaknjeni razdalji na južni strani mesta nastali dve industrijski coni, ki sta do danes že zarasli. Železnica je v Lendavo pripeljala prej kot v Mursko Soboto. V povezavi z železnico so bile celo ideje, da bi ob priključitvi mesta tedanji Kraljevini Jugoslaviji Lendava gravitirala na Čakovec in tako pristala v Medžimurju.

Centralna, križiščna, strateška lega in ljudje na prepihu idej in znanja so ustvarili slikovito obmejno mesto. Staro mestno jedro Lendave je v svojem bistvu klasično, ima razširjeno Glavno ulico, Zgornjo ulico in Spodnjo ulico. Mreža ulic razkriva, da je srednjeveško mesto segalo od Prešernove ulice do parka. Spodnji grad in dvorec ter Krona oz. današnja mestna hiša so izven nekdanjega obzidja. V 18. stoletju je nastalo spodnje »židovsko« mesto s šolo in sinagogo. Mesto je raslo po panonsko, ob vpadnicah in gorica v smeri vzhod-zahod, po izgradnji železni-

ce še na jug. Po drugi svetovni vojni je nastala kolonija – nova soseska z Dvorano Nafta v središču.

Vzhodno od starega mestnega jedra je kot zanimiv poskus socialističnega kubizma nastal novi del centra mesta z upravnim središčem, pošto, policijo in Trgom Ljudske pravice. Zanimivo je, da se je ime trga ohranilo. Prav tako je vredno omembe, da je časnik Delo nastal z združitvijo Ljudske pravice in Poročevalca, sedanja Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani pa domuje v nekdanji tiskarni Ljudske pravice. Miško Kranjec pa je le ena od pomembnih osebnosti, ki so mestu pustile pečat.

Ob koncu socializma je mesto dobilo zgoščevanje z blokom ob Kranjčevi ulici in z novim naseljem v Župančičevi ulici, takrat je bil postavljen najvišji blok v mestu, iz samoprispevka se je zgradila avtobusna postaja, ki je povezala mesto in »malo Lendavo«. Na tem mestu se je s privatizacijo zgradil Špar, nasproti njega je bil postavljen Mercator, pred stadionom Lidl, na območju tovarne Primat Hofer, v koloniji Tuš oz. Jager.

HAZIRDALNI NAČRT

M=1:500

I. OBSTOJEČI OBJEKTI:

1. Obrtno komunalno podjetje
2. 6-stanovanjski bloki
3. Individualne hiše

II. PREDVIDENI OBJEKTI:

4. Trgovsko stanovanjska zgradba
5. Stanovanjski bloki
6. Vrste hiše
7. Garaže
8. Individualne hiše
9. Upravna zgradba
10. Upravna trgovska zgradba
11. Zgradba Oblo
12. Osemetka
13. Otroško igrišče

Zazidalni načrt Trga Ljudske pravice z začetka 60. let s predvideno osnovno šolo na območju današnjih blokov v Kidričevi ulici.

(SI_PAM/0602 Skupščina občine Lendava, TE 342, »Načrt gradnje trgovsko-stanovanjske stavbe v Lendavi – Trg Ljudske pravice 11«.)

A Ljudska pravica tér beépítési terve a hatvanas évek elejéről a mai Kidrič utcai lakótömbök területén tervezett általános iskolával.

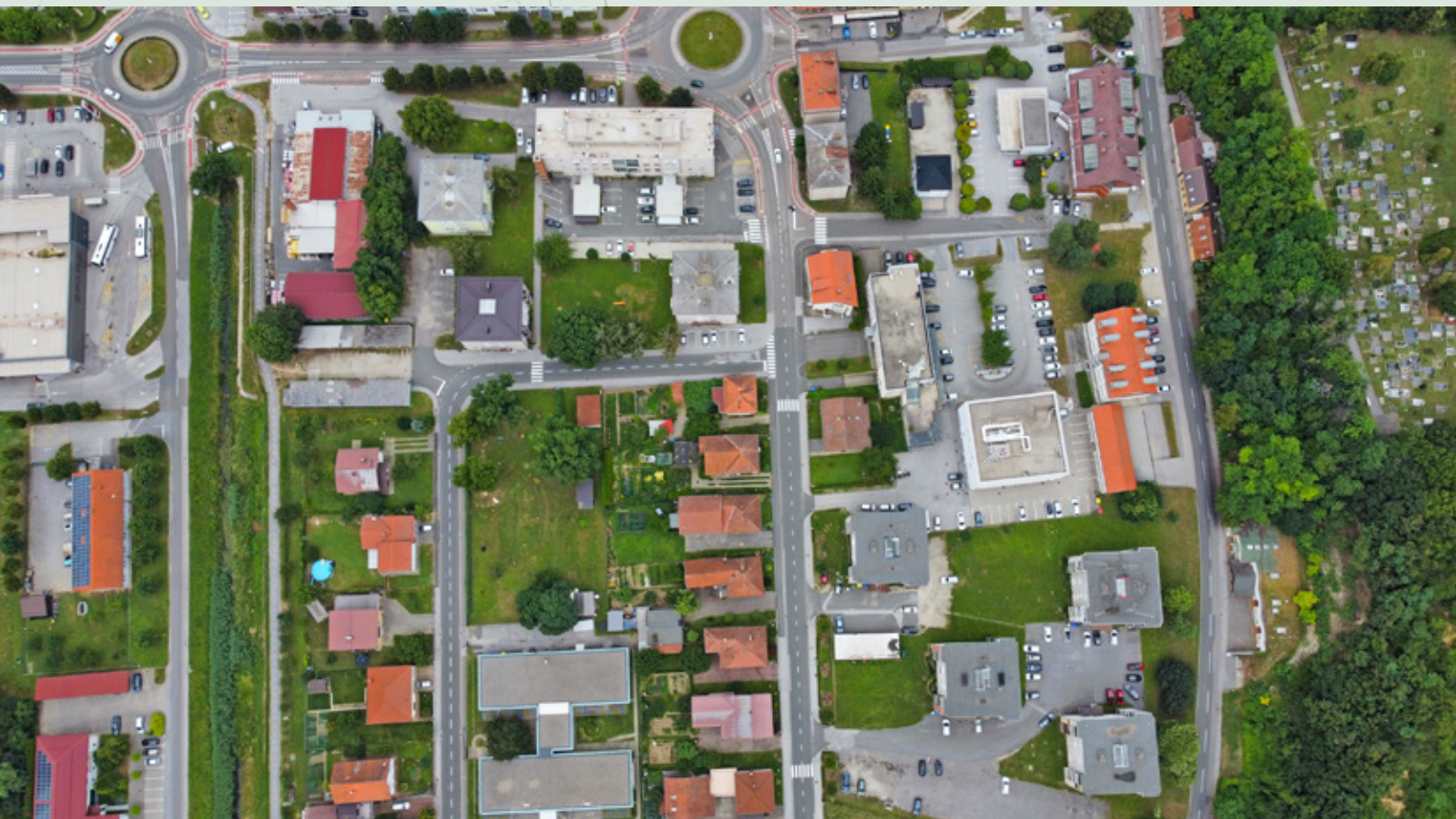
(SI_PAM/0602 Lendva Község Képviselő-testület, TE 342, "Lendva - Trg Ljudske pravice 11 kereskedelmi és lakóépület építési terve".)

Trg Ljudske pravice v Lendavi na zračnem posnetku, julij 2024.

(foto: Polona Majcan Sobočan)

A lendvai Ljudska pravica tér légi felvételen 2024 júliusában.

(fotó: Polona Majcan Sobočan)

Pogled na mesto s sredine 60. let 20. stoletja z današnjega mostu pri termah.

A város képe a termálfürdőnél lévő jelenlegi útkereszteződésnél lévő hídról a hatvanas évek közepéről.

(Vir • Forrás: Arhiv Občine Lendava • Lendva Község archívuma)

Zaradi novih trgovskih centrov so male trgovine in storitvene dejavnosti v starem mestnem jedru izginile. Podjetje In-gra je spremenilo namembnost območja stare Naftine livarne v Mlinski ulici, posledično so se zgradili objekti podjetja Nafta, ki so služili centralnim funkcijam, novi hotel, prenovila se je zgradba dežnikarne, porajale so se ideje o kopališču, letališču ... Hkrati s tem je na robu mesta zrasla nova srednja šola.

Po načrtih arhitekta Makovecza je mesto po letu 2000 dobilo kulturni dom s Trgom Györgya Zale in obnovljeno sinagogo, kar je največji uspeh ohranjanja življenja v centru. Po otvoritvi kulturnega doma leta 2004 sem profesionalno vpet v razvoj mesta. Od takrat je mesto dobilo nekaj krožišč, nov stadion, avtocesto in obvoznico, mestno hišo, nov vrtec, prenovljen park ... in pred kratkim še stolp.

Mesto je že sredi 80-ih zraslo s predmestji: Dolga vas, Lakoš, Gaberje in Trimlini so praktično del mesta, saj spadajo v katastrsko občino Lendava. Zanimivo je, da zaradi trimlinskega »hatarja«, ki zajema območje v času Turkov izginulega naselja Ivankovci na območju nekdanje »Fasčarde«, mesto sega do mejnega prehoda Petišovci. Čentiba je z novim delom zrasla do mesta, Lendavske Gorice so se kot naselje od mesta ločile v 60-ih, a je dolinski del naselja še zmeraj del mesta.

Vsa ta predmestja bi ob drugačnih gospodarskih, političnih in ekonomskih pogojih že zrasla z

mestom in postala del njega, podobno kot Šiška v Ljubljani ali Tabor v Mariboru. Na ta način se nekoč ločena primestna naselja z urbanizacijo lahko priključijo mestnemu območju.

V mestu in ob njem je na stotine zgodb in artefaktov iz preteklosti: Mihály Hadik, Črna Marija, kripti, židje, ledenice, tunel do Trojice, Našička z ozkotirno železnico do Bukovniškega jezera in Murske šume. Danes bi ozkotirna železnica na tej trasi bila izvrstna turistična destinacija, podobno kot v Lentiju.

Po drugi svetovni vojni se je zgodila meliorizacija območja. Iz močvirja pod mestom so nastali trije vodotoki, ki so izvrstno vtkani v mestni grb, istočasno je nastal golosek območja okoli Črnega loga, nove državne njive. V mestu so večni pečat pustili židje s svojim pokopališčem v Dolgi vasi, pomembni so tudi začetkih industrije, turizma, meščanstva. Imamo romsko naselje, speedway stezo, najstarejši nogometni klub v Sloveniji ter največje strnjeno območje vinogradov v naši deželi (statistični podatek iz 70-ih let prejšnjega stoletja). Na naslovnici knjige Sto najlepših hiš v Sloveniji, izdani sredi 80-ih let prejšnjega stoletja, je izginjajoče območje Novega Tomaža. V našem mestu so rojeni György Zala, Duša Počkaj, Kálmán Pataky, Štefan Galič, tudi Tomaž Pandur je bil malo Lendavčan. Imeli smo največje naftno polje v Jugoslaviji, edino rafinerijo v Sloveniji. Imamo največje količine geotermalne vode. Imamo naftni stolp v Petišovcih, ki je v privatni

lasti, naftni muzej in največja skladišča blagovnih rezerv v Sloveniji. Vsi koridorji državne infrastrukture so nam prerezali »kljun« na dvojje, imamo logistični center Lek.

Lendava je svetovna prestolnica bograča, v mestu so terme, multikulturnost je zaznati na vsakem koraku. Imamo velika območja Nature 2000: Črni log, Murska šuma, severna pobočja Lendavskih gor, ki so na madžarski strani bližja Lendavi kot Lentiju. Vse vode v Prekmurju tečejo čez Lendavo, še Krka priteče pri »kljunu« k nam.

Lendavske gorice z razdrobljeno lastniško strukturo in množico vinskih kletí predstavljajo velik potencial in hkrati izziv, predvsem zaradi opuščanja vinogradništva in povečanega priseljevanja v gričevnati del Lendave. Vinogradništvo je v povezavi s turizmom in storitveno dejavnostjo zagotovo največji neizkoriščen potencial v mestu, kjer imamo grajsko klet, blagovnico, staro srednjo šolo, staro DOŠ II, hišo brez imena, obilo praznih prostorov v centru.

Mesta utripajo zaradi ljudi, ki v mestu ali z mestom živijo in nanj gravitirajo.

Mesto Lendava je v dobri kondiciji, trenutne razmere so ugodne, meje so odprte. Razvoj mesta je odvisen od aktivnosti ljudi, države in poslovnih subjektov v mestu. Na tem področju je nešteto izzivov in neizkoriščenih priložnosti.

Z multidisciplinarnim razmislekom, načrtovanjem in delovanjem v prihodnje ima mesto odlično priložnost za razcvet. Pri tem je treba upoštevati, da mora za trajnostni razvoj, ki je edini vzdržen, mesto postaviti karte na izkoriščanje vseh obstoječih dejavnikov v prostoru. Ob vseh zgoraj naštetih temah je v mestu veliko posamičnih objektov in prostorov, ki potrebujejo intervencije, rekonstrukcije, predvsem nove vsebine in nove oblike koriščenja. Inovativnost, reciklaža, ponovna uporaba, zmanjšanje porabe, zgoščevanje, racionalizacija, obračanje k tradiciji, razmislek o preteklih izkušnjah in praksah so oblike razvoja, ki bodo ključne v prihodnosti.

Robert Recek

A város metamorfózisai

A városok természeti, földrajzi és néha politikai okokból, egy adott térség stratégiai pontjain jönnek létre. Lendva egy magányos hegy lábánál, a Mura folyó átkelőhelyéhez közel, egy teraszos területen alakult ki. A római korban feltehetően itt állt Halicanum, később Szentmártonnál (Martin na Muri) „fedezték fel”, és Hosszúfaluban is egy korabeli település maradványait találták meg, Muraszombatban pedig egy Hosszúfaluból származó római kori sírkövet építettek be a vár falába.

A város közelében ma is keresztezik egymást az európai kelet-nyugati, észak-déli útfolyosók. Kelet-nyugati irányban a Muraszombat - Lendva - Nagykanizsa autópálya, észak-déli irányban a Hosszúfalu - Rédics gyorsforgalmi út, Muraszombat központja és Csáktornya irányában a folyosó déli része, amely a Muraszombat központja mellett elhaladó elkerülő út megépítésével és az autópályához való csatlakozással a meglévő autópályával és a gyorsforgalmi úttal együtt egy autópálya-kereszteződést képez.

A történelem során Lendva városi központ ereje ingadozott. A legnagyobb befolyással a város, részben a városi közigazgatáshoz tartozó terület méretének köszönhetően, a Bánffy-korszakban rendelkezett. A Turnišče vallási központhoz vezető út mentén jött létre a Bán-uta - Bánuta település. A török időkben Turnišče, a város, elveszti jelentőségét, Lendva viszont városi rangot kap. Bánffy örökségének felosztása után létrejött a beltinci grófi birtok, és ezáltal a város hivatalos területe nyugaton gyakorlatilag a mai községi határokra szűkült. Hotizánál található a három grófi birtok köve, odáig terjedt az egykori, most már sokkal kisebb területű Lendva grófság! Az első világháború elvágta a várost a keleti hátországtól, a második világháború után, geostratégiaiailag Trieszthez hasonlóan, Lendva a vasfüggöny mellett maradt. A magyar oldalon, az új határ miatt, stratégiai okokból fejlődött Lenti. Délen, a Mura túloldalán, szinte külvárosként létrejött egy város, Muraszerdahely (Mursko Središče), amely lakosságszámban ma már nagyobb, mint Lendva. A szocializmus tovább csökkentette Lendva közigazgatási területét. 1945-ig Muraszombat és Lendva határa a megyehatárokat követte, azaz Beltinci és Bogojina községek Zala megye, azaz Lendva alá tartoztak. Plečnik templomának építési engedélyét Alsólendván adták ki.

Szlovénia és önkormányzatainak megalakulása után a „szocialista” Lendva területének csupán 49%-a maradt meg. A döntőbíráskodással a város elveszít egy zárványt, néhány szigetet és földterületet a Mura déli oldalán, vagyis szinte Mura-part nélkül maradt. Emellett elveszítette a kapcai sportpályát, a

Napolitanka és Ötdináros bányatavakat, ugyanakkor a városhoz csatolták a Mirišče területet.

A városok az ott élő, illetve a városba vagy a városhoz vonzódó emberek miatt élnek. Noha Lentihez és Muraszterdahelyhez viszonyítva statisztikai szempontból kisebb, Lendva történelme, stratégiai elhelyezkedése és kényelmi szolgáltatásai miatt városiasabb. Ha ezt a három várost nézzük, Lendva nyitott határai miatt potenciálisan egy kisebb agglomeráció középpontjában áll, ami nagyszerű lehetőség, ehhez azonban együttműködésre és egymás kiegészítésére van szükség.

A gazdaság mindig is a terület zászlóshajója volt. A város főutcája a kereskedelemre, a vendéglátásra és a kisiparra épült. A volt államban a várostól délre, kellően hátrébb húzódva két ipari övezet alakult ki, mára mindkettő megtelt. A vasút előbb érte el Lendvát, mint Muraszombatot, és voltak olyan elképzelések is, hogy Lendva a Jugoszláv Királysághoz való csatolásakor inkább Csáktornyához gravitál, és így a Muraközben landol.

A határ melletti, festői Lendva várost központi – metszésponti – stratégiai elhelyezkedése és ebből eredően az emberek, az ötletek és a tudás áramlása hozta létre. A régi városközpont meglehetősen klaszikus, egy kibővített Fő utcával, Felső és Alsó utcával. Az utcahálózat arról tanúskodik, hogy a középkori város a mostani Prešeren utcától a parkig húzódott. Az Alsóvár és a kastély, valamint a Korona, illetve a mai városháza az egykori városfalakon kívül van.

A második világháború után a területet rekultiválták, a város alatti mocsaras területből három vízjolyást alakítottak ki, ami tökéletesen beleilleszkedik a város címerébe, és ezzel egyidejűleg tarvágást végeztek a Fekete-erdő környékén, így jöttek létre az új állami szántóföldek.

A 18. században jött létre az alsó „zsidó” város iskolával és zsinagógával. A város pannon módra, a beköltőutak és dombok mentén kelet-nyugati irányban, majd a vasút megépülése után déli irányban is bővült. A második világháború után új városrészként jelenik meg a kolónia, központjában a Nafta-teremmel.

A régi városközponttól keletre a szocialista „kubizmus” érdekes kísérleteként létrejött a városközpont új része a közigazgatási központtal, postahivattal, rendőrőrrrel és a Ljudska pravica térrel. Érdekes, hogy a tér neve változatlan maradt. Úgyszintén említést érdemel, hogy a Delo című újság a Ljudska

Csente új részének beépítési terve a hetvenes évek végéről: a Belső és a Lendvai utca közötti terület. Zazidalni načrt novega dela Centbe s konca 70. let; območje med Notranjo in Lendavsko ulico.

Vir • Forrás: Arhiv Občine Lendava • Lendva Község archívuma

Pravica és a Poročevalec lapok egyesüléséből jött létre, a jelenlegi ljubljanoi jogi kar pedig a Ljudska Pravica egykori nyomdájában kapott helyet. Miško Kranjec csak egy a nagy nevek közül, akik nyomot hagytak a városon.

A szocializmus végén a város szerkezete sűrűbb lesz, a Kranjec utca mentén egy tömbház épül, a Župančič utcában egy új lakótelep jön létre, akkor épült a város legmagasabb tömbháza, helyi járulékból pedig megépült a buszpályaudvar, amely összeköti a várost és a „Kis Lendvát”. A privatizáció során itt épült meg a Spar, szemben egy Mercator, a stadion előtt egy Lidl, a Primat területén egy Hofer, a kolóniában pedig a Tuš, illetve a Jager. Az új bevásárlóközpontok hatására a régi városközpont kis üzletei és szolgáltatásai eltűntek. Az ING-GRA vállalat a Malom utcában új funkciókat adott a régi Nafta öntöde területének, megépültek a Nafta vállalat új létesítményei, az új szálloda, felújították az egykori esernyőgyárat, felmerült az uszoda, illetve egy repülőtér ötlete is. Ugyanakkor a város szélén új középiskola épült.

Makovecz Imre tervei alapján 2000 után elkészült a kultúrház a Zala György térrel és a felújított zsinagógával, amely a központ életének megőrzésében hatalmas sikernek tekinthető. A város fejlesztésével, szakmai értelemben, a kulturális központ megnyitása után, 2004-ben kezdtem el foglalkozni. Az elmúlt években a város több körforgalmi csomópontot, új stadiont, autópályát és körgyűrűt, városházát, új óvodát, felújított parkot és nemrégiben egy tornyot is kapott.

A város már az 1980-as évek közepén összenőtt az elővárosi részekkel: mivel a lendvai kataszteri községhez tartoznak. Hosszúfalu, Lakos, Gyertyános és Hármasmalom gyakorlatilag a város részét képezik. Érdekes megjegyezni, hogy a hármasmalmi „határ” miatt, amely a török időkben eltűnt Ivánkócz település területét foglalja magába, a város gyakorlatilag a petesházi határátkelőig terjed. Az új településrészrel Csente gyakorlatilag a városhoz nőtt, a Lendva-hegyet az 1960-as években „leválasztották” a városról, de a síksági rész továbbra is a városhoz tartozik.

Más gazdasági és politikai feltételek mellett mindezek a külvárosok már összenőttek volna a várossal, és annak részévé váltak volna, ahogyan az Ljubljanában a Šiška, illetve Mariborban a Tabor egykor önálló településekkel történt, ugyanis az urbanizáció révén a külvárosi települések beolvashatók a város területébe.

A városban és környékén több száz történet és tárgyi emlék található a múltból: Hadik Mihály, a Fekete Madonna, a kriptá, a zsidók, a Jégverem, a Szentháromság alagút, a Našička keskeny nyomtávú vasút a Bakonaki-tóig és a Muraerdőig. Lentihez hasonlóan ma egy keskeny nyomtávú vasút ezen az útvonalon kiváló turisztikai desztináció lehetne.

A második világháború után a területet reaktiválták, a város alatti mocsaras területből három vízfolyást alakítottak ki, ami tökéletesen beleilleszkedik a város címerébe, és ezzel egyidejűleg tarvágást

végeztek a Fekete-erdő környékén, így jöttek létre az új állami szántóföldek. A hosszúfalusi temetővel, az ipar, az idegenforgalom és a polgárosodás kezdetével a zsidók örök nyomot hagytak a városon. Van roma településünk, salakmotorospályánk, itt van Szlovénia legrégebbi futballklubja, a legnagyobb összefüggő szőlőterület Szlovéniában (statisztikák a 70-es évekből). A nyolcvanas években megjelent, A 100 legszebb ház Szlovéniában könyv címlapján a sajnos lassan eltűnő Új-Tamás környéke látható. A városban született Zala György, Duša Počkaj, Pataky Kálmán, Štefan Galič, és Tomaž Pandur is egy kicsit lendvai volt. Nálunk volt Jugoszlávia legnagyobb olajmezője és Szlovénia egyetlen olajfinomítója. Nálunk van a legnagyobb geotermikus vízkészlet. Petesházán van egy magántulajdonban lévő fűrótornyunk, egy olajipari múzeum és Szlovénia legnagyobb árutartalék raktára. Az összes állami infrastrukturális folyosó átszeli a „csőrünket”, itt van a Lek logisztikai központja.

Mi vagyunk a világ Bograč fővárosa, van fürdők, itt a multikulturalizmus lépten-nyomon tetten érhető. Vannak nagyterjedésű Natura 2000-es területeink, a Fekete-erdő, a Muraerdő, a Lendva-hegy magyar oldali északi lejtői pedig közelebb vannak Lendvához, mint Lentihez. A Muravidék összes vize Lendván keresztül folyik, még a Nagy Kerka is nálunk a „csőrnél” torkollik.

A Lendva-hegy felaprózott tulajdonosi szerkezetével és a borospincék sokaságával, különösen a szőlőtermesztéssel való felhagyás és a Lendva dombvidéki részébe irányuló fokozott bevándorlás miatt, egyszerre rejt magában lehetőségeket és kihívásokat. A bortermelés, a turizmussal és a szolgáltatási tevékenységekkel kombinálva, minden bizonnyal a város egyik legnagyobb kiaknázatlan potenciálja. A városban ugyanis van egy várpince, az egykori áruháza, a régi középiskola és a régi II. kétnyelvű általános iskola épülete, a névtelen ház, és rengeteg üres helyiség a központban.

Lendva városa jó állapotban van, a jelenlegi helyzet kedvező, a határok átjárhatók. A város fejlődése az emberek, az állam és a városban működő gazdasági egységek tevékenységétől függ. Számtalan kihívás és kiaknázatlan lehetőség van.

Multidiszciplináris megközelítéssel, tervezéssel és cselekvéssel a város előtt kiváló fejlődési lehetőségek állnak, ugyanakkor szem előtt kell tartani, hogy az egyetlen elfogadható út a fenntartható fejlődés útja, ennek fényében kell a városnak kihasználnia a térség összes adottságát. A fentiekben felsoroltak mellett számos olyan egyedi épület és tér van a városban, amely beavatkozásra, rekonstrukcióra és mindenekelőtt új tartalomra és új használati formákra szorul. Az innováció, az újrahaznosítás, az újrafelhasználás, a fogyasztás csökkentése, az ésszerűsítés, a hagyományokhoz való fordulás, a múltbeli tapasztalatokra és gyakorlatokra való reflexió a fejlődés olyan formái, amelyek a jövőben kulcsfontosságúak lesznek.

Tanja Šimonka

Dekle brez klavirja je kot plemič brez konja

Ni treba biti glasbeni ali oblikovalski navdušenelec, da ko prvič vstopimo v dom nekoga, naš pogled najprej zapleni velik, temen kos pohištva, bleščeče sijajen klavir ali pianino. Nekaj presežnega in herojskega je v elegantnem, sofisticiranem in močnem instrumentu, ki da pečat vsakemu prostoru. Angleščina ima težko prevedljiv izraz *eyecatcher*, plenilec pogledov, saj klavir ni samo glasbeni instru-

(Foto • fotó: Tanja Šimonka)

Marika Danč Roth ima pianino na natanko tistem mestu, kjer je kot osnovnošolka imela klavir, kupljen konec 1950-ih let. Navdušena mlada pianistka je po prezgodnji tragični smrti očeta krojača doživela še eno tragedijo. Ovdovela mama je zaradi finančne stiske leta 1965 bila prisiljena prodati njen ljubljani klavir. Marika je več desetletij kasneje za svojo dušo kupila novega, na njem pa vedno sloni pomanjšan model velike tapiserije prodajne razstave v Münchnu, na kateri si je leta 1985 kupila **Yamahin** pianino, na katerem, kot je to pogosto v navadi, slonijo svečniki, fotografije, metronom.

Danč Roth Marikának pontosan azon a helyen van egy zongorája, ahol az 1950-es évek végén, általános iskolás korában vásárolt zongora állt. A lelkes fiatal zongoristának szabómester édesapja korai tragikus halála után még egy tragédia jutott, amikor megözvegyült édesanyja 1965-ben az akkori anyagi nehézségek miatt kénytelen volt eladni szeretett zongoráját. Sok évtizeddel később Marika lelke megnyugtatóására vett egy újat, amelyen ma is ott pihen a müncheni kiállítás nagyméretű gobelinjének makettje, amelynek árából 1985-ben vásárolta meg **Yamaha** zongoráját, amelyen gyakori szokás szerint gyertyatartók, fényképek és egy metronóm pihen.

ment, temveč tudi osrednji kos pohištva, ki dodaja eleganco in prefinjenost vsakemu prostoru. S svojo impozantno velikostjo in obliko klavir pritegne pozornost in dvigne estetsko vrednost prostora, izraža okus lastnikov ter njihovo ljubezen do glasbe.

S klavirjem mislimo na velik salonski ali koncertni klavir (v nemščini zaradi oblike krila imenovan tudi Flügel, v angleščini Grand Piano), a nič manj zanimivi niso po videzu skromnejši in prepričljivejši pianini (v angleščini Upright Piano).

Zlata doba klavirja, klavirskih skladb in pianistov je bila romantika in v tem času je klavir postal eden temeljnih kamnov meščanske buržoazije. V 19. stoletju je klavir kot pomemben element stanovanjske opreme pridobil tudi simbolni pomen, saj je bil dokaz

obeh ključnih pogojev pripadnosti meščanstvu: bogastva in izobrazbe. Temeljni instrument klasične glasbe je obiskovalcu tudi brez zvoka sporočal, da je v domu izobražencev: pri srednjem ali višjem sloju družbe, saj se je s pogosto uporabljenimi epitetonmi kultiviranosti in razgledanosti meščanstvo želelo razlikovati od množice in ljudstva. Obenem je bil klavir dovolj drag, da je postal statusni simbol, prav tako so zasebne ure poučevanja otrok pomenile znatne stroške, ki so si jih lahko privoščili le premožnejši.

Seveda je lahko klavir opravljal funkcijo markerja pomembnosti le, če je bil viden. Javni prostor meščanskega stanovanja je bil salon, ki je služil za domača družabna srečanja. Salon je bil navzven obrnjen obraz doma, izložba, kjer so »razstavljali« dragocenejš

(Foto • foto: Tanja Šimonka)

Ferenc Hajós je ob svojih številnih presežnih življenjskih dosežkih bil tudi prvi učitelj klavirja na lendavski glasbeni šoli leta 1959. Leta 1935 rojeni Ferenc je že pred drugo svetovno vojno pričel z zasebnimi urami klavirja pri nunski sestri Mariji Steli, ki je delala v nunskem vrtcu nedaleč od njihove hiše na Glavni ulici 62, kasneje je učenje klavirja nadaljeval v Murski Soboti, v času študija prava pa je v Zagrebu končal srednjo glasbeno izobraževanje. Klavir so imeli pri hiši še iz časov njegovega dedka, Mihályja Hajósa Kakasija (1836–1912). Izmed njegovih treh otrok je klavir največ uporabljala Ella Hajós (poročena Fárnek), medtem ko sta se brata Kálmán in Ferenc zanimala za druge instrumente. Ferencov sin, Ferenc Hajós mlajši, je že tretja generacija na pianinu znamke **Lauberger & Gloss**, nanj je kasneje igrala tudi hči, Gabrijela Hajós. Skoraj 200 let star pianino z nastavki za svečnike in pripadajočim stolom je bil eden redkih kosov (pohištva), ki sta jih zakonca Hajós pri selitvi v novo hišo prinesla s sabo. Družbo mu delajo izbrani kosi porcelana Zsolnay, likovna dela in stilsko pohištvo iz družinske dediščine.

Hajós Ferenc, kiemelkedő életműve mellett, 1959-ben a Lendvai Zeneiskola első zongoratanára is volt. Az 1935-ben született Ferenc még a második világháború előtt kezdett zongora magánórákat venni Maria Stella apácanővérnél, aki a Fő utca 62. szám alatti, a házuktól nem messze lévő apácák által fenntartott óvodában dolgozott. Később zongoratanulmányait Múraszombatban folytatta, majd jogi tanulmányai közben, Zágrábban elvégezte a zenei középiskolát is. A házban már nagyapja, Kakasdi Hajós Mihály (1836–1912) idejétől kezdve volt zongora, és három gyermeke közül azt leginkább Hajós Ella (férje után Fárnek) használta, míg testvérei, Kálmán és Ferenc más hangszerek iránt érdeklődtek. Ferenc fia, ifjabb Hajós Ferenc a harmadik generáció, aki a **Lauberger & Gloss** pianinón játszott, és később lánya, Hajós Gabrijela is szívesen ült a hangszerhez. A közel 200 éves álló zongora a gyertyatartókkal és a hozzá tartozó széssel azon kevés (bútor)darabok egyike volt, amelyet a Hajós család magával hozott, amikor az új házukba költöztek. Társaságában válogatott Zsolnay porcelánok, műalkotások és a családi örökségből származó stílbútorok sorakoznak.

Ob pretanjenem ušesu in izjemnem glasbenem znanju je Ferenc Hajós mlajši s posebnim užitkom igral tudi na koncertni klavir **Bechstein** pri družini Janeza in Elizabete Fürst (rojene Deutsch). Živela sta v hiši njenih staršev, lastnikov gostilne Deutsch na današnjem Trgu Ljudske pravice. Žlahten in prestižen klavir iz zapuščine družine Eppinger je razkošen instrument z izjemno bogatim in polnim zvokom. Klavir je od svojih staršev, Samuela in Ilone Eppinger (rojene Fürst), za poročno darilo dobila njuna hči Erzsébet Eppinger. Leta 1926 se je poročila z dunajskim odvetnikom, dr. Josefom Salamonom Zitterjem, in do aneksiranja Avstrije in moške smrti leta 1938 živela na Dunaju, nakar se je vrnila v Dolno Lendavo in s seboj prinesla poročno darilo staršev, klavir znamke Bechstein in pohištvo, ki je danes del razstave v Muzeju meščanstva, dežnikarstva in tiskarstva. Ker je glavnina članov družine Eppinger končala v koncentracijskem taborišču, nekateri so pravočasno emigrirali v Južno Ameriko, je klavir v skladu z dogovorom s sestro Erzsébet v dar dobil Janez Fürst. Nanj sta kot dekleti kasneje igrali njegovi hčeri, Judita in Eva Fürst (poročena Božanić). S selitvijo družine Fürst v Mursko Soboto se je tja preselil tudi klavir, kjer sta nanj igrali Evini hčeri, Dina in Sara Božanić ①. Danes je klavir v lasti družine Eve Božanić (rojene Fürst) v Murski Soboti ②.

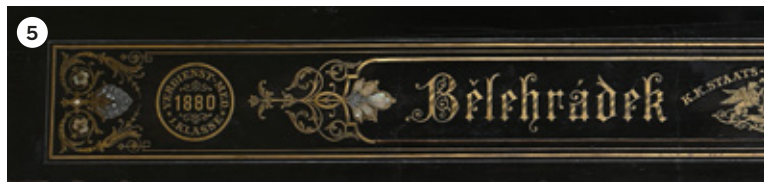
Ifjabb Hajós Ferenc kifinomult hallása és kivételes zenei tudása mellett örömmel játszott Fürst János és Fürst Erzsébet (született Deutsch) családjának **Bechstein** koncertzongoráján. Fürsték a mai Ljudska pravica téren lévő Deutsch vendéglő tulajdonosainak, Erzsébet szüleinek házában laktak. Ez az Eppinger birtokról származó nemes és tekintélyes zongora luxus hangszer volt, rendkívül gazdag és telt hangzással. A zongorát szülei, Eppinger Sámuel és Eppinger Ilona (született Fürst) nászajándékba adták lányuknak, Eppinger Erzsébetnek, aki 1926-ban feleségül ment Dr. Josef Salamon Zitter bécsi ügyvédhez, és Ausztria annektálásáig, illetve férje 1938-ban bekövetkezett haláláig Bécsben élt, amikor is visszatért Alsó-lendvárra, magával hozva szülei nászajándékát, a Bechstein zongorát és a bútorkat, amelyek ma a lendvai Polgárosodás, Nyomdászat és Ernyőgyártás Múzeuma kiállításának részét képezik. Mivel az Eppinger család tagjainak többsége a koncentrációs táborokban végezte, néhányan közülük pedig még idejében Dél-Amerikába emigráltak, a zongorát az unokatestvérével, Erzsébettel kötött megállapodás értelmében Janez Fürst kapta ajándékba. A zongorán lányai, Judit és Eva Fürst (férjezett nevén Božanić) játszottak. Amikor a Fürst család Murszombatba költözött, a zongora is oda került, ahol Eva lányai, Dina és Sara Božanić játszottak rajta ①. Ma a zongora Murszombatban, Eva Božanić (született Fürst) családjának tulajdonában van ②.

pohištvo, umetnine, porcelan in seveda klavir. Predvsem slednji je veljal za sinonim upravičenosti višjega statusa, ključna distinkcija, ki je samozavestno meščansko družbo povzdignila nad proletariat. S klavirjem v salonu si lahko verjel in prepričeval sebe in druge, da si del vsaj srednjega meščanstva, nekdo, ki lahko vzdržuje družino, gospodinjo, kuharico, služinčad in šola otroke, nekdo, ki je pomemben.

A klavir je mnogo več od tega. Kot je zapisal Jeremy Siepmann v knjigi *The Piano, The complete illustrated guide to the world's most popular musical instrument*, London, 1996, je "klavir igrača kraljev, veterana poceni salonov in bordelov v bližini ladjedelnic, nežni zaupnik dobro vzgojenih mladenk in razvpiti zvočnik, ogenj, bruhaajoči zmaj velevirtuoza in neskončno subtilen glas poeta, ornament meščanskega ugleda, zmagoslavje industrijske tehnologije ..." Pravzaprav gre pri klavirju za socialni fenomen z avro superzvezde, ki je ne moremo ukalupiti v enoznačno definicijo.

Pred obdobjem radia, gramofona in drugih elektronskih naprav je v domačem okolju vsakega doma bil vir glasbe samo instrument in to je bil po navadi klavir. Igranje klavirja je bil nujni del vzgoje mladenk in mladeničev in del družinskega življenja, saj so se

s petjem družinskih članov, zbranih okoli klavirja, ustvarjala razpoloženja in spomini. V času nemega filma je bila živa klavirska spremljava edini dodani zvok v kinodvoranah, prav tako je v barih, lokalih in restavracijah za glasbeno podlago in vzdušje poskrbel pianist.

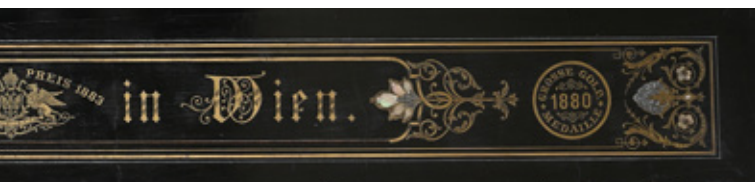
Kljub v naslovu implicirani pripadnosti klavirja ženski sferi je tako v zlati dobi klavirja – romantiki kot tudi danes igranje klavirja primat moških, ki si lastijo tudi to zvezdniško sfero. Zgodbe o očarljivi lepoti in ognjeviti karizmi pianista Ferenc Liszta se kosajo s sodobnimi, saj so mladenke na njegovih koncertih izgubljale zavest, padale v ekstazo, klanjale so se mu kronane glave in visoka družba Evrope. Z divjo grivo in demoničnim igranjem klavirja je utelešal ideal romantičnega virtuoza, ki je magnetično privlačil množice.

(Foto • foto: Rajko Stupar)

Družina Alenke in Rajka Stuparja je ljubiteljica umetniških del in drugih žlahtnih predmetov dediščine. Med najlepše je sodil salonski klavir, ki je dolgo zasedal osrednje mesto v dnevnem prostoru njunega doma. ③ Klavir je nekoč bil last družine Gönc iz Dolge vasi, v družino Stupar pa je prišel po posredništvu Marije Zag Gyöfi. Rabljen klavir v odličnem stanju, znamke **Belehradik in Wien**, je Štefan Gönc kupil leta 1969 v antikvariatu v Zagrebu. Leto izdelave na klavirju kaže letnico 1886. Bogata dekoracija notranjščine ④ klavirja zajema poslikave in intarzirane vegetabilne ornamente z biserno matico in slonovino v tehniki *bouille* ⑤. Žlahten primer spoja instrumenta in oblikovalskega kosa pohištva je družina Stupar leta 2015 podarila Galeriji-Muzeju Lendava.

Alenka és Rajko Stupar családjá a műalkotások és más értékes antik tárgyak szerelmese. Az egyik legszebb ilyen a szalonzongora volt, amely sokáig központi helyet foglalt el otthonuk nappalijában. ③ A zongora egykor a hosszúfalusi Gönc család tulajdona volt, és Zag Gyöfi Mária közvetítésével került a Stupar családkhoz. A bécsi **Belehradik in Wien** zongorát Štefan Gönc 1969-ben használtan, de kiváló állapotban egy zágrábi antikváriumban vásárolta, a zongora gyártási évszáma 1886-os. A zongora belsejének ④ gazdag díszítése festményeket és intarziás növényi díszítéseket tartalmaz gyöngyház- és elefántcsonttal, *bouille* technikával ⑤. A hangszer és a dizájnútör ötvezésének e nemes példáját a Stupar család 2015-ben a Lendvai Galéria Múzeumnak adományozta.

Mladi Liszt je s strastnim igranjem dobesedno uničeval koncertne klavirje, vse dokler ni zaigral na Bösendorferja. Odtlej je tudi za komponiranje klavirje naročal pri dunajskem izdelovalcu, ki je bil eden izmed 150 izdelovalcev klavirjev na Dunaju tistega časa, a z Lisztovo preizkušnjo se je Bösendorfer povzdignil med klavirske zvezde.

Navezanost koncertnih pianistov na posamezno znamko klavirja ali celo na konkreten klavir je samoumevna. Vsak klavir je unikatni izdelek in razlike v intenzivnosti basov ali rezkosti tonov, trdota tipk,

(Foto • foto: Dubravko Baumgartner)

tudi akustika dvorane in temperatura v njej odločilno vplivajo na simbiozo med pianistom in klavirjem. Največje koncertne dvorane sveta imajo tudi po tri koncertne klavirje, da lahko gostujoči koncertni pianist preizkuša in izbere zase najustreznejšega. Tudi klavirji istega proizvajalca in istega tipa ter velikosti si med seboj niso identični, saj je vsak kos samosvoj in neponovljiv. Vsak klavir je edinstven umetnoobrti

izdelek, zmes občutljivega notranjega mehanizma jekla, bakra, klobučevine, usnja, lesa, železnega odlitka in lesenega oboda, z belimi (nekoč iz slonovine, danes iz plastike) in črnimi tipkami (nekoč iz ebenovine, danes iz lesa hruške) ter pedalov. Praviloma 88 tipk klaviature zaobjema 7 oktav in deluje po principu pritiska na zunanji del tipk, kar v notranjosti sproži delovanje klavirca, ki udari po struni.

Pri izdelavi in prodaji klavirjev za najzahtevnejše naročnike in najznamenitejše koncertne dvorane je vodilna hamburško-newyorška znamka Steinway & Sons. Dinastijo je leta 1836 ustanovil Nemec Steinweg, ki se je leta 1850 preselil v ZDA, že pet let kasneje pa je za izdelke dobil prvo nagrado ameriškega instituta, kar je bila odskočna deska za strmi vzpon. S številnimi patenti so namreč instrumentu omogočili trdnjšo mehaniko in lep ton širokega razpona ter zanesljiv pedal. Leta 1880 je Steinway odprl oddelek v Hamburgu, s čimer je postal ta klavir skorajda univerzalen, njegovo ime pa je do danes že tako razširjeno, da včasih preprosto namesto izraza »klavir« uporabimo kar »steinway«.

Steinway & Sons in Bösendorfer sta pri pravovernih razred zase, vendar v kategorijo najboljših uvrščamo tudi znamke Fazioli, Kawai, Yamaha, Schimmel, Petrof, Blüthner, Bechstein in Boston, ob teh pa je obstajalo in še vedno deluje veliko proizvajalcev klavirjev oziroma pianinov, ki praviloma nosijo imena po družinskih priimkih ustanoviteljev.

V zlati dobi klavirja v 19. stoletju je samo na Dunaju delovalo 150 izdelovalcev klavirjev. Številni

so, tako kot je bilo v navadi tudi za druge proizvođe in storitve, pridobili naziv »dvorni dobavitelj« (K.u.K. Hoflieferant - kaiserlicher und königlicher Hoflieferant) ter druge pomembne certifikate, ki so jih ponosno natisnili na notranji del ohišja klavirskega poklopca.

Z oktobrsko revolucijo leta 1917, še intenzivneje pa z letom 1945 spremenjen ustroj družbe omogoči

Alojz in Matilda Žalik sta za svoji hčeri Dragico (poročeno Gönc) in Milojko (poročeno Huzjan) v Čakovcu kupila klavir znamke **Kutschera in Wien**. Natančnih podatkov o prvotnem čakovskem lastniku, od katerega so s posredništvom Ludvika Blaua kupili kakovosten klavir z lepo izrezbarjenim nosilcem za note ②, ni. Sestri Dragica in Milojka sta obiskovali lendavsko glasbeno šolo, k njima pa so hodili vaditi tudi sošolci. Kasneje je nanj igrala tudi Dragičina hči, Tania Gönc (poročena Lovrak) ①, ki je po prodaji babičine lendavske hiše leta 2010 klavir podarila Galeriji-Muzeju Lendava. Odtlej je klavir del stalne razstave v Muzeju meščanstva, dežnikarstva in tiskarstva v Lendavi ③.

Alojz és Matilda Žalik Csáktornynál egy **Kutschera in Wien** zongorát vásároltak Dragica (férjezett nevén Gönc) és Milojka (férjezett nevén Huzjan) lányaiknak. Az eredeti csáktornyai tulajdonosról nem rendelkezünk pontos adatokkal, csak annyi tudható, hogy a gyönyörűen faragott kottaállvánnyal ② ellátott, kiváló minőségű zongorát Blau Lajos közvetítésével vásárolták meg. Dragica és Milojka nővérek a lendvai zeneiskolába jártak, és osztálytársaik hozzájuk jártak gyakorolni. Később Dragica lánya, Tania Gönc (férjezett nevén Lovrak) ① is játszott rajta, és miután 2010-ben eladta nagymamája lendvai házát, a zongorát a Lendvai Galéria-Múzeumnak ajándékozta. A zongora azóta a lendvai Polgárosodás, Nyomdászat és Ernyőgyártás Múzeuma állandó kiállításának része ③.

spremembe, ko si reči, nekoč dostopne samo elitam in visoki družbi, lahko privošči tudi slehernik. Če je v preteklosti v salonih kraljeval salonski oziroma koncertni klavir, se po letu 1945 najde pianino v manjših hišah in celo blokovskih stanovanjih. K množičnosti je pripomogel tudi organizirani sistem glasbenega izobraževanja, saj je splošno znano, da učenje klavirja spodbuja kognitivni razvoj, izboljšuje motorične spretnosti in krepi čustveno izražanje. Poleg tega igranje klavirja zahteva disciplino in vztrajnost, kar so dragocene življenjske lekcije za otroke in odrasle.

Klavirji so pogosto člani družine, posamezniki so nanj navezani, tako isti klavir prehaja iz generacije v generacijo. Ljudje se zelo težko ločijo od svojih klavirjev in tudi ko se selijo v manjša stanovanja ali zaradi katerega drugega razloga več ne morejo imeti klavirja v svojem bivališču, je to zanje izredno težka izguba in najraje imajo, da gre klavir h kateremu od sorodnikov, sosedov, pri učiteljih in učiteljicah klavirja morda h kateremu od učencev, vsekakor osebi, ki si ta klavir po njihovem mnenju zasluži, ali pa ga podarijo kateri od javnih ustanov, kjer je lastništvo javno, torej nevtrarno, in si ga prejšnji lastnik še vedno po svoje nekako lasti.

Maks Ščap je peta generacija za pianinom znamke **Gustav Rösler**, na katerega sta v začetku 20. stoletja igrali sestre Mária (1911–1976) in Gabriella Szép iz Lendave. Pianino je kasneje imela v svoji hiši Mária, ki je po poroki s trgovcem Istvánom Toplakom (1894–1954), imela 3 hčere: Adelo, Marijo (poročeno Vajda) (1932–2007) in Gabrijelo (poročeno Radonjič). Družina Mária in Istvána Toplaka je živela v nadstropni hiši na današnjem Trgu Ljudske pravice, (kjer stoji zgradba nekdanje »Samopostrežne«), ob njej pa so imeli trgovino. Adelo in Marijo je klavir poučevala njuna teta, Gabrielalla Szép (poročena Hadrovics). Klavir je kasneje v svojo hišo postavila Marija Vajda (rojena Toplak), na ta klavir je igrala tudi njena hči Doris in njene prijateljice, med njimi tudi kasnejša snaha, Tanja Vajda (rojena Kekec), in kasneje tudi vnukinja Mihela Vajda Ščap. Črni klavir z lepo izrezljanim ohišjem, nastavkom za svečnike in slonokoščenimi tipkami še danes zavzema osrednje mesto v dnevnem prostoru hiše v Mlinski ulici.

Maks Ščap az ötödik generáció a **Gustav Rösler** pianínó mögött, amelyen a 20. század elején a lendvai Szép Mária (1911–1976) és Gabriella nővérek játszottak. A zongorát később Mária házában őrizték, akinek Toplak István kereskedővel (1894–1954) kötött házassága után 3 lánya született: Adela, Marija (férjezett nevén Vajda) (1932–2007) és Gabrijela (férjezett Radonjič). Toplak Mária és István családja a mai Ljudska pravica téren (ahol az egykori önkiszolgáló épülete áll) egy kétszintes házban lakott, mellette pedig üzletük volt. Adélát és Máriát nagynénjük, Szép Gabriella (férjezett nevén Hadrovics) tanította zongorázni. Később a zongora Marija Vajda (született Toplak) házába került, ahol lánya, Doris és barátai, köztük későbbi menyje, Tanja Vajda (született Kekec) és a későbbi unokája, Mihela Vajda Ščap játszottak rajta. A fekete zongora gyönyörű faragványokkal, gyertyatartójával és elefántcsont billentyűivel ma is központi helyet foglal el a Malom utcái ház nappalijában.

(Foto • fotó: Mihela Ščap Vajda)

Lahko sklenemo, da klavir kot eden najbolj cenjenih instrumentov in pomemben kos pohištva prinaša bogato kulturno, estetsko in čustveno vrednost v stanovanje. Umetniško izražanje združuje z estetsko privlačnostjo in ima sposobnost obogatiti življenje na številne načine. Ne glede na to, ali ga uporabljamo za ustvarjanje glasbe, kot dekorativni element ali kot središče družabnega življenja, klavir ostaja neprecenljiv del mnogih domov.

Temeljno izhodišče tega prispevka so bili pravzaprav lendavski klavirji in pianini, ki jih ni malo. Zgodbe, ki so se začele odstirati ob podatkih in spominih Lendavčanov so slojevite in žlahtne. Nekaj izbranih fotografij s spremnim tekstom skicira le fragmente imenitnih pričevanj o teh prefinjenih instrumentih in njihovih lastnikih skozi čas.

Za fotografije in pomenljive zgodbe se iskreno zahvaljujem: Ferencu Hajósu, Alenki in Rajku Stuparju, Mariji Zag Gyófi, Leoni Bašovič Gerenčer, Suzani in Ladislavu Kocuvanu, Matildi Žalik, Tanji Lovrak, Tanji Vajda, Miheli Vajda Ščap, Gabrieli Radonjič, Evi, Sari in Dini Božanič, Mariki Danč Roth, Gizeli Hure, Brigiti Ravnič, Katici Feher, Valeriji Kalmar in Lidiji Babič.

Tanja Šimonka

Olyan egy lány zongora nélkül, mint a nemesember ló nélkül

Nem kell ahhoz a zene vagy a design szerelmeseinek lenni, hogy valakinek az otthonába belépve ne tűnjön fel egy nagy, sötét bútordarab, egy fényesen csillogó, sötét zongora vagy pianínó. Van valami felülmúlhatatlan és heroikus ebben az elegáns, kifinomult és erőteljes hangszerben, amely bármely helyiséget képes uralni. Az angol nyelvben van egy nehezen lefordítható kifejezés, eyecatcher, szembetűnő, mert a zongora nem csupán egy hangszer, hanem egy központi berendezési tárgy is, amely bármely helyiségnek eleganciát és kifinomultságot kölcsönöz. Impozáns méretével és formájával a zongora magára irányítja a figyelmet és emeli a szoba esztétikai értékét, kifejezi tulajdonosai ízlését és a zene iránti szeretetét.

(Fotó: Arhiv Občine Lendava • fotó: Lendva Község archívuma)

Blau Magda (született Preiss), Blau Lajos első felesége a zongoránál az 1930-as években Lendván. A zongora a Blau család lendvai örököseinek tulajdonában van.

Magda Blau (rojena Preiss), prva žena Ludvika Blaue, ob svojem klavirju v 1930-ih letih v Lendavi. Klavir je v lasti lendavskih dedičev zapuščine družine Blau.

Nagyzongora alatt a nagyméretű szalon- vagy koncertzongorát értjük (németül a zongora formája miatt Flügelnek is nevezik, angolul Grand Piano), de nem kevésbé érdekesek a szerényebb, de szintén mutatós álló pianínók (angolul Upright Piano) sem.

A zongora, a zongorakompozíciók és a zongoristák aranykora a romantikában volt, és a zongora is ebben az időszakban vált a polgárság egyik sarokkövévé. A 19. században a zongora, mint az otthon berendezésének fontos eleme, szimbolikus jelentőségre is szert tett, hiszen a polgársághoz való tartozás két legfontosabb feltételét és bizonyítékát, a gazdagságot és a műveltséget demonstrálta. A klasszikus zene alapvető hangszere hang nélkül is azt közvetítette a látogató felé, hogy művelt emberek otthonában van: a társadalom közép- vagy felső osztályának otthonában, hiszen a polgárság a kifinomultság és a képzettség gyakran használt jelzőivel kívánta megkülönböztetni magát a tölegtől, a néptől. Ugyanakkor a zongora elég drága volt ahhoz, hogy státusszimbólummá váljon, és a gyermekek magánórái is jelentős kiadást jelentettek, amit csak a gazdagok engedhettek meg maguknak.

Természetesen a zongora csak akkor tölthette be jelentőségteljes funkcióját, ha látható volt. A polgári lakás nyilvános tere a szalon volt, amely a társasági összejövetelek otthonául szolgált. A szalon volt a „lakás külső arca”, a vitrin, ahol a legértékesebb bútorok, művészeti tárgyak, porcelánok és természetesen a zongora „ki voltak állítva”. Különösen az utóbbit tekintették a magasabb státuszra való jogosultság szinonimájának, egy kulcsfontosságú megkülönböztetésnek, amely a magabiztos polgárságot a proletariátus fölé emelte. A szalonban lévő zongorával az ember elhihetette és meggyőzhette magát és másokat, hogy legalábbis a középosztályhoz tartozik, valaki, aki el tud tartani egy családot, házvezetőnőt, szakácsnőt, cselédet, biztosítani tudja a gyerekek nevelését, valaki, aki fontos.

De a zongora ennél sokkal több. Ahogy Jeremy Siepmann írja művében: *The Piano, The complete illustrated guide to the world's most popular musical instrument*, London, 1996, „a zongora a királyok játékszere, az olcsó szalonok és a dokkók melletti bordélyházak veteránja, a jól nevelt fiatal hölgyek és a hírhedt stricik szelíd bizalmasa, a nagy virtuózok tűzokádó sarkánya és a költők végtelenül finom hangja, a polgári presztízs díszje, az ipari technológia diadala.....” Valójában a zongora egy olyan társadalmi jelenség, amely a szupersztárok aurájával bír, és amelyet nem lehet egyértelmű definícióval megfogalmazni.

A rádió, a gramofon és más elektronikus eszközök kora előtt minden otthonban az egyetlen zeneforrás valamilyen hangszer volt, és ez a szerep általában a zongorának jutott. A zongorázás elengedhetetlen része volt fiúk és lányok nevelésének és a családi életnek, hiszen a családtagok zongora körüli éneklésével hangulatok és emlékek születtek. A némafilmek korában a mozikban az élő zongorakíséret volt az egyetlen hozzáadott hang, a bárokban, kocsmákban és éttermekben pedig a zongorista biztosította a háttérzenét és a hangulatot.

Annak ellenére, hogy a cím azt sugallja, hogy a zongora a női szférához tartozik, mind a zongora aranykorában, a romantika idején, mind napjainkban a fiúk is zongoráznak, és a sztárság szférája pedig akkor is és ma is a férfi zongoristáké. Liszt Ferenc zongoraművész elbűvölő szépségéről és tüzes kisugárzásáról szóló történetek vetekednek a mai kor történeteivel, amikor a fiatal nők eszméletüket veszítve, extázisba esve imádták, Európa koronás fői és a magas társaság pedig fejet hajtott előtte. Vad sörényével és démoni zongorajátékával a romantikus virtuóz ideálját testesítette meg, mágnesként vonzotta a tömegeket.

Mindaddig, amíg nem egy Bösendorferen játszott, a fiatal Liszt szenvedélyes játékával szó szerint tönkretette a koncertzongorákat. Ettől kezdve a zeneszerzéshez a bécsi készítőnél rendelte a zongorákat, aki egyike volt az akkori 150 bécsi zongorakészítőnek, de miután Lisztnél bevált, a Bösendorfer a zongorakészítők között sztárrá emelkedett.

A koncertzongoristák ragaszkodása egy bizonyos zongoramárkához, vagy akár egy bizonyos zon-

Leona Bašovič Gerenčer 1963-ban, 10 éves kislányként kapott egy bécsi **Hofmann & Czerny** zongorát, amelyet szülei Zágrábban vásároltak. A zongora ma is a Szent István utcai szülőházának központi szobájában van, ahová Leona barátai és osztálytársai, főként Tibor Šimonka és Eva Šimonka (született Gerič) jártak gyakorolni. Leona a zenei pályát a maribori Zene- és Balettkonzervatórium tanáraként folytatta. Anyai (vajdasági) ágon a zene a család génjeiben van, hiszen nagypapja kántor volt, és lendvai látogatásai alkalmával gyakran hangolta és javította a zongorát, majd a kilencvenes években, a szerbiai háborús állapotok elől menekülve ezen gyakorolt unokatestvére, Péter Zoltán, aki ma kiváló szólistaként, kamarazenészként és zongorakísérőként Szlovéniában és külföldön dolgozik, 2007 óta pedig a ljubljanei Zeneakadémia tanársegédje. Péter Zoltán 2006-ban a Színház- és Hangversenyerem vezetőségének Bécsben nyújtott szakmai segítséget a legmegfelelőbb Bösendorfer zongora kiválasztásában.

Leona Bašovič Gerenčer je leta 1963 kot 10-letna deklica dobila klavir dunajske znamke Hofmann & Czerny, ki so ji ga starši kupili v Zagrebu. Klavir je še danes v osrednjem prostoru njene rojstne hiše v Ulici svetega Štefana, kamor so k Leoni prihajali vaditi tudi njeni prijatelji in sošolci, največ Tibor Šimonka in Eva Šimonka (poročena Gerič). Leona je svojo profesionalno pot nadaljevala na področju glasbe kot profesorica na konservatoriju za glasbo in balet v Mariboru. Glasbo ima družina po mamini vojvodinski strani v genih, saj je bil njen dedek kántor in je ob obiskih v Lendavi velikokrat uglasil in popravil klavir, nanj pa je v 90-ih letih, ko je bežal pred vojnimi razmerami v Srbiji, med bivanjem v Lendavi vadil tudi bratranec Zoltán Péter, ki danes v Sloveniji in tujini deluje kot izvrstni solist, komorni glasbenik in klavirski spremljevalec, od leta 2007 docent na akademiji za glasbo v Ljubljani. Zoltán Péter je vodstvu gledališke in koncertne dvorane leta 2006 na Dunaju med številnimi Bösendorferji 228 strokovno pomagal pri izboru najustreznejšega.

gorához, magától értetődő. Minden zongora egyedi termék, és a basszus intenzitása vagy a hangok élessége, a billentyűk billentése, sőt a terem akusztikája és hőmérséklete is döntő hatással van a zongorista és a zongora közötti szimbiózisra. A világ legnagyobb koncerttermeiben három koncertzongora található, hogy a vendég zongorista kipróbálhassa és kiválaszthassa a számára legmegfelelőbbet. Még az azonos gyártótól származó, azonos típusú és méretű zongorák sem ugyanolyanok, hiszen minden egyes darab egyedi és utánozhatatlan. Minden zongora egy egyedi kézműves alkotás, az acélból, rézből, filcből, bőrből, fából, öntöttvasból és fa periferiából készült finom belső mechanika, a fehér (egyor elefántcsont, ma műanyag) és fekete (egyor ébenfa, ma körtefa) billentyűk és pedálok összessége. A billentyűzet 88

Lujza és László Kocuvan család házában is volt egy zongora, amelyet 1952-ben Zágrábban vásároltak, és amelyen fiuk, Štefan Kocuvan játszott, míg testvére, Ladislav hegedült (az 1955-ös fotón). A Fő utcai házban laktak, amelyet az egykori áruház építése miatt lebontottak, a zongora pedig Suzana és Ladislav Kocuvan lakótömbi lakásába került, ahol 1980-ig maradt, amikor is Jolanda Milić Šimonkának adományozták, majd ő a Cuk családnak ajándékozta, akik később eladták Ljubljánába.

Klavir so imeli tudi v hiši družine Lujze in Lászlója Kocuvana, ki so ga v Zagrebu kupili leta 1952, nanj je igral sin Štefan Kocuvan, medtem ko je brat Ladislav igral na violino (na fotografiji iz leta 1955). Živel so v hiši na Glavni ulici, ki so jo zaradi gradnje 'Blagovnice' podrli, klavir pa preselili v blokovsko stanovanje Suzane in Ladislava Kocuvana, kjer je bil do leta 1980, ko so ga podarili Jolandi Milić Šimonka. Ta ga je podarila družini Cuk, ki ga je kasneje prodala v Ljubljano.

billentyűje általában 7 oktávot ölel fel, és úgy működik, hogy a billentyűk külső oldalát megnyomják, ami viszont egy kalapács működését váltja ki, amely a belső oldalon lévő húrokat ütüögeti.

A Hamburg-New York-i Steinway and Sons márka vezető szerepet tölt be a legigényesebb ügyfelek és a leghíresebb koncerttermek zongoráinak gyártásában és értékesítésében. 1836-ban alapította a német Steinweg, aki 1850-ben költözött az Egyesült Államokba, és a Steinway and Sons dinasztia termékeiért mindössze öt évvel később elnyerte az Amerikai Intézet első díját, ami ugródeszkát jelentett a meredek felemelkedéshez. Számos szabadalom tette lehetővé, hogy a hangszer szilárdabb mechanikával és gyönyörű hangzással, széles hangterjedelemmel és megbízható pedállal rendelkezzen. 1880-ban a Steinway Hamburgban nyitott egy részleget, így a zongora szinte univerzálissá vált, és neve a mai napig annyira elterjedt, hogy a „zongora” helyett néha egyszerűen csak a „steinway” szót használjuk.

Az igazhívők között a Steinway & Sons és a Bösendorfer azonos osztályba tartozik, de a legjobbak közé soroljuk a Fazioli, a Kawai, a Yamaha, a Schimmel, a Petrof, a Blüthner, a Bechstein és a Boston

zongorákat is, de számos más zongora- vagy pianínogyártó volt és van, általában az alapítók családi vezetéknevéről elnevezve.

A zongora aranykorában, a 19. században, csak Bécsben 150 zongorakészítő volt. Ahogyan az más termékek és szolgáltatások esetében is szokás volt, sokan közülük megszerezték az udvari szállítói, „K.u.K. Hoflieferant” (kaiserlicher und königlicher Hoflieferant) címet és más fontos oklevelet, amelyeket büszkén nyomtattak a zongoraház belső oldalára.

Az 1917-es októberi forradalommal, majd később, 1945-ben, a társadalom még intenzívebben megváltozott szerkezete lehetővé teszi, hogy az átlagemberek is megengedhessenek maguknak olyan dolgokat, amelyek korábban csak az elit és a magas társadalmi rétegek számára voltak elérhetők. Ha korábban a szalonokban a szalon- vagy koncertzongora volt az uralkodó zongora, 1945 után a zongora a kisebb házakban, sőt a tömbházakban is meg volt található. Elterjedéséhez a zeneoktatás szervezett rendszere is hozzájárult, hiszen köztudott, hogy a zongoratanulás serkenti a kognitív fejlődést, javítja a motorikus készségeket és fokozza az érzelmi kifejezőkészséget. Emellett a zongorázás fegyelmet

és kitartást igényel, ami értékes életre szóló leckét jelent mind a gyermekek, mind a felnőttek számára.

A zongora gyakran szinte családtag, olyannyira kötődnek hozzájuk, hogy ugyanaz a zongora nemzedékről nemzedékre öröklődik. Az emberek nagyon nehezen válnak meg zongorájuktól, és még akkor is rendkívüli veszteséget jelent számukra, ha kisebb lakásba költöznek, vagy valamilyen más okból nem lehet többé zongora a lakásukban, és jobban szeretik, ha a zongora valamelyik rokonukhoz vagy szomszédjukhoz, vagy zongoratanár esetén valamilyik tanítványhoz, mindenképpen egy olyan személyhez kerül, aki szerintük megérdemli a zongorát, vagy pedig egy olyan közintézménynek adják át, ahol a tulajdonjog nyilvános, azaz semleges, és korábbi tulajdonosa bizonyos módon még mindig birtokolja a zongorát.

Megállapítható, hogy a zongora, mint az egyik legkedveltebb hangszer és fontos berendezési tárgy, az otthonokban gazdag kulturális, esztétikai és érzelmi értéket képvisel. Esztétikai vonzerővel és

azon képességével, hogy sokféleképpen gazdagítja az életet, egyesíti a művészi kifejezőmódot. Akár zenélésre, akár dekorációs elemként, akár a társasági élet központjaként használják, a zongora sok otthon felbecsülhetetlen értékű része marad.

Azonban a jelen írás alapvető kiindulópontja valószínűleg Lendva zongorái és pianínói voltak, amelyekből nem kevés van, és a lendvai polgárok adataiból és emlékeiből összetett és nemes történetek kezdtek kirajzolódni. A kísértőszöveggel ellátott néhány fénykép csak töredékeit vázolja fel e kifinomult hangszerek és tulajdonosaik figyelemre méltó történeteinek.

Őszinte köszönetem a fényképekért és a tartalmas történetekért: Hajós Ferencnek, Alenka és Rajko Stuparnak, Maria Zag Győfinek, Leona Bašovič Gerenčernak, Suzana és Ladislav Kocuvannak, Matilda Žaliknak, Tanija Lovraknak, Tanja Vajdanak, Mihela Vajda Ščapnak, Gabriela Radonjičnak, Eva, Sara és Dina Božaničnak, Marika Danč Rothnak, Gisela Hurenak, Brigita Ravničnak, Katica Fehernek, Valeria Kalmarnak és Lidija Babičnak.

Suzana Kocuvan (született Kovač) 1964-ben kapta a **Lyra** zongorát, amikor 16 évesen úgy döntött, hogy folytatja zenei tanulmányait, addig ugyanis a szomszédos Hajós családnál gyakorolt. A Zágrábban vásárolt zongora a Kovač család Fő utca 13. szám alatti új lakásának központi részében kapott helyet, ahol az 1965-ös fényképen barátinjével, Leona Gerenčerrel (férjezett nevén Bašovič) együtt zenél. A zongorát az 1980-as években eladta egyik tanítványának.

Suzana Kocuvan (rojena Kovač) je klavir znamke **Lyra** dobila leta 1964, ko se je kot 16-letnica odločila izobraževanje nadaljevati na področju glasbe, do tedaj pa je vadila pri sosednji družini Hajós. V Zagrebu kupljen klavir je svoj prostor dobil v osrednjem delu novega stanovanja družine Kovač na Glavni ulici 13, kjer Suzana na fotografiji iz leta 1965 muzicira s prijateljico Leono Gerenčer (poročeno Bašovič). Klavir je v 1980-ih letih prodala eni od svojih učenek.

Stenski prti: dediščina, rokodelska spretnost, kič in umetnost

Dediščina in zapuščina stenskih prtov je zelo razširjena; skorajda ni Prekmurca in Prekmurke, ki se iz svojega otroštva ne bi spominjala okrasnih tekstilnih predmetov, visečih na zidu domače ali sosedove kuhinje. Ročno vezeni in industrijsko potiskani stenski prti imajo v slovenskem, hrvaškem in madžarskem prostoru več poimenovanj: stenski ščitnik, stenske vezene, (ukrasna [hrv. okrasna]) krpa za zid, stenske krpe, zidni prt, *hižni blagoslof* (prt z nabožno vsebino), *küjinske cote*, *küjinske krpe*, *kühinska krpa*, *falvédő* [madž. ščitnik za zid].

Ženske so se vezanja v večini naučile v osnovni šoli pri ročnih delih. Za lastne potrebe so stenske prte kasneje vezle same. Stenske kuhinjske prte, vezene ali samo porisane, se je dalo kupiti oziroma naročiti v Budimpešti že konec 19. stoletja. V slovenskem etničnem prostoru naj bi se množično pojavili po prvi svetovni vojni. Prekmurske ženske so tudi na sejmi, npr. v Čakovcu, kupovale že potiskane prte in jih doma vezle same, zlasti če upoštevamo prte s hrvaškimi napisi oziroma sploh z napisi. Tam so kupovale tudi platno. Zagotovo pa so na sejmi oziroma tržnicah v Lentiju in Zalaegerszegu ženske kupovale že potiskane prte. Stenske, industrijsko izdelane prte so gospodinje lahko naročale v trgovini prek kataloga, v katerem so bili posebej izpostavljeni kuhinjski stenski ščitniki za nad umivalne omare, za nad štedilnike in stenska pokrivala za nad zaboje za premog oziroma drva. V vasi z madžarskim prebivalstvom so iz Vojvodine (iz Baranje in Srema) konec petdesetih in v šestdesetih letih 20. stoletja prihajale ženske ali zakonski pari vsaj enkrat letno, ki so prodajali tiskane stenske prte z madžarskimi napisi (v Dolini pri Lendavi so v eni izmed hiš imeli v času prodaje prenočišče). Na vaških proščanjih so krošnjarji med drugim prodajali tudi platna z izrisanimi vzorci, ki so jih posameznice kupovale in izvezle. Konec šestdesetih let 20. stoletja so v Veščico z vozovi prihajali (medžimurski) cigani in prodajali stenske, že izvezene prte, napisane v hrvaščini. Posameznice so platno kupile in si nanj dale prerisati skico/motiv; po predlogi so platno izvezle same. Predloge za sakralne vezene v cerkvah in kapelah so med obema vojnama imele tudi nune, ki so bile spretno vezilje (npr. križniške sestre v Beltincih, šolske sestre v Turnišču in Žižkih ter magdalenke v Turnišču). Domnevno so jih posojale ali prerisovale na blago tudi za potrebe gospodinjstev. Motivika (predvsem tuje noše ali likov) je verjetno prihajala v naš prostor z ženskami, ki so delale v tujini (sezonkami). Vzorce so si ženske prerisovale tudi same, tako da so si prt z vzorcem preprosto sposodile v vasi. Motive ali vzorce so

med obema svetovnima vojnama našle tudi v reviji Vigred, ki so jo nekatere imele naročeno na dom. Lokacija/namestitev stenskih prtov je bila na več mestih v kuhinji. Najpogosteje je stenski prt visel nad štedilnikom. Najdemo ga tudi nad jedilno mizo, nad zabojem za drva, nad umivalnikom in nad divanom (posteljo), če je bil v kuhinji. Visel je tudi na hodniku (v predsobi) nad klopjo, na kateri je bilo postavljeno vedro z vodo. Prav tako so stenski prti viseli v prednji sobi (kjer so spali) nad posteljo ali ob njej, ob vratih ali mizi. Ob smrti je med drugo svetovno vojno vezeni prt z nabožno vsebino visel tudi nad parami na zidu, in to zraven slik z versko vsebino.

Ženske so se vezanja v večini naučile v osnovni šoli pri ročnih delih.

Motivika oziroma vsebina prta je določala njegov prostor, predvsem v kuhinji. Gre za prte s podobami ženske ob štedilniku. Vsebinsko lahko napise, ki so folklorni obrazci, razdelimo na: gospodinske in družinske, ljubezenske, nabožne, šaljive, z moralno noto, in sicer v slovenskem, madžarskem, hrvaškem in nemškem jeziku. Napisi se vedno pojavijo skupaj s sliko oziroma slikovnim motivom, tako napis učinkuje pojasnjevalno. Pri slovenskih napisih, pri katerih gre za reke in pregovore, lahko opazimo: ponavljanje folklornih obrazcev z manjšimi razlikami, pomanjkanje ločil (predvsem vejic), nepravilno uporabo velikih začetnic, neuporabo šumnikov – gre za vpliv madžarskega oziroma prekmurskega črkopisa, uporabo starih izrazov in vpliv narečja. Po drugi svetovni vojni, predvsem v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, se pričnejo namesto ročno vezanih stenskih prtov pojavljati nadomestki – ščitniki in okraševalci zidu: barvno potiskani in industrijsko izdelani stenski prti; industrijsko izdelane večje tkanine za ob posteljo z najpogostejšim lovskim motivom; barvni papir; keramične ploščice, ki še danes z različnimi plastičnimi stenami (p)ostajajo sodoben varovalec čistoče zidu ob kuhinjskem umivalniku. V starih in zapuščenih hišah marsikje po Prekmurju še vedno visijo stenski vezeni kuhinjski prti, prav tako njihovi kasnejši nadomestki.

Pri pregledovanju etnološke literature slovenskega, madžarskega in hrvaškega prostora je opaziti, da med »tradicionalno etnološko dediščino« ne najdemo stenskih kuhinjskih prtov. Sklepamo lahko, da niso dovolj »tradicionalni«, ker: ne gre za domače

Foto: Tomislav Vrečić. Hranil: Ancova galerija v Nedelici. • Foto: Tomislav Vrečić. A nedelica Ancova galeriában őrzik.

Stenski sobni prt, ki ga je izvezla Barbara Balažič iz Nedelice. Motiv na industrijskem platnu sta stoječa zaljubljenca ob klopi med drevesi, na drevesu sta dva ptiča, ob straneh so cvetlični motivi. Slovenski napis: *Edino željo spolni mi, ljubezen tvojo podari mi*. Prejica je v prevladujoči zeleni barvi, nekaj je rjave barve. Vezeno je s stebelnim vbodom, napis je zapolnjen s polnim vbodom. Rob je strojno zašit s tanjšim trakom iz belega blaga. Na robovih so štiri ročno prišite in ročno izdelane zanke iz bele niti. Prt je dobro ohranjen.

A nedelica Barbara Balažič által hímzett falvédő. Az ipari vászon motívuma egy szerelmespár, amely a fák közötti pad mellett áll, a fán két madár és az oldalakon virágmotívumok vannak. A szlovén felirat: *Edino željo spolni mi, ljubezen tvojo podari mi*. [Egyetlen vágyam teljesítsd, add nekem a szerelmet.] Az uralkodó szín a zöld, némi barnával. Száröltéssel hímzett, a feliratot teljes öltéssel töltötték ki. A széle gépi varrású, vékony fehér szövetsíkkal. A széleken négy fehér cérnából kézzel varrott hurok van. A falvédő jó állapotban van.

tkano platno; so mlajšega izvora in premalo »ljudski« (s preveč elementi industrijske izdelave, z izostankom ročnega dela, ni avtorske prepoznavnosti vezilj, ponavlja se vsebina napisov). V prvi vrsti so stenski prti imeli svojo uporabno vrednost okraševanja prostora in zaščito zidu pred umazanijo. Lahko si celo domišljamo, da so v času izginjanja/neuporabnosti slik na steklu začeli nadomeščati prav te. Upokojene gospodinjke dandanes še vedno gojijo ljubeč odnos do vezenin, med njimi tudi stenskih prtov, in jih hranijo v svojih omarah.

Zato bomo stenske prte opredelili kot skupek, prepletanje in mešanico dediščine, rokodelske spretnosti, kiča ter umetnosti. Stenske vezenine so kič s sporočilom, slike z besedami, navadna kultura,

časčenje preteklosti in prenova preteklosti – kot jo ustvarja umetnica Saša Bezjak iz Gornje Radgone. Zanj stenski prti, ustvarjeni na novo v sodelovanju umetnice in rokodelke, predstavljajo nastale vezenke, to je vezene risbe na tekstilu, kjer vezena nit pomeni poligon za premišljevanje o likovnih elementih in o socialnem prostoru tistih, ki vlečejo niti – ženskah.

Viri in literatura:

- Jelka Pšajd, *Stenski prti, dediščina mojih mame in babice*, Pomurski muzej Murska Sobota, 2016.
- Breda Kolar Sluga, *O razstavi Saše Bezjak Vezenke v UGM*, 2021.

Falvédők: örökség, kézművesség, giccs és művészet

A falvédő használatának hagyománya széles körben elterjedt; alig van ember a Muravidéken, aki ne emlékezne arra, hogy gyermekkorában dekoratív textíliák lógtak az otthona vagy a szomszéd konyhájának falán. A kézzel hímzett vagy nyomtatott falvédőknek Szlovéniában, Horvátországban és Magyarországon több elnevezése is van: falvédő [magyarul], stenski ščitnik, stenske vezenine, ukrasna [horvát díszítő] krpa za zid, stenske krpe, zidni prt, hižni blagoslof (falvédő házi áldással), küjinske cote, küjinske krpe, kühinska krpa.

A legtöbb nő az általános iskolában kézimunkaórán tanulta meg a hímzést. Később maguk hímezték a saját használatra készült falvédőket. Budapesten már a 19. század végén lehetett hímzett vagy éppen festett konyhai falvédőket vásárolni és rendelni. Ezek a Muravidék szlovén lakosságú területein az első világháború után jelentek meg tömegesen. A muravidéki asszonyok vásárokon is, például Csáktornyan, vásároltak előre nyomtatott falvédőket, amelyeket otthon maguk hímezték ki, különösen, ha a horvát feliratos, vagy általában felirattal rendelkező falvédőket nézzük. A vásznakat is vásárokon vásárolták. És bizonyára a lenti és zalaegerszegi vásárokon vagy piacokon is vásároltak az asszonyok már nyomott falvédőket. A háziasszonyok a boltban gyári falvédőket rendelhettek katalógusból, amelyben külön szerepeltek a mosogatók, a tűzhelyek, valamint a szenes, illetve fászlada fölé való falvédők. Az 1950-es évek végén és az 1960-as években a magyar lakosú falvakba évente legalább egyszer érkeztek a Vajdaságból (Baranyából és a Szerémségből) asszonyok vagy házaspárok, akik magyar feliratos, nyomtatott falvédőket árultak (az eladás idején a Lendva melletti Völgyifalu egyik házában szálltak meg). A falusi búcsúknak a parasztasszonyok többek között rajzolt mintás vásznakat is árultak, amelyeket vásárlás után az asszonyok maguk hímezték ki. Az 1960-as évek végén (muraközi) cigányok jöttek Veščicára szekerekkel, és horvát nyelvű, már hímzett falvédőket árultak. Az asszonyok megvették a vásznat, és rajzoltattak rá egy vázlatot/motívumot; a mintát pedig maguk hímezték ki. A két háború alatt a hímzésben jártas apácáknak (pl. a Beltinci Keresztes Nővérek, a Turnišče-i és Žižki-i Iskolanővérek, a Turnišče-i Magdolna Nővérek) is voltak sablonjaik a templomokban és kápolnáknak található szakrális hímzésekhez. Feltehetően kölcsön is adták ezeket, vagy átrajzolták őket a háztartásban használatos szövetekre. Egyes motívumok (főleg a külföldi ruhák és szereplők) valószínűleg a külföldön dolgozó nőkkel (idénymunkásokkal) érkeztek vidékünkre. A nők maguk is rajzoltak át

mintákat, egyszerűen csak kölcsönvettek egy mintás falvédőt a faluból. A két világháború között a Vigred folyóiratban is közreadtak motívumokat és mintákat, a lapnak több megrendelője is volt. A falvédőket többféleképp helyezték el a konyhában, leggyakrabban a tűzhely fölé akasztották őket. Az étkezőasztal, a tűzfűző láda, a mosogató fölött is lehetett, és ha a konyhában volt, akkor a dívány (ágy) fölött is előfordult. Az előszobában a vizes pad fölé akasztották. A falvédőt az első szobában (ahol aludtak) az ágy fölé vagy mellé, az ajtó vagy az asztal mellé akasztották. A második világháború alatt, halálesetkor, a vallási tartalmú képek mellé, a ravatal fölé vallási tartalmú hímzett falvédőt is akasztottak. A falvédő motívumait és tartalmát a helye határozta meg, különösen, ha a konyhában lógott. A konyhai falvédők rendszerint egy nőt ábrázolnak a tűzhelynél. A népköltészet tartalmazó feliratokat a következő csoportokra lehet osztani: háztartás és család, szerelem, áhítat, humoros, erkölcsi megjegyzéssel, szlovén, magyar, horvát és német nyelven. A feliratok mindig képpel vagy képi motívummal együtt jelentek meg, így magyarázó szerepük is volt. A szlovén feliratok esetében, ezek többnyire mondókák és közmondások voltak, a következőket figyelhetjük meg: a népies formák ismétlődése kisebb eltérésekkel, az írásjelek (különösen a vesszők) hiánya, a nagybetűk helytelen használata, a tipikus szlovén betűk elmaradása - ez a magyar vagy muravidéki írásmód, a régi kifejezések használata és a nyelvjárás hatása. A második világháború után, különösen az 1960-as és 1970-es években, a kézzel hímzett falvédők - a fal védelmezői és díszítői - helyett elkezdtek megjelenni a helyettesítő anyagok: színes nyomású és gyárilag előállított falvédők; nagyméretű gyári faliszőnyegek, gyakran vadászmotívummal; színes papír; kerámiaacsempe, amely a különböző műanyag elemmel ma is a mosogató melletti fal tisztaságának modern védelmezője. A Muravidék számos régi és elhagyatott házában még mindig hímzett falvédők, illetve a helyükbe később lépő faliszőnyegek lógnak a falakon.

A szlovén, a magyar és a horvát néprajzi szakirodalmat áttekintve feltűnő, hogy a „hagyományos néprajzi örökség” nem tartalmazza a falvédőket. Megállapíthatjuk, hogy nem eléggé „hagyományosak”, mert: nem házilag szőtt vászon; fiatalabb eredetűek és nem eléggé „népiesek” (túl sok a gyári elem, hiányzik a kézművesség, nincs a szerzőség feltüntetése). A falvédők elsősorban a helyiséget díszítették, illetve használati értékük volt, nevezetesen a falat védték a szennyeződésektől. Még az is elképzelhető,

Fotó: Tomislav Vrečić, Őrzi: Irena Šrajner, Nemčavci. • Foto: Tomislav Vrečić, Hranj: Irena Šrajner, Nemčavci.

A kámaházi Varga Julijana által hímzett és használt falvédő. Az ipari vászon motívuma egy fiú és egy lány magyaros viseletben. Oldalt virágos motívum található. A magyar nyelvű felirat pedig: *Udvarolsz, de mond meg végül, mikor veszel feleségül?* Fekete fonallal hímzett szár-, hurok-, teljes- és láncöltéssel. A felirat egy teljes és egy száröltéssel van kitöltve. A falvédő gépi szegélyű, szélesebb széle fehér alapszövetből készült, a szélét fekete öltéssel tovább díszítették. Négy kézzel varrott és kézzel készített fekete hurokkal rögzítették a falhoz. A falvédő jó állapotban van.

Stenski kuhinjski prt, ki ga je izvezla in uporabljala Julijana Varga iz Kamovcev. Motiv na industrijskem platnu sta fant in dekle, oblečena v madžarsko nošo. Ob straneh je cvetlična motivika. Madžarski napis *Udvarolsz, de mond meg végül, mikor veszel feleségül?* [Snubiš me, pa povej končno, kdaj me vzameš za ženo?] Izvezen je s črno prejšico s stebelnim, z znančnim, s polnim in z verižnim vbodom. Napis je zapolnjen s polnim in stebelnim vbodom. Prt je strojno zarobljen, širši rob je narejen iz osnovnega belega blaga, rob je dodatno okrašen s črnim vbodom. Na zid je bil pritrjen s štirimi ročno prišitimi in ročno izdelanimi črnimi zankami. Prt je dobro ohranjen.

hogy a divatból kiment üvegfestményeket kezdték a falvédőkkel helyettesíteni. Napjainkban a nyugdíjas háziasszonyok még mindig szeretetteljes kapcsolatot ápolnak a hímzésekkel, köztük a falvédőkkel, és a szekrényükben tartják őket.

Ezért a falvédőket a hagyomány, a kézművesség, a giccs és a művészet ötvözeteként, keveredéseként határozzuk meg. A falvédők giccses üzenetek, festmények szavakkal, az egyszerű kultúra termékei. A múlt tisztelete és a múlt megújítása - állítja Saša Bezjak Gornja Radgona-i művész saját alkotásaival. Nála a művész és a kézműves együttműködésével

létrehozott falvédők, az *Embroideries*, azaz textilre hímzett rajzok, ahol a hímzett fonal a vizuális elemek és a fonalat vezető személyek - a nők - társadalmi terét mutatják be, egyfajta kísérletként.

Források és irodalom:

- Jelka Pšajd, *Stenski prt, dediščina mojih mame in babice*, Pomurski muzej Murska Sobota, 2016.
- Breda Kolar Sluga, *O razstavi Saše Bezjak Vezenske v UGM*, 2021.

Franc Koren

Sveta trojica v šestih slikah

(2024–2030)

(Fotografije so iz arhiva avtorja besedila. A fényképek a szerző archívumból valók)

Kapelic na vrhu hriba s pokopališčem v ozadju je v Sloveniji in bližnji okolici kar nekaj, vendar se le redkokatera ponaša s takšnim potencialom možnosti izkoriščanja v turistične namene kot kapelica svete Trojice nad mestom Lendava. Njen strateški položaj nad samim mestom, staro pokopališče z vinorodno okolico, zgodovina in legende, ki so se skozi čas spletle predvsem okoli mumije kapetana Mihaela Hadika, predstavljajo enkratne priložnosti za produkte, ki lahko ponudijo dodano vrednost sami destinaciji in večajo prepoznavnost celotnega kraja.

Ne pozabimo, v Sloveniji imamo le dve mumiji. Eno smo že v 19. stoletju kot mnogi drugi narodi »ukradli« Egiptčanom in je na ogled v Narodnem muzeju Slovenije v Ljubljani, druga se je tekom stoletij v kripti pod oltarjem ustvarila sama. Čudež narave, obdan z mistiko same kripe, kjer se je mumificiralo telo kapetana, so že nekaj let po odkritju domačini izkoriščali v komercialne namene. Že samo dejstvo, da se v sosednjih krstah v kripti telesa niso mumificirala, je vse do današnjih dni sprožalo več vprašanj kot odgovorov. Skrivnosti, čudeži, govorice, zgodbe, natolcevanja ... so zmeraj privabljali radovedneže. Taki kraji postanejo kraji romanja. Fenomen mumije Mihaela Hadika je med obema svetovnima vojnama eskaliral celo do te mere, da so jo ob proščenjih prinesli na plano, jo naslonili na enega od nagrobnih kamnov in najpogumnejši so se za denar lahko foto-

Kapelica svete Trojice.
A Szentháromság-kápolna.

grafirali ob njej. Kogar je bilo strah, je imel možnost kupiti razglednico, ki jo je natisnil domači tiskar, Ernest Balkányi, in so jo prodajali na stojnicah in v trafikah v bližnji okolici. Sveta Trojica v Lendavskih goricah je v prvi polovici 20. stoletja predstavljala eno najbolj obiskanih turističnih točk celotne regije. Prvi »turisti« so bili pravzaprav romarji. Romarski kraji so bile destinacije, ki so že v preteklosti tekmovalle med seboj, katera bo s svojo »čudežnostjo« privabila večje število konzumentov, ki jim je bilo poleg duhovne hrane potrebno ponuditi še pravo hrano, spominke, prenočišča, storitve ...

Kapelico svete Trojice z okolico lahko danes primerjamo s spečo princeso. Tu in tam, največkrat ob proščenjih jo malo predramimo, da zamežika in spusti postani zadah bolnice, ki jo je potrebno nujno

Mumija grofa Hadik Mihaela
Dolnja Lendava

Fotografija razglednice tiskarja Ernőja Balkányija, v ospredju z mumijo.
Balkányi Ernő képeslapjának fotója, előtérben a múmia.

Dvorišče kapelice svete Trojice v Lendavskih Goricah.
Lnedva-hegyen elhelyezkedő Szentháromság-kápolna udvara.

odpeljati na urgenco. Terapijo za njeno okrevanje lahko predstavlja šest posegov, ki bodo samemu kraju dodali širino, raznovrstnost in razgibanost na osnovi novih produktov, temelječih na zgodovinski razsežnosti kraja od 16. stoletja pa vse do danes. To pa zahteva tudi aktivno udeležbo obiskovalcev tako na miselni kot fizični ravni.

1. Kapelica svete Trojice

Klasična poznobaročna kapela iz leta 1727 ne predstavlja nobenega arhitekturnega presežka. Z zvornikom s klasično čebulasto kupolo, ki je bil prizidan v drugi polovici 19. stoletja, in z liturgičnim pohištvom neznanega baročnega avtorja kaže klasično podobo cerkva, kot jih lahko vidimo po celotni srednji Evropi. Podoba mumije kot mitičnega subjekta je tisti magnet, ki lahko še naprej predstavlja osrednjo blagovno znamko celotnega prostora. Ker je sama mumija zaradi neustrezne hrambe in zaščite v zelo slabem stanju, jo je nujno potrebno restavrirati in preparirati do te mere, da bo tudi v bodoče s pomočjo spremljajočih produktov (knjige, razglednice, 3D-sestavljanke, prehranski artikli, kot so čokolade, vina, klobase ...) predstavljala brend, ki bo vabil obiskovalce. Ker je cerkveni prostor za liturgične dejavnosti v uporabi le nekajkrat letno, bi bilo zaradi stroškov vzdrževanja smiselno vanj umestiti muzej sakralne umetnosti Pomurja. Rdečo nit lahko predstavlja razstava v počastitev 500. obletnice reformacije leta 2019 v prostorih Galerije-Muzeja Lendave pod naslovom »Trden grad je naš Bog ...«. Bogata sakralna dediščina,

ki je na razpolago od poznega srednjega veka do današnjih dni v obliki oltarnih kipov svetnikov in svetnic, samostanskih vezenin, liturgične opreme, slikovnega materiala in še bi lahko naštevali, je vse do razstave bila skrita pred očmi javnosti. V glavnem se nahaja po domovih posameznih družin in zbirateljev ter predstavlja neprecenljivo dediščino naših krajev, ki se zelo hitro lahko znajde na vse bolj pohlepem tržišču in za zmeraj ponikne iz naše zavesti. Vstopnina, delovni čas, nosilec/najemnik dejavnosti, medijska promocija ... zahtevajo le minimalen trud lokalnih nosilcev turistične dejavnosti. Zaradi upada števila vernikov bo v bodoče vse težje zagotavljati vzdrževanje sakralnih objektov, zlasti na periferiji. Dobre prakse razvitih držav, na primer Velike Britanije in Francije, so že pred leti številnim cerkvam spremenile namembnost in te danes služijo kot knjižnice, muzeji, koncertne dvorane, pa tudi kot diskoteke, gostinski lokali in stanovanjski prostori.

Leseni kip svetega Jožefa.
Szent József faszobra.

2. Lapidarij ali forma viva nagrobnih spomenikov

Okrog kapelice svete Trojice se razprostira eno najstarejših znanih pokopališč z ostanki klesanih kamnitih, v beton vlitih in litoželeznih nagrobnikov, ki jih datiramo v 18. stoletje, ko se je po napolnitvi kripe pod oltarjem zaslužne domačine začelo pokopavati tudi okrog kapelice. Lažji nagrobni spomeniki, ki se jih je dalo izrjavati, so bili odtujeni že pred časom. Velika večina tistih, postavljenih pred 1. svetovno vojno, je zanemarjenih, nekateri so polomljeni in le maloštevilni so še nekoliko vzdrževani s strani potomcev. Posebej izstopajo umetelno oblikovani litoželezni korpusi z bogatimi okraski, ki so bili popularni v drugi polovici 19. in v prvi četrtini 20. stoletja, kakršne si je lahko privoščil dobro situirani meščanski in kmečki sloj. Kar nekaj jih najdemo tudi po okoliških vaških pokopališčih, kjer samevajo med sodobnimi marmornatimi nagrobniki. Ker je livarska obrt vlivanja litoželeznih nagrobnikov že zdavnaj izumrla, predstavljajo ti nagrobni vse večjo vrednost tako v očeh zbirateljev, notranjih oblikovalcev kot tudi pobiralcev starega železa. Hkrati se ponujajo kot prvovrstni avtentični umetniški eksponati starih mojstrov livarske obrti, ki jih lahko postavimo na ogled v s steklom zaščitene lapidariju na obrobju pokopališča. Evidentiranje, odkup ali samo zbiranje zapuščenih nagrobnikov po pokopališčih občine Lendava, kakor tudi sama restavracija, tako kamnitih kot litoželeznih nagrobnikov ne predstavlja velikega finančnega vložka. Njihova postavitve, hramba in predstavitev v zaščitenem lapidariju na vrhu hriba pa bi predstavljala dodaten motiv za obisk kraja.

Litoželezni križ s simbolom križanega Jezusa Kristusa. Vaskereszt a megfeszített Jézus Krisztussal.

Grob pri kapelici svete Trojice, v katerem se je domnevno skrival Jože Vrtar. A sir a Szentháromság-kápolnánál, ahol Jože Vrtar feltehetően rejtőzködött.

3. Legenda o lendavskem Robin Hoodu

Zgodba o Jožetu Vrtarju je bila predstavljena že pred leti tako v dokumentarni kot vizualni podobi na RTV SLO 1. Rodil se je v Lendavskih goricah, kjer je tudi preživel večino svojega kratkega življenja. Kradel je bogatim lendavskim trgovcem in meščanom in viške ukradenega blaga dajal siromakom. O njegovi priljubljenosti med domačini govori podatek, da je zaradi bogatih daril bil krstni boter več kot 40 otrokom. Žandarji so ga ubili leta 1937 v okolici Trimlinov. Imenovali so ga Nevidni, ker se je zmeraj izmuznil organom pregona in zasedam žandarjev. Eden od razlogov za njegov uspeh je bil ta, da je dolgo časa imel skrivališče v enem od monumentalnih grobov na pokopališču pri kapelici svete Trojice. Nagrobni spomenik iz kamna z dvema otrokoma na vrhu in grobnica stojita še danes na samem robu pokopališča. Po pripovedovanju že preminulih domačinov je bil vhod v grobnico s strani, v zavetju okrasnega grmičevja – zimzelenih pušpanov, ki so zakrivali ozek rov, skozi katerega se je Nevidni zmeraj odplazil v zavetje grobnice, ko so ga preganjali žandarji. Ker so zgodbe o dobrotnikih zmeraj aktualne in lahko služijo kot vzor bodočim generacijam, je že to dovolj tehten razlog za obnovo spomenika in grobnice. Prav tako bi bila enkratna in neponovljiva izkušnja ureditev rova in notranjosti grobnice, kjer bi lahko na treh do štirih m² vsakdo izkusi kontemplacijo bivanja z dušami umrlih. Pet minut za pet €, za izkušnjo, ki je ne ponuja nobena turistična destinacija na svetu. Zveni mračnjaško in prav zaradi tega vabljivo.

4. »Čarovnice« in energetska točka plodnosti

V različnih kulturah in verovanjih obstajajo posebna mesta v naravi, ki veljajo za energijske točke plodnosti. Določene ženske verjamejo, da lahko s posebnimi obredi in molitvami povečajo svoje možnosti za zanositev. Ena od takih točk se nahaja pred stranskim vhodom (skozi apsido zvonika) v kapelico svete Trojice, ki so jo lokalne »čarovnice« in društvo Vitaa okrog leta 2002 zaznamovale s postavitvijo masivnega granitnega bloka. Prav na tem kraju je znani umetnik in zdravilec zemlje, Marko Pogačnik, opredelil točko plodnosti, kjer bi z izvajanjem paritvenega obreda ob določenih pogojih zanosila vsaka ženska. Vklესani kozmogram s tremi listi, ki prav tako ponazarjajo sveto trojstvo, predstavlja točko, kjer je kodirana zavest o identiteti Pomurja, ki se izraža v kreaciji, rojstvu, preobrazbi in celovitosti vsakega

Energetski kamen za plodnost, ki ga je postavil Pogačnik. A Pogačnik által készített termékenységi energia-kő.

bitja. Polna luna ob solsticiju (okrog 21. junija in 21. decembra) je idealna kombinacija za tak obred in prav ob teh dnevih je društvo čarovnic, v katerega so se povezale ženske iz celotnega Pomurja, vsako leto izvajalo obredne dejavnosti. Sama zgodba ima dolgo brado in korenine v preteklosti. Če jo strnemo, sega v čas, ko so na tem hribu grofje Baniči za obrambo pred turškimi vdori postavili leseno trdnjavo s stalno stražo približno 80 vojakov. Le-ti so potrebovali vsakodnevno oskrbo v obliki kuhane hrane in pranja perila, za kar so bile zadolžene domačinke, večinoma neporočene in brez družinskih obveznosti. Grešiti in zanositi v časih ko je imela glavno besedo inkvizicija, je privedlo do tega, da so vojaki v strahu pred

odgovornostjo in posledicami obtoževali nosečnice čarovništva, češ da so jih s svojo lepoto in bese-dičenjem zapeljale v smrtni greh spočetja. Takšne obtožbe so večinoma pomenile smrt za obtoženke in zadnji dokumentirani proces čarovništva v Lendavi je iz leta 1733. »Čarovnice« so večinoma utapljali v potok Črnec. Legenda se je ohranila vse do danes tudi zaradi tega, ker se je ob proščenjih dvakrat letno zbrala množica ljudi od blizu in daleč, pri čemer je ob pijači in hrani prihajalo do interakcij med fanti in dekleti, ki so se nemalokrat končale med vinskimi trtami okrog kapelice svete Trojice, posledice pa so čez devet mesecev privedle do tega, da se je kraja držal sloves »brezmadežnega« spočetja, kjer še zmeraj »cumprajo« višje sile. Ni treba posebej poudariti, da je ta edinstvena energetska točka plodnosti v Sloveniji, ne glede na to, kako verodostojna je, več kot primerna za dodatno promocijo za določene ciljne skupine obiskovalcev. Postavitev klopi, vlite v bron, v maniri domačega kiparskega mojstra zbliževanja spolov, gospoda Ferenca Királyja, ob granitno skulpturo energijske točke plodnosti, bi predstavljala izziv za marsikateri zaljubljeni par. Z ustrezno promocijo legende klop nikoli ne bi patinirala.

5. Vila Hermina

Obnovljena lepota ob vznožju hriba Čonka, na katerem stoji kapelica svete Trojice, predstavlja eno najstarejših meščanskih zgradb v Lendavi. Obnovljena po smernicah Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije še zmeraj išče vsebino, ki bi osmislila njen nadaljnji obstoj. Ne glede na lastništvo predstavlja njena lokacija kot tudi lokacija sosednje zgradbe, znane pod imenom Zorin dom, vstopno točko na Hadikovo pot, kjer bi se naj pod udarci jataganov turških janičarjev končalo življenje kapetana Mihaela. Vsaka turistična destinacija potrebuje prostor za pogostitev in potrošnjo obiskovalcev in Vila Hermina s svojo arhitekturo lahko predstavlja vrhunsko izkušnjo

Zorin dom • Zora háza

Vila Hermína na stari fotografiji, v ozadju je viden obdelan terasasti hrib z vinogradi.
A Villa Hermína egy régi fényképen, a háttérben a megművelt teraszos domb szőlőtévényekkel.

za degustacijo domačih dobrot lokalnih ponudnikov tako hrane kot pijače. Hkrati bi lahko bila predstavitveni prostor za vse zgoraj našteté zgodbe v objemu antičnega pohištva in interierja meščanske tradicije 19. stoletja, ko je bila zgrajena. Osrednjo pozornost lahko simbolično prevzameta originalni ključavnici starih vrat kapelice svete Trojice, ki ju je leta 1727 skoval eden od domačih kovaških mojstrov.

6. Pot

Pot, ki nas vodi do kapele svete Trojice, je lahko obstoječa, po kateri se enostavno pripeljemo ali pripešačimo. Lahko je tista stara, iz obdobja, ko je stala na hribu še obrambna utrdba. Ta potka se konča petdeset metrov pod kapelico pri zadnji zidanici in je nekoč vodila od obrambnih vrat Dolnje Lendave do južnega dela utrdbe. Stezica do kapele pa bi lahko bila speljana povsem na novo, vodila bi od vile Hermine po najbolj strmém delu hriba Čonka do kapelice. Tretja pot bi predstavljala največji izziv za obiskovalca, saj ponazarja doživetje osvajanja ciljne točke, terja napor, kot so ga nekoč bili deležni tako domači vojaki, ki so branili utrdbo, kot

tudi Osmani, ki so jo poskusili osvojiti. Hkrati z vzpenjanjem ponuja panoramski razgled na zmeraj večji del pomurske ravnice, predstavlja najkrajšo pešpot do destinacije za turiste, nastanjene v termalnem kompleksu, ponuja možnost adrenalinskega spusta s kolesi v obratni smeri, omogoča degustacijo sadja ob vijugasti poti, če se posadijo sadike češenj, višenj, lešnikov, vinogradniških breskev ... v kolikor se pa postavi še navadna dvosedežnica do vrha hriba za tiste z artritisom, odvečnimi kilogrami ali onemoglimi od kulinaricnih razvajanj, je lahko zgodba popolna.

Rezime

Oblikovanje šestih sklopov ponudbe za obiskovalce, temelječe na skupni blagovni znamki, vendar na različnih zgodovinskih, tematskih, doživljajskih in emocionalnih osnovah lahko bistveno prispeva k ohranjanju arhitekturne in kulturne dediščine našega kraja. Ti sklopi posledično prinašajo dodatno prepoznavnost kraja pod eno blagovno znamko, zajemajo širok spekter interesov in povečujejo nabor ciljnih skupin, ki so jim namenjeni, in kar je najpomembnejše – bistveno lahko prispevajo k temu, da v bližnji prihodnosti ne bomo prisiljeni pokopati naše edine slovenske mušije v pravi grob.

Ena od dveh izvornih ključavnic starih vrat kapelice svete Trojice iz leta 1727
A Szentháromság-kápolna régi ajtóinak egyik eredeti zárja 1727-ből

A Szentháromság hat képben

(2024–2030)

Szlovéniában és környékén, háttérben temetővel, számos kápolna áll domb tetején, de csak kevés olyan turisztikai hasznosításra alkalmas van, mint a Lendva város feletti Szentháromság-kápolna. A város fölötti stratégiai fekvése, a régi temető a borvidékkel körbe ölelve, a történelme és mindenekelőtt az idők során, különösen Hadik Mihály kapitány múmiája körül szövődött legendák, egyedülálló lehetőségeket kínálnak olyan termékek kidolgozására, amelyek hozzáadott értéket jelenthetnek a desztinációnak és még nagyobb ismertséget az egész térségnek.

Ne felejtjük el, hogy Szlovéniának csak két múmiája van. Az egyiket – sok más nemzethez hasonlóan – a 19. században „loptuk el” az egyiptomiaktól, és a ljubljanei Nemzeti Múzeumban látható, míg a másik az évszázadok során egy oltár alatti kriptában keletkezett. Ezt a természeti csodát, amelyet a kapitány mumifikált testét rejtő krypta misztikuma veszi körül, a helyiek a felfedezés után néhány éven belül már kereskedelmi céllal hasznosították. Maga a tény, hogy a kriptában, a szomszédos koporsókban lévő holttestek nem mumifikálódtak, a mai napig több kérdést, mint választ vet fel. A rejtélyek, csodák, pletykák, történetek, átverések... mindig is vonzották a kíváncsi embereket. Az ilyen helyek zarándokhelyekké válnak. Hadik Mihály múmiája esetében ez a két világháború között odáig fokozódott, hogy a búcsúk alkalmával a szabadba hozták, az egyik sírkőnek támasztották, és az emberek pénzért fényképezkedhettek mellette. Aki félt ettől, az megvehette a Balkányi Ernő helyi nyomdász által nyomtatott képeslapot, amelyet a közeli standokon és trafikokban árultak. A 20. század első felében a Lendva-hegyen található Szentháromság az egész régió egyik leglátogatottabb turisztikai célpontja volt. Az első „turisták” valójában zarándokok voltak, a zarándokhelyek pedig olyan úticélok voltak, amelyek

már egymással versengtek, hogy melyikük „csodája” vonzza a legtöbb fogyasztót, akiknek a lelki táplálék mellett valódi ételeket, ajándéktárgyakat, szállást, szolgáltatásokat stb. is biztosítani kellett.

Ma a Szentháromság-kápolna és környéke alvó Csipkerózsikához hasonlítható. Néha-néha, főleg a búcsúnapokon, egy kicsit felébresztjük álmából, hogy egy-két pillantást vessen ránk, és kiengedje a sürgősségi ellátásra szoruló beteg áporodott lélegzetét. Gyógyulásának terápiája hat olyan beavatkozás lehet, amely a 16. századtól napjainkig tartó történelmre épülő új termékek alapján kitágítja, szélesebbé, sokszínűbbé és változatosabbá teszi a helyet. Ez pedig mind mentális, mind fizikai vonatkozásban a látogatók aktív részvételét igényli.

1. A Szentháromság-kápolna

Az 1727-ben épült klasszicista késő barokk kápolna nem egy építészeti remekmű. A 19. század második felében hozzáépített klasszikus hagymakupolás harangtornyával és az ismeretlen barokk szerző liturgikus bútorzatával a templomok klasszikus, Közép-Európa-szerte látott képét mutatja. A múmia, mint mitikus tárgy, az a mágnes, amely továbbra is az egész terület központi brandje lehet. Mivel maga a múmia a nem megfelelő tárolás és védelem miatt nagyon rossz állapotban van, sürgősen helyre kell állítani és fel kell készíteni, hogy a jövőben olyan látóval válhasson, amely a kísérő termékek (könyvek, képeslapok, 3D-s rejtvények, élelmiszeripari termékek, például csokoládék, borok, kolbászok stb.) segítségével vonzza a látogatókat. Mivel a kápolnát liturgikus tevékenységekre évente többnyire csak néhány alkalommal használják, a fenntartási költségek miatt ésszerű lenne itt a Muravidék szakrális

(A fényképek a szerző archívumából valók. • Fotográfia so is arhva avtorja besedila.)

Mumija Mihaela Hadika • Hadik Mihály múmiája

A Szentháromság-kápolna körüli temetőnek különleges hangulata van. • Pokopališče okoli kapele Svete Trojice ima posebno vzdušje.

művészeti múzeumának kialakítása. Ennek alapját a reformáció 500. évfordulójára 2019-ben a Lendvai Galéria-Múzeum helyiségeiben rendezett, „Erős vár a mi Istenünk...” című kiállítás adhatja. A késő középkortól napjainkig rendelkezésre álló gazdag szakrális örökség, a szentek és szent asszonyok oltárszobrai, a kolostori hímezések, a liturgikus eszközök, a képanyag és még sorolhatnánk, a kiállításig rejtve maradt a nyilvánosság előtt. Főként egyes családok és gyűjtők otthonában található, és helységeink felbecsülhetetlen értékű örökségét képezi, amely egyhamar az egyre mohóbb piacon találhatja magát, és örökre eltűnhet a köztudatból. A belépődíjak, a nyitvatartási idő, az üzemeltető/bérlő, a média promóciója stb. a helyi idegenforgalmi szereplők részéről csak minimális erőfeszítést igényel. Mivel a hívők száma folyamatosan csökken, a jövőben egyre nehezebb lesz fenntartani a vallási épületeket, különösen a periférián lévőket. A fejlett országok, különösen az Egyesült Királyság és Franciaország jó gyakorlatai már napjainkban is számos templomot arra készítettek, hogy megváltoztassák rendeltetésüket, és ma már könyvtárként, múzeumként, koncertteremként, diszkóként, étteremként és lakóhelyiségként szolgálnak.

2. Lapidárium avagy a sírkövek forma vivája

A Szentháromság-kápolna körül található az egyik legrégebbi ismert temető, olyan sírkőmaradványokkal, amelyek faragott kőből, öntött betontól és öntöttvasból készültek. Ezek a 18. századból származnak, amikor az oltár alatti kriptát megtöltötték, és a templom körül kezdték eltemetni az érdekes helybélieket. A sírkövek egy részét, különösen a könnyebbeket, amelyeket ki lehetett emelni a földből, már jóval korábban eltüntették. Az első világháború előtt állított síremlékek túlnyomó többségét elhanyagolták, némelyik szétért, és a leszármazottak csak néhányat tartanak még valamelyest karban. Különösen figyelemre méltóak a 19. század második felében és a 20. század első negyedében népszerű, művészen megtervezett, gazdag díszítésű öntöttvas korpuszok, amelyeket a jómódú polgári és paraszti rétegek megengedhettek maguknak. Jó néhány közülük még ma is megtalálható a környező falusi temetőkben, ahol magányosan állnak a modern márvány sírkövek között. Mivel az öntöttvas sírjelek öntésének mestersége már régen kihalt, ezek a sírkövek egyre nagyobb értéket képviselnek a gyűjtők, belső-

építésszek és a fémgyűjtők számára. Ugyanakkor az öntödei mesterség régi mestereinek első osztályú, hiteles művészi kiállítási tárgyaiként a temető szélén állított, üveggel védett lapidáriumban lehetne őket kiállítani. A Lendva község temetőiben lévő elhagyott sírkövek nyilvántartásba vétele, megvásárlása vagy összegyűjtése, valamint a kő- és öntöttvas sírkövek restaurálása nem jelent nagy anyagi befektetést. Azonban ezek elhelyezése, tárolása és bemutatása a domb tetején lévő védett lapidáriumban további motivációt jelenthet a hely felkeresésére.

3. A lendvai „Robin Hood” legendája

Jože Vrtar történetét néhány évvel ezelőtt dokumentumfilm és képi anyag formájában a szlovén RTV-ben is bemutatták. A Lendva-hegyen született, és rövid élete nagy részét ott töltötte. Lendva gazdag kereskedőitől és polgáraitól lopott, a lopott javakat pedig a szegényeknek adta. A helyiek körében való népszerűségét bizonyítja, hogy pazar ajándékozásának köszönhetően több mint 40 gyermek keresztapja volt. A csendőrök 1937-ben Hármasmalom közelében megölték. „Láthatatlannak” nevezték, mert mindig elmenekült a csendőrök üldözése és rajtaütései elől. Ennek egyik oka az volt, hogy sokáig a Szentháromság-kápolna temetőjének egyik monumentális sírjában rejtőzött. A sírkő a két gyermekkel a tetején és a sírhely ma is ott áll a temető szélén. A néhai helybeliek elbeszélései szerint a sír bejárata oldalt volt a díszcserjék – örökzöld puszpángok – védelmében, így ezek eltakarták azt a keskeny járatot, amelyen keresztül, amikor a csendőrök üldözték, a sírbolt menedékebe húzódott. Mivel a jötevők történetei mindig aktuálisak, és példaként szolgálhatnak a jövő nemzedékek számára, ez elég ok az emlékmű és a sírhely helyreállítására. A járat és a sírbolt belsejének helyreállításával, három-négy négyzetméteres térben mindenki átélheti az elhunytak lelkével együtt töltött elmélyülést, ami szintén egyedülálló és megismételhetetlen élmény lehet. Öt perc, öt euróért egy olyan élmény, amelyet egyetlen más turisztikai célpont sem kínál a világon. Elég háborzongatóan hangzik, de éppen ez teszi olyan csábítóvá.

4. „Boszorkányok” és a termékenységi energiapont

A különböző kultúrákban és hiedelmekben a természetben vannak bizonyos helyek, amelyeket termékenységi energiapontoknak tekintenek. Egyes emberek szerint különleges rituálékkal és imákkal növelhetik a teherbeesés esélyét. Az egyik ilyen pont a Szentháromság-kápolna oldalbejárata előtt (a harangtorony apszisán keresztül) található, amelyet a helyi „boszorkányok” és a Vitaaa egyesület 2002

körül egy hatalmas gránittömb felállításával jelölték meg. Ezen a helyen Marko Pogačnik, híres művész és földgyógyász, egy termékenységi pontot azonosított, ahol bizonyos feltételek mellett, egy párválasztási rituálé elvégzésével, minden nő teherbe esik. A faragott kozmogramma három levéllel, amelyek a szent hármasság szimbóluma is, azt a pontot jelképezi, ahol Muravidék identitásának tudata van kódolva, és minden lény teremtésében-születésében, átalakulásában és teljességében kifejeződik. A telihold a napforduló idején (június 21. vagy december 21. körül) ideális kombináció egy ilyen rituáléhoz, és ezeken a napokon a „boszorkányok” egyesülete, amely a Muravidék minden részéből érkező nőket egyesíti, minden évben rituális tevékenységet végez. Maga a történet a messzi múltba, vagyis arra az időre nyúlik vissza, amikor a Bánffy grófok a török betörések elleni védekezés céljából fából készült erődöt építettek ezen a dombon, mintegy 80 fős állandó helyőrséggel. És a katonáknak persze főtt étel és mosás formájában napi ellátásra volt szükségük, ami a helyi nők feladata volt, akiknek többsége hajadon és családi kötelezettségek nélküli volt. A vétkezés és a teherbeesés azokban az időkben, amikor még az inkvizíció volt hatalmon, ahhoz vezetett, hogy a katonák, a felelősségre vonástól és a következményektől tartva, a terhes nőket boszorkánysággal vádolták. Hogy szépségükkel és szavaikkal halálos bűnbe csábították őket. Az ilyen vádak a vádlott számára szinte biztos halált jelentettek, az utolsó dokumentált lendvai boszorkányper 1733-ból származik. A legenda a mai napig fennmaradt, nem utolsósorban azért, mert az évente kétszer megrendezett búcsúkon embertömegek gyűltek össze, az italok és ételek mellett a fiúk

Sírkő - emlékmű angyalokkal
Kamnitni nagrobnik - spomenik z angeli

és lányok között kapcsolatok szövődtek, amelyek gyakran a Szentháromság-kápolna körüli szőlőtőkék között végződtek, és amelyek következményei kilenc hónappal később ahhoz vezettek, hogy a helyre vonatkozóan fennmaradt a „szeplőtelen” fogantatás hírneve, ahol titokzatos magasabb erők még mindig „varázsolnak”. Mondani sem kell, hogy ez a Szlovéniában egyedülálló termékenységi energiapont, tekintet nélkül arra, mennyire hiteles, több mint alkalmas arra, hogy a látogatók bizonyos célcsoportjai esetében a helyet tovább népszerűsítse. Király Ferenc, a nemek közelítésének helyi szobrászmestere által készített, bronzba öntött pad elhelyezése a termékenységi energiapontot jelölő gránittömb mellett sok szerelmes pár számára jelentene kihívást. A legenda megfelelő népszerűsítésével a pad soha nem lenne patinás.

5. Villa Hermina

A Csonka-hegy tetején áll a Szentháromság-kápolna, a domb lábánál pedig egy felújított szépség, Lendva egyik legrégebbi polgári épülete található. A Kulturális Örökségvédelmi Intézet irányelvei szerint restaurált épület még mindig keresi azt a tartalmat, amely értelmet adna további létezésének. Tulajdonjogától függetlenül a fekvése, valamint a szomszédos, Zora háza néven ismert épület a Hadik-út belépési pontja, ahol állítólag a török janicsárok jatatánjainak csapásai alatt ért véget Mihály kapitány élete. Ugyanakkor minden turisztikai célpontnak szüksége van egy helyre, ahol a látogatók finomságokat fogyaszthatnak, és a Villa Hermina építészetével kiváló élményt nyújthat a helyi termelők finomságainak, italok és ételek fogyasztásához. Egyúttal antik bútorokkal és a 19. századi polgári hagyományok szerinti belső térrel a fenti történetek bemutatóhelyeként is szolgálhat. A fő hangsúly a Szentháromság-kápolna régi ajtóinak két eredeti zárjára helyezhető, ezeket 1727-ben kovácsolta az egyik helyi kovácsmester.

Obnovljena Vila Hermina
A felújított Villa Hermina

6. Az út

A Szentháromság-templomhoz vezető út a meglévő út is lehet, amely autóval vagy gyalogosan is könnyen bejárható. Lehet egy régi út is abból az időből, amikor még védelmi erődítmény állt a dombon, amely ötven méterrel a templom alatt, az utolsó téglaháznál végződik, és egykor az Alsólendva városába vezető védőkaputól az erődítmény déli részéhez vezetett. Vagy lehet egy teljesen új út is, amely a Villa Herminától a Csonka-hegy legmeredekebb részén vezet a kápolnához. A látogató számára a legnagyobb kihívást a harmadik útvonal jelenti. A célpont meghódításának élményét, vagyis azt az erőfeszítést jelképezi, amelyet egykor az erődöt védő helyi katonák és a meghódítására törekvő oszmánok is teljesítettek. A kapaszkodás során egyre nagyobb mértékben nyílik meg a látogató előtt a muravidéki síkság. A termálfürdőben, illetve szállodában megszálló turisták számára ez a legrövidebb gyalogos útvonal a célhoz, ellenkező irányban pedig egy adrenalindús kerékpártúra lehetőségét biztosítja, miközben – ha elültetjük a csemetéket, a kanyargós út mentén cseresznyét, meggyet,ogyorót, szőlőskerti barackot és más gyümölcsöket lehet kóstolgatni... és ha a domb tetejére egy egyszerű kétszemélyes felvonóval mehetnének fel az ízületi gyulladással, plusz kilókkal küzdők vagy a kulináris élvezetek miatt mozgásképtelenek, a történet teljesen kerekké válna.

Összefoglaló

A közös márkára épülő, de különböző történelmi, tematikus, élményszerű és érzelmi alapokon nyugvó hat látnivaló létrehozása jelentősen hozzájárulhat városunk építészeti és kulturális örökségének megőrzéséhez. Ennek eredményeképpen ezek a szálak egy márka alatt további láthatóságot biztosítanak, széles érdeklődési kört fednek le, növelik a megszólított célcsoportok körét, és – ami a legfontosabb – jelentősen hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a közeljövőben ne kelljen egyetlen szlovéniai múmiánkat valódi sírba eltemetnünk.

A rejtélyek, csodák, pletykák, történetek, átverések... mindig is vonzották a kíváncsi embereket. Az ilyen helyek zarándokhelyekké válnak.

Tanja Šimonka

Kabineti čudes

(Foto • fotó: Tomaž Galič)

Naši intimni kabineti čudes so lahko muzeji, knjižnice, gledališča, antikvariati, herbariji redkih rastlin, zbirke metuljev, kamnov in mineralov, predmeti in prostori, kjer življenje vsaj delno in vsaj začasno dobi pravilno vibracijo in obliko. Za likovne umetnike so to ateljeji.

Vibrantni prostori umetniškega ustvarjanja so tudi prostori meditacije in miru. Ne le za umetnike, temveč tudi za obiskovalce. Kot da se je tukaj čas ustavil, kot da smo vstopili v drugo časovno in pomenko dimenzijo. Zakladnice idej, templji kreativnosti in kontemplacije, a tudi prostori druženja in iskrivih pogovorov s prijatelji so magično privlačni.

Umetniški ateljeji združujejo intelektualno, kulturno, vizualno, ustvarjalno in estetsko dimenzijo v izvirni prostor, poln skritih detajlov in sporočil. Jedrnat vpogled bega med brezštevilnimi predmeti. Ob umetniških delih najdemo papirčke z napisi, izrezke iz časopisov, shranjene spominke, čestitke, drobni okrasni predmet, zbirateljski kos umetne obrti, skice, fotografije. Predmeti, zbrani v toku desetletij, odstirajo tudi nekoliko manj znane podrobnosti in področja zanimanja likovnih umetnikov.

Kabineti čudes (predhodniki muzejev) so od 16. stoletja naprej bile sobane v plemiških hišah,

Atelje Marike Danč Roth • Danč Roth Marika mûterme

Atelje Marike Danč Roth • Danč Roth Marika mûterme

kamor so trgovci in veleposestniki razstavili nenavadne predmete, umetniška dela, pa tudi herbarije in nagačene živali, ki so jih pripeljali s svojih potovanj po domačih in tujih deželah. Tako so tudi umetniški ateljeji polni nenavadnih, na videz naključno, a v resnici sistematično postavljenih predmetov, ki vzbujajo začudenje in burijo domišljijo. Vsako delo, vsak predmet poraja številna vprašanja in obenem daje odgovore, kot celota pa odseva avtentični umetnikov jaz.

Družinska in kasneje tudi poklicna provenienca me je s temi posvečenimi in čarobnimi prostori lepo povezala že zelo zgodaj in pogosto. Tudi pobuda za *Odpрте ateljeje na Ta veseli dan kulture* leta 2019 je nastala v želji po uvidu in doživetju širši javnosti neznanih prostorov in njihovih ustvarjalcev. Seveda je bila prisotna tudi želja spodbujanja javnega interesa za likovno umetnost in umetnost nasploh. Širši javnosti približati umetnost, ustvarjalce, njihov način dela, ki se marsikomu zdi romantičen in vznemirljiv,

morda tudi lahkoten in lagoden, je bilo moje vodilo. A umetniška zatočišča in svetišča so predvsem personifikacija vztrajnosti, preciznosti, natančnega in včasih mukotrpnega dela, mentalnega in fizičnega.

Ateljeji lendavskih likovnih umetnic in umetnikov dajejo uvid v življenjske in ustvarjalne prostore, ki govorijo sami zase. Izjemni vizualni vtis in intimno vzdušje ateljejev, kjer so dela še v nastajanju ali že končana slonijo ob stenah in na policah, na štafelah ali v grafičnih predalih, navdušijo tudi potem, ko ustvarjalca ni več med nami.

Kot izjemna primera revitalizacije izvirnih ustvarjalnih in življenjskih prostorov, Plečnikova hiša v Ljubljani ali Pelikanov atelje v Celju, se nam prav podobe lendavskih ateljejev ponujajo v razmislek in refleksijo o usodi žlahtne vrednosti teh prostorov.

*Zakladnice idej, templji
kreativnosti in kontemplacije,
a tudi prostori druženja in
iskrivih pogovorov s prijatelji
so magično privlačni.*

Atelje pokojnega Štefana Galiča
A néhai Štefan Galič műterme

Atelje Ferenc Kírálya • Kírály Ferenc műterme

Tanja Šimonka

Csodakamrák

Bensőséges csodakamra lehet számunkra egy múzeum, mozi, színház, antikvárium, ritka növények herbárium, lepke-, kő- és ásványgyűjtemény, egy tárgy vagy egy tér, ahol az élet, legalább részben és legalább átmenetileg, megfelelő vibrálást és formát vesz fel. A képzőművészek számára ezt a közeget a műtermek jelentik.

A művészi alkotás vibráló terei egyben a meditáció és a nyugalom terei is. Nemcsak a művészek,

hanem a látogatók számára is. Mintha műtermekben megállna az idő, mintha egy másik idő- és jelentésmenzióba lépnénk. Az ötletek kincstárába, a kreativitás és a kontempláció szentélyébe, a társasági élet és a baráti beszélgetések sziporkázó termébe, amely mágikus erővel vonz minket.

A műtermek egy autentikus, rejtett részletekkel és üzenetekkel teli térben ötvözik a szellemi, kulturális, vizuális, kreatív és esztétikai dimenziókat. Tekintünk itt számtalan tárgy között cikázik. A műalkotások mellett apró, szöveges papírfecniket, újságkivágásokat, félretett emléktárgyakat, üdvözlőkártyát, kis dísz tárgyat, gyűjteményes kézimunkát, vázlatokat, fényképeket találunk. Az évtizedek alatt összegyűjtött tárgyak valamelyest a művészek érdeklődési területeinek kevésbé ismert részleteit is elénk tárják.

A 16. századtól kezdve a nemes házakban csodakamrákat (a múzeumok elődeit) alakítottak ki, ahol a kereskedők és nagybirtokosok olyan szokatlan tárgyakat, műalkotásokat, valamint herbáriumokat és kitömött állatokat állítottak ki, amelyeket a hazai és külföldi utazásaikról hoztak magukkal. A művészek műtermei is tele vannak szokatlan, látszólag véletlenszerűen, de valójában szisztematikusan elrendezett tárgyakkal, amelyekre rácsodálkozunk, és amelyek megmozgatják a képzeletünket. Minden egyes mű, minden egyes tárgy sok kérdést vet fel, ugyanakkor válaszokat is ad, és összességében a művész autentikus énjét tükrözi.

Családi és későbbi szakmai háttérrel korán és gyakran összekötött ezekkel a szakrális és varázslatos szépségű terekkel. A 2019-es Ta veseli dan kulture napján megrendezésre kerülő Nyitott Műtermek kezdeményezés is abból a vágyból született, hogy a nagyközönség számára ismeretlen tereket és alkotókat láthassuk és megismerhessük, másrészt pedig, hogy a képzőművészet és általában a művészet iránti közérdeklődést elősegítsük. Megismertetni a nagyközönséget a művészettel, a művészekkel, a munkamódszerükkel, amelyet sokan romantikusnak és izgalmasnak, talán még könnyűnek és lazának is találnak. A művészek menedékhelyeiben és szentélyeiben azonban mindenekelőtt a kitartás, a precizitás, az aprólékos és néha fáradságos szellemi és fizikai munka folyik.

Suzanne Király Moss műterme
Atelje Suzanne Király Moss

KÖRNYEZET, LÉT, STÍLUS

(Foto - fotó: Tomaž Galij)

A lendvai képzőművészek műtermei az önmagukért beszélő élet- és alkotóterekbe nyújtanak betekintést. A műtermek rendkívüli vizuális megjelenése és bensőséges atmoszférája, ahol a készülő vagy már befejezett művek a falaknak támasztva, polcokon, festőállványokon vagy grafikai fiókokban pihennek, még akkor is lenyűgöző, amikor az alkotó már nincs közöttünk.

Az eredeti alkotó- és életterek újjáélesztésének kivételes példája Plečnik ljubljanoi háza vagy Pelikan celjei műterme, amelyek a lendvai műtermeket illetően is felvetik a lehetőséget, hogy elgondolkodjunk az értékes terek sorsáról.

A műtermek egy autentikus, rejtett részletekkel és üzenetekkel teli térben ötvözik a szellemi, kulturális, vizuális, kreatív és esztétikai dimenziókat.

Sabina Šinko műterme
Atelje Sabine Šinko

Kamnosek – med obrtjo in umetnostjo

Od leta 1960

»Prispeli smo! Vsi izstopite!« se je glasilo očetov ukaz pred znamenitim pokopališčem Cimitero monumentale di Staglieno v Genovi, v Italiji. Odkar pomnim, so bile stalnice naših družinskih izletov najsibo na Madžarsko, v Avstrijo, Italijo, Švico, Francijo ali Nemčijo obiski najpomembnejših pokopališč v regiji. Nikoli ni bilo vprašanje, ali si družina tega želi ali ne, to je bil del dopusta.

Nihče od nas pa ni obžaloval obiska navja v Genovi. Ta kompleks ni pokopališče, je razodetje. Zadnje počivališče se razprostira kot vila s čudovitim parkom, ki kar vabi k postanku. To je bil morda edini objekt, ki smo ga bili veseli tudi otroci. Naš oče je kot kamnosek dobesedno mislil, da je v raj, obkrožen s prekrasnimi nagrobnimi spomeniki, kriptami, kapelicami, skulpturami, stebrišči, arkadami, kolonadami, ki so vsaka zase prava umetnina, pogosto izdelana izpod rok največjih arhitektov in kiparjev svojega časa. Med vsemi umetniškimi deli je največjega občudovanja vreden tamkajšnji Panteon, v katerem so pokopane znane osebnosti.

Moji prijatelji so me mnogokrat spraševali, kako je mogoče brez strahu živeti na pokopališču, saj je bilo naše dvorišče polno nagrobnikov: napol dokončanih ali že sestavljenih in pripravljenih za prevoz na določena pokopališča. Zame to ni bilo vprašanje, drugega nisem poznala, zame so to bili predmeti, polizdeki, ki so se pred mojimi očmi na dvorišču za našo hišo – v očetovi delavnici – preobražali v prave umetnine. Navdih zanje so bile prav dopustniške fo-

Atenska akropola s Partenonom v Grčiji. Az athéni Akropolisz a Parthenonnal Görögországban.

Stonehenge, prazgodovinski megaliti v Angliji. Stonehenge, őskori kőtömbök Angliában.

tografije in skice, ki so nato postale zamisli in uresničene ideje, dopolnjene s papirja prepisanimi črkami, saj takrat še ni bilo Worda in različnih pisav kot danes. Z dopustov smo torej prinašali najnovejše trende, da bi strankam olajšali izbiro nagrobnega spomenika.

Nemški izraz za pokopališče *Friedhof* izhaja iz visokonemške besede *frithof*, kar pomeni ograjen prostor okoli cerkve. Danes je izraz povezan s spokojnostjo in mirom mrtvih. Ker je cerkveni trg kmalu postal pretesen, so pokopališča zaradi praktičnih razlogov ali razhajanja nalezljivih bolezni, kot je npr. kuga pogosto preselili izven naselij. Tak primer je pokopališče Mirogoj v Zagrebu, ki je bilo zaradi pomanjkanja prostora v mestu v 19. stoletju zasnovano izven mesta. Kljub temu je z Mirogoja lep pogled na samo mesto, prav tako se iz Zagreba vidijo znamenite arkade pokopališča.

Čemu so v preteklosti gradili in postavljali nagrobnike, grobne gomile, megalite, piramide, pagode, odprta grobišča in tem podobne nekropole? Kaj je bil razlog za gradnjo teh spomenikov, ki so jih z ljubečo predanostjo spreminjali v umetniška dela? To je bilo zame od mladih nog samoumevno in še danes se ukvarjam s to tematiko. Kasneje sem se na svojih potovanjih po domala vseh celinah instinktivno odpravljala na pokopališča in fotografirala nagrobne spomenike, da bi raziskala stile in trende le-teh ter skrivnosti, ki jih hranijo skulpture. Ta strast izvira iz družine, saj je za moje starše zbiranje idej na

(Fotografije so iz arhiva avtorice besedila • A fényképek a szerző archívumból valók)

Egiptčanske piramide v Gizi, v bližini glavnega mesta Kairo. Az egyptomi piramisok Gizában, a főváros, Kairó közelében.

pokopališčih predstavljalo vir preživetja. Predvsem oče, ki mu je 2. svetovna vojna preprečila zaključek študija na zagrebški akademiji za likovno umetnost, je vse življenje sanjal o svetli kiparski karieri. Morda je prav zaradi tega svoje izdelke zelo pogosto tretiral kot umetnost, zlasti ploske reliefe. V vklesane napise z umetniškimi črkami in v izklesane podobe in prizore iz Svetega pisma je vdahnil svojo dušo in svoje srce.

Kultura pokopov skozi čas

Splošno znano je, da so že najstarejše kulture gradile grobnice ali templje v najširšem pomenu besede. Razlogov za to je bilo veliko. Poglavitni namen teh spomenikov se do danes ni veliko spremenil: živi naj ne pozabijo svojih pokojnih. Kako star je koncept grobov, ni mogoče z gotovostjo opredeliti. Najdbe starih grobišč in spomenikov, ki so jih sicer veter, sonce in ostali vremenski dejavniki precej načeli, kažejo, da so ljudje po vsem svetu poskušali zadnja počivališča svojih bližnjih ovekovečiti v najodpornjšem materialu, kakršen je kamen.

Vse to nosi neke vrste sporočilo za prihodnje rodove, saj je znano, da so grobovi in kraji čaščenja prednikov hkrati tudi središča čaščenja bogov in najstarejši dokazi človeške civilizacije.

Že od kamene dobe so ljudje svoje umrle pokopavali v povezavi z različnimi predstavami o onostranstvu in z različnimi kulturnimi obredi. V dobi preseljevanja so nomadi poskušali svoje umrle pokopati na posebej izbrane, določene kraje, ki so bili stalni, še preden so se ljudje ustalili in gradili naselja. Potem ko so se naši predniki trajno naselili, so del naselij predstavljala grobišča, kot so neolitski spomeniki in megalitske grobnice.

Dandanes so izredno dragocene najdbe starih, razvitih kultur, pri katerih je bil izrazit kult mrtvih. Te kulture predstavljajo zibelko človeštva, v njihovih jamah, piramidah, skalnih grobovih, megalitih na Kitajskem, v Egiptu, Mehiki, Peruju, ZDA, Angliji, Grčiji so se ohranila starodavna sporočila, priče tistega časa. Pred samim mestom pokopa je bil pogosto večji prostor, ki naj bi predstavljal današnje svetišče s templjem, kjer so izvajali kult mrtvih in njihovo čaščenje.

V starem Rimu so glede na socialni in finančni status posameznika postavljali stele ali mavzoleje

Splošno znano je, da so že najstarejše kulture gradile grobnice ali templje v najširšem pomenu besede. Razlogov za to je bilo veliko. Poglavitni namen teh spomenikov se do danes ni veliko spremenil: živi naj ne pozabijo svojih pokojnih.

ob glavnih cestah ali pa so izkopali katakombe, ki so služile kot obsežne podzemne nekropole, v katerih so zemeljske ostanke pokojnih zazidali v niše. Čim bolj oddaljen je bil nagrobnik od središča mesta, tem cenejši je bil. Razmeroma dobro ohranjene primerke katakomb in nagrobnikov najdemo na primer v Pompejih ali ob Apijevi cesti (Via Appia) blizu Rima.

Spomin na pokojne in njihova identifikacija je imela že v tistem času pomembno vlogo – nagrobnik je služil temu, da bo prihodnjim generacijam razkril, komu v spomin je bil postavljen, kdo počiva pod njim. O tem priča napis na Batimodovem nagrobniku iz Ksantena iz leta 400 n. š., na katerem je napis v latinici »Batimoda, ki je živel petdeset let in odšel od tod, sprejemajo tukaj v miru.« Nagrobnik se nahaja v bližini nemškega mesta Köln, kjer so ga našli med rimskimi izkopaninami.

Machu Picchu, dobro ohranjene inkovske razvaline v Peruju, v Južni Ameriki. Machu Picchu, az egykori inka város romjai Peruban, Dél Amerikában.

Olmeška orjaška glava v Mehiki.
Olmék óriásfej Mexikóban.

Ni nam treba tako daleč, da bi se prepričali o sporočilih, ki jih ohranjajo nagrobniki. V naši bližini, v Dolgi vasi na primer so med izkopavanji pod rimskimi kamni našli nagrobnik iz prve polovice 2. stoletja. Iz napisa je razbrati, da je bil nagrobnik naročen in izdelan še za časa življenja družine. Razvozlano je bilo, da se napis na nagrobniku lahko poveže z družino Vibenusa, in sicer sta omenjena njegova žena Marc Crispina in 8-letni sin Marco Vibiano.

Od srednjega veka poteka obred pokopa pokojnih po Evropi in v koloniziranih deželah pod vplivom

krščanstva. Krščansko čaščenje mrtvih in mrtvaški obred sta razširjena še danes, ob njih pa glede na regijo potekajo še židovski, muslimanski, hindujski, budistični in drugi običaji.

Vera pokojnika določa, na katerem pokopališču bo njegovo zadnje počivališče, prav tako je od vere pokojnika odvisen obred pokopa. Vsaka doba ima svoj slog spomenikov. Največkrat se obdobje, v katerem je nastal nagrobnik, ugotovi po datumu smrti, ki se skoraj zmeraj nahaja na nagrobnikih. Status in premoženjsko stanje pokojnika neredko določa kakovost, velikost in material izbranega nagrobnega spomenika. Vedeti je treba, da so ti izdatki za družine zmeraj bili velikega pomena.

Kamnoseška in betonska delavnica Štefana Vörösa

Oče je delavnico odprl v poznih petdesetih letih prejšnjega stoletja. Sprva je izdeloval nagrobnike z zelo osnovnim orodjem in materiali skoraj brez dodatne pomoči, saj povojna leta kaj več niso omogočala. Sprejemal je tudi naročila za dela z betonom: vlivanje betona, izdelava oken in okenskih polic, cevi za kanalizacijo in vodnjake. Za prodajo sta bila zadolžena oba, mama in oče, odvisno od tega, kateri je imel čas.

Kot rečeno, so prvi nagrobniki v delavnici nastajali z mukotrpnim delom z malo ali brez mehanske podpore, a z vestnostjo in prizadevnostjo. Material, iz katerega so bili izdelani, je bil beton (teraco), s primestnimi črnimi in belimi kamenčki, ki jih je nabavil pri zagrebških ali avstrijskih, zlasti graških kamnosekih.

Danes si težko predstavljamo trud, vložen v oblikovanje nagrobnika iz te betonske mase, ki so jo vliвали v na debelo naoljene lesene modele, da so končni izdelek, potem ko se je material vezal, nepoškodovan vzeli iz modela. Po sušenju je sledilo brušenje, poliranje in impregnacija. Sprva je to delo potekalo ročno, zato je bila ta faza dolgotrajna, prašna in fizično zahtevna. Šele kasneje so delo olajšali brusilni in polirni stroji. Nagrobnik pa še zdaleč ni bil dokončan. Sledila so fina, umetniška dela. Naslednji korak je bila namestitve napisne plošče z zelenim besedilom, ki je bila običajno izdelana iz belega ali temnega marmorja. Po željah naročnika so poleg imena, datumov rojstva in smrti pokojnika vgravirali križ, cvetlico ali svetopisemske prizore in verze. Relievi so nastajali s potrpežljivostjo in strokovnostjo, ki jo zahteva fino ročno delo. Na napisno ploščo so v posebej izdelan okvir iz porcelana nameščali tudi portrete pokojnih. Naslednji korak je bil sestavljanje vseh teh elementov v skladno celoto, da nagrobnik ne bo prenatrpan in ne prazen.

Sledilo je sestavljanje nagrobnika pred delavnico, ker je vsak delček moral biti nameščen na točno določeno mesto. Dokler naročilo ni bilo popolno, ni zapustilo našega dvorišča. Tako je postalo naše dvorišče podobno pokopališču, ki so ga »krasili« nagrobni spomeniki. Po zaključnih delih se je nagrobnik

Kukulcanov tempelj, znan tudi kot El Castillo v Méstu Chichen Itza, v zvezni državi Jukatan v Mehiki.
Kukulcán szentélye azaz El Castillo Chichen Itza városban, Mexikóban, Yucatán szövetségi államban.

Kamnoseška delavnica Štefana Vörösa (na sliki desno) v Lendavi okoli leta 1960. Štefan Vörös (a képen jobbról) lendvai kőfaragó műhelye az 1960-as évek elején.

razstavil, posamezni deli so se označili in pripravili za prevoz na bližnje ali bolj oddaljeno pokopališče.

Šestdeseta leta prejšnjega stoletja so prinesla veliko sprememb. Število naročil za nagrobnike se je s časom večalo, v prvi vrsti pa so postali dostopni novi stroji, novo orodje, priskrbeti se je dalo kvalitetnejše materiale. V tem desetletju je prišlo do menjave stila pokopališč ter spomenikov, predvsem zaradi dostopnosti vedno večjega števila dražjih materialov, ki jih je bilo mogoče lažje priskrbeti, po meri rezati in s stroji obdelati. Na račun tega se je prihranilo na času, ki ga je več ostalo za fina, ročna dela in posebne želje naročnikov, ki so bili čedalje bolj situirani, več so zaslužili, zato so betonske nagrobne plošče začeli izpodrivati marmorni ali granitni spomeniki, izdelani v celoti, od temeljev do vaze, iz teh materialov. Napise in druge gravure so tako lahko klesali neposredno na nagrobnik in ne zgolj pritrjevali na ploščo. Ta prelom v slogu ali trendu je očiten zlasti pri datumih smrti. Nekatera pokopališča so tudi prepoznavno razdeljena, kolikor je le mogoče, po posameznih slogih, kar je zelo dobro vidno na primer na pokopališču v Umagu v Istri.

„Transit je naložen. Gremo!“

Od leta 1968, ko sem dobila voziško dovoljenje, sem bila leto za letom od avgusta do 1. novembra odgovorna za prevoz dokončanih in za postavitve pripravljenih nagrobnikov na določena pokopališča

v regiji. »Ford Transit« je bil mali tovornjak, ki je v voznikovi kabini imel prostor ob vozniku še za dve osebi, kar je pomenilo, da so material in ostale osebe bili v nakladalnem prostoru. Razvažali smo na pokopališča v naši regiji: v Dolgo vas, Genterovce, Turnišče, Dobrovnik, Lendavo, Gaberje, Polano, Bistrice, Čentibo, Dolino in Pince, na Benico, Goričko in tudi na Hrvaško, takrat še brez mejnih zapor od Murskega Središča do Martina na Muri, Vučkovca in še naprej. Sodelavci so enega za drugim odlagali označene in oštevilčene elemente z vozila, dokler tovornjak ni bil prazen. To delo je prav tako zahtevalo odgovornost in pozornost.

Naša delavnica je dobivala naročila za izdelavo nagrobnikov družin, ki so se pokopavale na pokopališču Mirogoj v Zagrebu. To je bila za očeta in njegove sodelavce velika čast, saj so njegova dela postavljena ob bok stvaritvam vrhunskih kiparjev, kot je Ivan Meštrović, ki je bil očetov veliki vzornik.

Potem ko smo raztovorili vse elemente, smo se vrnili nazaj v delavnico po naslednji tovor. Ko je sestavljanje posameznih nagrobnikov na pokopališčih trajalo več dni, je bilo razvažanja manj. V času, ko je bilo manj prevozov, je bila moja naloga, kot naloga vseh 18-letnikov, učenje. Za nagrado so mi občasno dovolili, da sem se v šolo v Čakovec odpeljala z avtomobilom in vanj stlačila čim več sošolcev in prijateljev, saj je bilo to posebno doživetje, zlasti ker niti večina naših profesorjev še ni imela lastnega avtomobila.

A kőfaragó – ipar és művészet között

1960-ban kezdődött

„Megérkeztünk, mindenki szálljon ki az autóból!” - hangzottak el édesapánk szavai az 50-es évek végén a híres genovai Cimitero monumentale di Staglieno temető bejárata előtt. Amióta csak emlékszem, a családi utazásokat – akár hazaiak, akár magyarországiak, ausztriaiak, svájciak, olasz-, francia- vagy németországiak voltak, mindig a régiók legjelentősebb temetőinek megtekintése kísérte. Nem nagyon kérdeztek bennünket a szüleink, akarunk-e temetőlátványosságokat nézni vagy sem, ezek mindig egy-egy utazás vagy nyaralás részét képezték.

És ezeket a látogatásokat a végén senki nem bánta meg. A temetőparkok ősfákkal, rendezett sétányokkal, utakkal, szabadtéri múzeumként tárultak szemünk elé. Rájöttünk, hogy ez a temető nem valami komplexum, ez a temető egy valódi kinyilatkoztatás!

Édesapánk, kőfaragó mesterként, ekkor úgy érezte magát mintha a Paradicsomban lenne, síremlékekkel, kriptákkal, szobrokkal, oszlopokkal, árkádokkal, kápolnákkal körülvéve, amelyeket a különböző korok ismert építészei, szobrászai és architektusai alkottak. Amint például az ottani Pantheon, amelyben sok híres és nevezetes személyt helyeztek örök nyugalomra.

Később, utazásainkról hazatérve, számos fényképpel, kézzel készített vázlattal, egyszerű papírra vetett betűmásokkal és ötletekkel gazdagítottuk a kőfaragó műhely adattárát, hiszen akkor még számunkra nem létezett internet vagy adatkereső. Ezek a gyűjtemények megkönnyítették a megrendelők döntéseit, hogy elhunyt szeretteiknek méltó emléket állítsanak. Édesapánk igyekezett az időnek, kornak és „divatnak” megfelelő ajánlattal segíteni az

elhatározást egy sír megtervezéséről, kivitelezéséről és felállításáról.

Gyermekkori barátaink sokszor kérdezgettek bennünket gyerekeket, milyen érzés egy „temetőben” lakni? Ugyanis édesapánk műhelye kezdettől fogva a szülői ház hátsó udvarában működött. Nem csoda, hogy egész udvarunk mindig tele volt kész sírkövekkel, vagy éppen még csak félkészben megmunkált részekkel, vagy esetleg már próbára összeszerelt sírokkal, amelyek elszállításra és végleges felállításra vártak valahol, valamelyik temetőben.

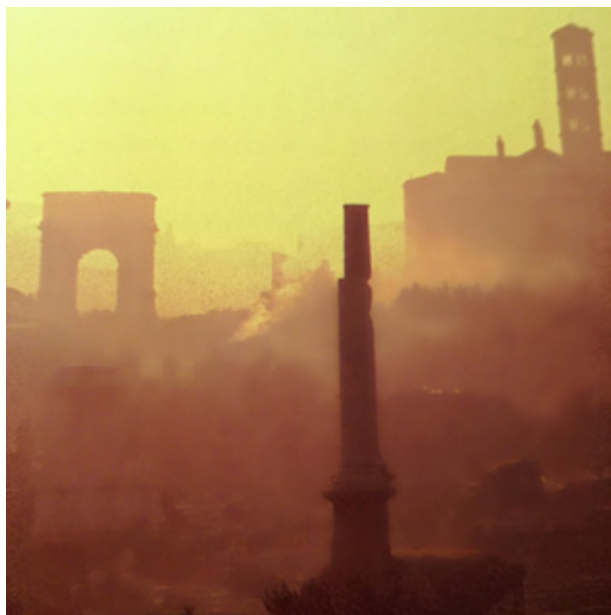
Számomra ezek a kérdések szóra sem voltak érdemesek, hiszen kis koromtól kezdve nem ismertem mást, mint ezeket a tárgyakat, amelyek mire elkészültek, a szemem előtt, gyakran igazi műalkotásokká változtak.

Köztudott, hogy a legkülönbözőbb kultúrákban őseink már évezredek óta építettek sírokat, kegyhelyeket. Ennek számos oka volt, de jó feladatnak az tekintették, hogy az élők örökre emlékezzenek elhunyt szeretteikre.

A Friedhof szó az ónémet frithof kifejezésből ered, amely a helyi templom körül elkerített területre vonatkozik. Ma ezt a kifejezést a halottak nyugalomával és békéjével társítják. Mivel a templom körüli rész szinte mindenhol lassan szűk lett, a temetőket gyakorlati okokból vagy különböző, pl. pestis, tífusz és más járványok miatt, a településeken kívül helyezték el. Így jött létre a híres zágrábi MIROGOJ temető is, amit már a 19. században a helyhiány miatt úgy terveztek meg a városon kívül, hogy a temetőből jól lehessen a városra látni, a városból pedig szépen felismerhetők legyenek a temető híres árkádjai.

Miért léteznek sírhalmok, sírkövek, piramisok, pagodák, nyitott sírhelyek és ehhez hasonló temetkezési helyek? Mi volt az oka, hogy ezeket az alkotásokat gyakran művészi módon, nagy szeretettel és teljes odaadással emelték?

Ez a magától értetődő tény már kiskorom óta foglalkoztatott. Éppen ezért nem volt ritka eset, hogy későbbi utazásaim során szinte minden világrészen igyekeztem feltárni a temetők titkait fényképes dokumentációk készítésével. Ez a téma természetesen szüleim számára is elengedhetetlen volt, hiszen ez biztosította a megélhetésünket.

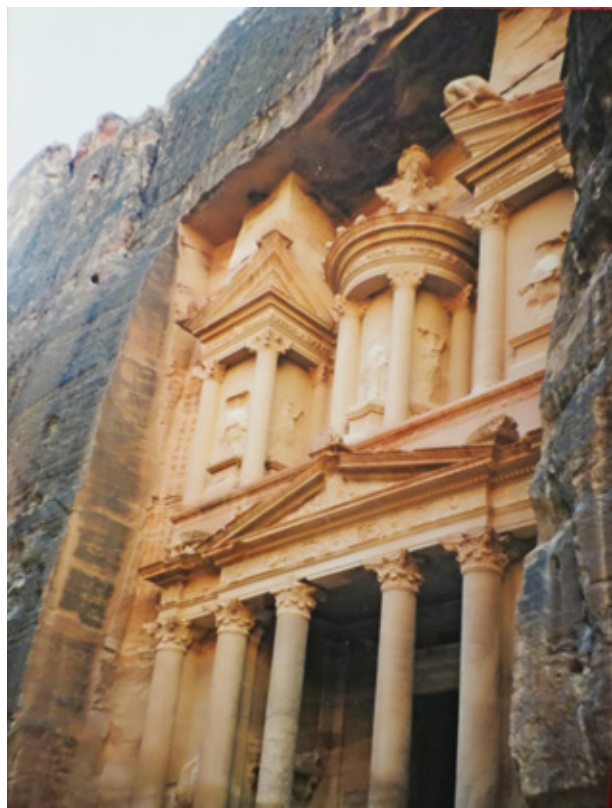
Mindenekelőtt azonban édesapámnak volt fontos, aki ragyogó szobrászkarrierről álmodozott, és akinek tanulmányait a zágrábi művészeti főiskolán sajnos a második világháború kitörése megakadályozta. Éppen ezért nem ritkán, munkáit, főként az általa készített kőbe vésett domborműveket, bibliai jeleneteket, (az ún. lapos domborműveket), művészi betűket művészi alkotásoknak tekintette, amelyekbe szívét-lelkét beleadta.

A temetkezési kultúra az idők folyamán

Köztudott, hogy a legkülönbözőbb kultúrákban őseink már évezredekkel ezelőtt is építettek sírokat, kegyhelyeket. Ennek számos oka volt, de ezek kialakításának fő célja az volt, hogy az élők örökre emlékezzenek elhunyt szeretteikre. Hogy mikor jelent meg a sír, mint olyan fogalma, azt nehéz pontosan megállapítani.

A szél, a nap, az időjárás változása által megkopott és elkopott régi sírhelyek nyomai azonban azt mutatják, hogy a sírokat megpróbálták különböző alakú, színű és minőségű kővel tartósítani az utókor számára. Ezek egyben valamilyen formában emlékeket is jelentettek az utóknak. Hogy a sírokat, „istentiszteleti” helyeknek tekinthetjük, ez a civilizáció legrégebb bizonyítéka. Az emberek halottjaikat kezdettől fogva a túlélésről, és az ősimádatról alkotott különféle elképzelések alapján temették el.

Már a nomád emberek is megpróbálták halottjaikat egy külön erre a célra kijelölt helyre temetni. Ezek a temetők már akkor állandóak voltak, még mielőtt az első települések létrejöttek volna.

Petra, prvotno znana kot Raqmu, je zgodovinsko in arheološko najdišče na jugu Jordanije. Petra, eredeti nevén Raqmu, egy történelmi és régészeti helyszín Dél-Jordániában.

Kukulcanov tempelj, znan tudi kot El Castillo v mestu Chichen Itza, v zvezni državi Jukatan v Mehiki. Kukulkán szentélye azaz El Castillo Chichen Itza városban, Mexikóban, Yucatán szövetségi államban.

Miután őseink véglegesen letelepedtek, illetve letelepedhettek, a temetők is részei voltak a településeknek.

A régi, fejlett kultúrák bölcsői, Kína, Egyiptom, a Görög Birodalom, a maják Mexikóban, az inkák Peruban, az indiánok a mai Egyesült Államokban, kifejlett halottkultusszal rendelkeztek, hatalmas megalitokat állítottak, és piramisokba, barlangokba, sziklásírokba temetkeztek. Ezek a sírhelyek a mai napig csodálatos alkotások és a régi idők felülmúlhatatlan tanúi. Gyakran megfigyelhető a sírhelyek előtt elterülő nagy térség, ami nem más, mint a mai „templomtér”, ahol a halottak tiszteletére kultikus szertartásokat tartottak.

Az ókori Rómában az elhunytak, társadalmi és anyagi helyzetétől függően, ismert főutak mentén sztéléket vagy mauzóleumokat emeltek vagy kiterjedt földalatti nekropoliszként katakombákat ástak, amelynek kamráiba falazták be a földi maradványokat.

Ilyen építményeket csodálhatunk meg a Róma melletti Via Appián, vagy a nagyon jól megőrzött Pompei város temetőjében. A sírok helye és minősége visszatükrözte a halott és hozzátartozóinak anyagi helyzetét. Minél távolabb volt egy emlékmű a várostól, annál olcsóbb volt az építmény.

A halottakról való megemlékezés a régi időkben is nagy szerepet játszott. A sírkő már akkor is arra szolgált, hogy felvilágosítsa majd az utókort, hogy kinek az emlékére állítottak azt. Ezt mutatja a xanteni Baltimodus sírkő is. (a németországi Köln városa közelében lévő római ásatások színhelye). A sírkövön latin betűs felirat olvasható: „Itt békében fogadják Baltimodust, aki ötven évig élt és innen távozott.”

Nem kell azonban olyan messzire mennünk, hogy hasonló esetről számoljunk be.

Vidékünkön, a Lendva melletti Hosszúfaluban az ásatások alatt feltárt római kőek alatt, egy, a

2. század első feléből származó sírkő került napvilágra. A felirat szerint a sírkő a család életében épült. Sikerült kideríteni, hogy a sírkövet VIBENUS családjának, feleségének Marc Crispinának és 8 éves kislányának, Marco Vibianonak állították.

A középkor óta Európa-szerte, és a gyarmatosítás óta a világ nagy részén is a kereszténység hatott a temetkezésre. A halottak így elterjedt tisztelete nagyrészt ma is érvényesül. Többek közt a zsidó

hagyományok mellett az iszlám (mohamedán) hindu, buddhista dominanciájú régiók is a maguk módján ápolják a halottak kultuszát.

A temető és a temetkezés típusát elsősorban az elhunyt vallása határozza meg. Minden kornak megvan a maga stílusa. Elsősorban az elhunyt elhalálozási dátumáról, amely mindig a sírkövön van megörökítve, felismerhető a korszak, amelyből a sírkő származik.

Az elhunyt státusza és anyagi helyzete azonban ismét meghatározza a választott síremlékek minőségét, méretét és anyagát. Meg kell jegyezni, hogy ezeknek nagy jelentőségük volt és van a családok számára.

Štefan Vörös kőfaragó és betontárgyakat készítő műhelye

Édesapám a műhelyét az 1950-es évek végén nyitotta meg. Kezdetben kicsiben, igen egyszerű eszközökkel, a háború utáni években szűkösen rendelkezésre álló anyagokból, jóformán alkalmazotti segítség nélkül készítette el az első sírköveket. Emellett betonmunkákat is vállalt, betongerendák öntését, ablakok, valamint ablakpárkányok készítését, de a műhely ajánlati listáján csatorna és kútcsövek készítése is szerepelt. Az eladást édesanyám vagy édesapám végezte, attól függően, kinek volt pillanatnyilag erre ideje.

Štefan Vörös kőfaragó műhelyében Lendván legalább 5 állandó, a november 1-je előtti hónapokban pedig még legalább ennyi külsős alkalmazott dolgozott. • Štefan Vörös je v lendavski kamnoseški delavnici imel stalno zaposlenih najmanj 5 delavcev, v mesecih pred 1. novembrom pa še najmanj toliko honorarnih.

Kezdetben az első sírkövek szinte minden technikai segítség nélkül, rögtönzött segédeszközökkel, de gondos munkával készültek el. Az alapanyag fekete, kavicsos beton (terrazzo) volt, a kavicsot zágrábi, vagy ausztriai, főként grazi kőfaragóktól igen drágán lehetett csak beszerezni.

A betonmasszát fából készített, bőségesen megolajozott keretekbe (módlákba) öntötték, hogy kötés után, sértetlenül kivehessék a formából. Amikor a beton megkötött és kiszáradt, jött a csiszolás és a fényezés. Ezt eleinte mind kézzel kellett elvégezni, így ez egy hosszadalmas, poros, kemény munka volt.

Ezzel még a sírkő korántsem volt kész! Most jöttek a finom, művészi munkálatok. Az úgynevezett megvésett „írólap” beillesztése, ami ízlésnek és megrendelésnek megfelelően, többé-kevésbé fehér, vagy sötét színű márványlap volt. Előzetesen megállapodtak abban, legyen-e arckép porcelán keretben, milyen szöveg kerüljön az írólapra, a betűk mérete, típusa is döntő volt, hogy a lapegyensúly megmaradjon: ne legyen se üres, se túlsúlyolt, ne kerüljön rá olyasmi, amely zavarná a sír szépségét.

Gyakran jöttek megrendelések bibliai jelenetek, kereszt, vagy virág bevésésére, valódi domborművek kialakítására. Ezek mind finom kézi munkával nagy szakértelemmel és türelemmel készültek.

Miután mindez megvolt, jött a kész sír összeállítása a műhely előtt. Mert minden darabnak, résznek pontosan kellett illeszkednie. Addig egy megrendelés sem hagyta el udvarunkat, amíg minden nem volt tökéletes. Így lett az udvarunk olyan, mint egy temető. A kész munkát ezután ismét szétszedték, csoportosították és előkészítették egy közeli vagy távoli temetőbe való szállításra.

Az 1960-as évek nagy változásokat hoztak. A sírkövek megrendelése idővel gyarapodott. Elsősorban új gépek, szerszámok jelentek meg, jobb minőségű anyagok beszerzése és felhasználása volt lehetséges. Így többek között a kemény gránitot is gyakrabban munkálták meg.

Ebben az évtizedben a temetői „stílus” is változóban volt. Könnyebben lehetett sokrétű, értékes köveket zágrábi és grazi nagykereskedőknél megrendelni, méretre vágatni. Ezzel időt lehetett megtakarítani és ezt az időt a finom kivitelezésre és a megrendelők kívánságainak teljesítésére lehetett fordítani.

A megrendelők is jobb anyagi helyzetbe kerültek, többet kerestek és a beton sírlapok helyett egyre gyakoribb lett a komplett márványból vagy gránitból készült síremlékek felállítása az alaptól a virágtartóig.

Az elhalálozási éveket tanulmányozva megállapítható a temetők stílus- és irányváltozása. Nagyon jó példa erre az Isztriában lévő umagi helyi temető, ahol a stílusoknak megfelelően a temető be van osztva és az évszámok ennek az igazi tanúi.

„A Transit meg van rakva! Gyerünk, indulás!”

Miután 1968-ban megszereztem az autóvezetői engedélyemet, ettől fogva minden év júliusától/ augusztusától november 1-ig én voltam felelős az elkészített sírköveknek a különböző temetőkbe történő elszállításáért. A Ford Transitban sok hely volt, de az alkalmazottak már csak a rakodótérben ülhettek, mivel a vezetőfülkében rajtam kívül csak két személy számára volt hely. Így indultunk a környékbeli temetőkbe; Hosszúfalutól Göntérházán, Turniščén keresztül egész Dobronakig, Alsólakostól Gyertyánoson keresztül Velika Polanáig, Bisticáig, Csentén keresztül, Völgyfaluig és Pincéig, egészen a Goričkóig. Horvátországba is szállítottunk, akkor még nem volt határ: Muraszterdahely, Martin na Muri, Vučkovec, amíg az üres kamionnal haza nem értünk. Persze, a lerakódás is rendkívül felelősségteljes volt.

A megrendelők között voltak zágrábi családok is, akik a MIROGOJ-on temetkeztek. Ez mindig különös elismerés volt édesapámnak, a mesternek, és a munkatársainak is, hogy olyan helyre kerültek művei, ahol többek közt Ivan Mestrovic szobrai is állnak (aki szobrászként apám nagy példaképe volt).

Visszaérve a műhelybe vártuk a következő rakodást. Egyes sírkövek összeállítása a temetőkben néha napokig tartott, ezért ilyen esetekben kevesebbet kellett „szállítanunk”.

Mint minden 18 évesnek, az én feladatom is elsősorban a tanulás volt. Jutalomként időnként vonat helyett az autónkkal mehettem a csáktornyai gimnáziumba. Persze útközben összeszedtem a megengedett számot meghaladó barátokat is, mivel, ha csak lehetett, mindenkinek valahogy helyet szorítottunk. Nagy élmény volt mindannyiunknak, hiszen sok tanárunknak nem volt ilyen csodálatos járműve!

A lendvai kőfaragó műhelyben beton ablakkereteket, ablakpárkányokat, valamint szennyvíz- és kútsöveket is gyártottak. • V kamnoseški delavnici v Lendavi so izdelovali tudi betonska okna, okenske police, cevi za kanalizacijo in vodnjake.

Prostori spokoja, spominov in lepote

Pietetni prostori starih pokopališč imajo tudi zgodovinsko, kulturno in umetniško vrednost. So kot odprte knjige, ki pripovedujejo zgodbe o preteklih generacijah, lokalni zgodovini in družbenih spremembah ter predstavljajo pomemben del naše kulturne dediščine. Vsako je unikatno in nosi s sabo poseben čar preteklosti in hkrati ponuja estetski užitek ter duhovno tolažbo.

Pokopališča se razlikujejo po zasnovi prostorske razporeditve, po umestitvi v krajino, s katero se lahko zlivajo, ali pa jih od proste krajine loči ograja ali rastje, sajeno v živo mejo. V urbanih okoljih delujejo kot zelene oaze, saj so urejena s specifičnim načinom sajenja okrasnih rastlin, s pešpotmi, drevoredi, cveticami, zelenjem in klopmi pa ustvarjajo parkom sorodno celoto.

Tudi stara lendavska pokopališča so dragoceni arhivi, kjer lahko preučujemo preteklost kraja in njegovih prebivalcev. Nagrobniki razkrivajo podatke o življenju, smrti in tudi poklicu ali družbenem položaju pokopanih ljudi. Pogosto so nagrobniki edini ohranjeni zapisi o nekaterih posameznikih ali družinah, odražajo pa tudi spreminjajoče se kulturne in družbene vzorce.

Nekateri nagrobniki izstopajo s svojo estetsko vrednostjo, med njimi so tudi takšni z umetniško težo. Kamen, marmor in kovina so najpogostejši materiali, od preferenc posameznikov pa se nagrobniki razlikujejo po tipu gravur, okrasov, reliefov ali skulptur. V preteklih časih je bila pogosta kovana ograja in porcelanska fotografija pokojnika.

Spoštovanje in ohranjanje pokopališč in posameznih nagrobnikov je ključnega pomena za razumevanje naše zgodovine in kulturne identitete. Lendavska stara pokopališča so kraji številnih izjemnih nagrobnikov. Ob spomeniško zaščitene judovskem pokopališču so spodnje in zgornje pokopališče in tisto pri sveti Trojici polna nagrobnikov, vrednih pozornosti in raziskav različnih strok. Spremenljiva zgodovina teh krajev je številne pustila brez potomcev in skrbnikov. Mnoga imena in priimke lahko povežemo s pomembnimi osebnostmi, ki so krojile usodo našega mesta in mu dajale pečat. Smiselno bi bilo, da se jih tudi formalno zaščiti in s tem vpelje interni varstveni režim pod jurisdikcijo mesta in kulturnovarstvene stroke.

Foto: Mozaični sklop nagrobnikov iz lendavskega zgornjega pokopališča, na zadnji strani je le manjši izbor mikavnih in pomenljivih zvrsti, med katerimi najdemo tudi kakovostno nagrobno plastiko.

A nyugalom, az emlékezés és a szépség terei

A régi temetőkhben található kegyeleti helyek történelmi, kulturális és művészeti értékkel is rendelkeznek. Nyitott könyvként mesélik el az elmúlt nemzedékek, a helyi történelem és a társadalmi változások történeteit, és a kulturális örökségünk fontos részét jelentik. Mindegyik temető egyedi, a múlt különleges varázsát hordozza magában, valamint esztétikai élményt és lelki vigaszt nyújt.

A temetők különböznek térbeli elrendezésükben és abban is, hogy a tájban helyezkednek el, vagy attól kerítés vagy sövény választja el őket. Városi környezetben egyfajta zöld oázist jelentenek, hiszen a temetői dísznövények, rendezett sétányok, sugárutak, virágok és padok a parkok hangulatát idézik meg.

Lendva régi temetői is értékes archívumok, ahol tanulmányozhatjuk a település és lakói múltját. A sírkövek az ott eltemetett emberek életéről, haláláról, foglalkozásáról vagy társadalmi helyzetéről árulkodnak. Gyakran a sírkövek jelentik az egyetlen fennmaradt feljegyzést egy adott személyről vagy családról, ugyanakkor tükrözik a változó kulturális és társadalmi mintákat is.

Egyes sírkövek szépségükkel tűnnek ki, köztük néhány művészi értékkel is bír. A leggyakoribb anyag a kő, a márvány és a fém. A vésetek, díszítések, domborművek vagy szobrok típusai - gyakran kovácsoltvas korláttal és az elhunyt porcelán fényképével - egyéni ízlések szerint változnak.

A temetők és az egyes sírkövek tisztelete és megőrzése kulcsfontosságú történelmünk és kulturális identitásunk megértéséhez. Lendva régi temetőiben számos figyelemre méltó sírkő található. A műemléki védettség alatt álló zsidó temető mellett az alsó és felső temető, valamint a Szentháromság temető figyelemre méltó sírkövekkel van tele, amelyeket érdemes kutatni. A helyi történelmi változások miatt több síremlék gondozatlanul maradt, hiszen nincsenek leszármazottak. Sok név köthető olyan jelentős személyiségekhez, akik alakították városunk sorsát és nyomot hagytak benne. Ésszerű lenne ezeket hivatalos védelem alá helyezni, és ily módon a város jogkörébe és a műemlékvédelmi szakma védelmébe kerülnének.

Fotó: A borító hátoldalán látható, a lendvai felső temetőből származó sírkövek mozaikja csak egy kis válogatás az érdekes és tartalmas műfajokból, amelyek között gyönyörű sírszobrokat is találunk.

